

A magyarországi finnugor nyelvtudomány az ezredforduló után

Áttekintés*

1. Bevezetés

Egy adott tudományág helyzetét, kutatási irányait időről időre szükségszerű áttekinteni. Az ezredforduló óta eltelt két évtizednyi idő talán elegendő a tendenciák felvázolására, bizonyos következtetések levonására. A legutóbbi nagy összegzésre HONTI LÁSZLÓ vállalkozott a *Finnisch-Ugrische Forschungen* folyóiratban 2001-ben megjelent cikkében, amikor is HAJDÚ PÉTER Bevezetés az uráli nyelvtudományba című, 1966-os könyvétől az ezredfordulóig tartó időszak eredményeit foglalta össze. KERESZTES LÁSZLÓ 2003-ban az Akadémia közgyűlésén tekintette át a finnugrisztika eredményeit és feladatait.

Jelen írásom a terjedelmi korlátok miatt csak a finnugor nyelvészet legfőbb eredményeit tárgyalja, de a későbbiekben egy olyan munka elkészítését tervezem, amelyben a nyelvészeti kérdések részletesebb kifejtése mellett a finnugor népek történelmével, irodalmával, néprajzával foglalkozó stúdiumok, valamint az őstörténeti és őshazakutatások is teret kapnak. Valójában nemcsak a finnugor népeket és nyelveket, hanem a szamojédokat érintő kutatásokat is számba veszem az alábbiakban, ezért pontosabb lenne az *uralisztika* kifejezés használata, mégis megmaradok a nyelvtudományi közönség által használt *finnugor* terminusnál.

Az elmúlt évtizedekben a finnugor kutatások terén jelentős átrendeződés ment végbe. A paradigmaváltás több területen is érzékelhető. A múlt század vége felé elkészültek a nagy hangtörténeti, etimológiai szintézisek, s ez a terület mára visszaszorult. Előtérbe kerültek az élőnyelvi kutatások (a fiatalabb generációk gyakrabban eljutnak terepre, élő, friss anyagot tudnak gyűjteni), a társas nyelvészet főbb kérdései (elsősorban a kétnyelvűség, a nyelvvelhalás, a revitalizációs folyamatok vizsgálata), valamint az irodalmi nyelvek kialakulásának kutatása. Egyre nagyobb teret kap a kisebb finnugor népek néprajza, folklórja is.

* A Magyar Nyelvtudományi Társaság közgyűlésén 2022. április 13-án elhangzott előadás szerkesztett változata. – A szerző itt mond köszönetet értékes tanácsaikért, megjegyzéseikért CSEPREGI MÁRTÁNAK, CSÚCS SÁNDORNAK, GUGÁN KATALINNAK, HAVAS FERENCNEK, HOFFMANN ISTVÁNNAK, HONTI LÁSZLÓNAK, KERESZTES LÁSZLÓNAK, KISS JENŐNEK, PUSZTAY JÁNOSNAK, SIPOS MÁRIÁNAK, SIPŐCZ KATALINNAK, SZEVERÉNYI SÁNDORNAK, TÓTH VALÉRIÁNAK, VÁRNAI ZSUZSÁNAK és ZAICZ GÁBORNAK.

Az élőnyelvi kutatások révén egyre több elméleti nyelvészeti tanulmány születik, felfejlődött a nyelvtipológia-kutatás. A nyelvek mai állapotáról szerzett információk emellett termékenyítőleg hathatnak a történeti kutatásokra is. Az angol nyelvű publikációk¹ révén erősödik a magyarországi finnugrisztika nemzetközi beágyazottsága. A paradigmaváltás Finn- és Észtországban is hasonló módon megy végbe.

Az egyes oroszországi finnugor nyelvek kutatása kilépett a hagyományos történeti-összehasonlító finnugrisztika keretei közül, s egyre inkább önálló diszciplínává válik, amelyet az anyanyelvi tudósok művelnek, elsősorban leíró szempontú kutatásokra fókuszálva.

2. Szervezeti kérdések

A finnugrisztika művelése alapvetően az egyetemi oktatóhelyek és a Nyelvtudományi Kutatóközpont keretein belül folyik. Sajnos, az utóbbi évtizedekben – elsősorban a csekély létszámú hallgatóságból adódó finanszírozási problémák miatt – több egyetemi tanszék is megszűnt (Pécsett 2005-ben, Szombathelyen és Piliscsabán 2012-ben), jelenleg mindössze három felsőoktatási intézményben, Budapesten, Szegeden és Debrecenben folyik finnugor szakos képzés. Rajtuk kívül finnugor szakemberek dolgoztak, dolgoznak főállásban a Károli Gáspár Református Egyetemen, Veszprémben és Nyíregyházán a magyar nyelvészeti tanszékeken, másrészt a Nyelvtudományi Kutatóközpontban egyre több elméleti nyelvész foglalkozik (részben vagy egészben) finnugor témákkal. Uralisztikai kutatásokat más intézményekben, a Néprajztudományi Intézetben, a Zenetudományi Intézetben és a Néprajzi Múzeumban is folytatnak.

Jelenleg a három tudományegyetem finnugor tanszékén és a Nyelvtudományi Kutatóközpontban összesen 16 magyar munkatárs dolgozik főállásban (közülük egy professzor, három habilitált egyetemi docens). Rajtuk kívül az országban hat emeritus professzor működik. A hamburgi egyetem professzora WAGNER-NAGY BEÁTA. A szakterületnek ma már csak egyetlen akadémikusa van: HONTI LÁSZLÓ. Az akadémiai doktorok száma hét. A főállású oktatók, kutatók korfája igen kedvezőtlen, átlagéletkoruk 49,5 év. A fiatalok közül ugyanakkor többen is projektekben vesznek részt, pályázati keretekben alkalmazzák őket (a nem finnugor tanszékeken is). Általában is a pályázatközpontúság kezd uralkodóvá válni ezen a szakterületen is.

A 2006-ban bevezetett egyszakos, kétciklusú képzési rendszer (más néven bolognai folyamat) rendkívül hátrányosan érintette a kis szakokat. Alapképzésben finn, finnugor stúdiumokat csak az ún. 50 kredités specializációk keretében lehet végezni. A három nagy egyetemen működik finnugrisztika mesterszak és doktori iskola is, kevés hallgatóval.

Magyarország a kétezres években eddig egyszer, 2010-ben rendezhetett finnugor kongresszust. A finnugor világ legnagyobb seregszemléjére ekkor Piliscsabán került sor.

¹ Számításaim szerint az elmúlt 20 év tágabb értelemben vett finnugor tárgyú publikációinak 17%-a jelent meg angolul (67% magyarul, 8% oroszul, 4% németül, 2% finnül). A korábbi fontos nyelv, a német erősen visszaszorult. Az orosz elsősorban az idősebb generációk publikálási nyelve, a fiatalok alig szólnak meg ezen a nyelven. A publikációk 22%-a jelent meg külföldön.

3. Kutatási területek, tendenciák

3.1. Összefoglaló munkák. A 20. század második felében sorra születtek a finnugor nyelvészet szintézisei: HAJDÚ PÉTER korszakalkotó munkái (1966, 1978, 1981), BERECKI GÁBOR (1996, 2000) és RÉDEI KÁROLY (1998) összefoglalásai, a DANIEL ABONDOLO szerkesztette kötet (1998), ZSIRAI MIKLÓS újrakiadása ZAICZ GÁBOR gondozásában (1937/1994), majd az ezredforduló táján a CSEPREGI MÁRTA szerkesztette Finnugor kalauz (1998b) és NANOVSZKY GYÖRGY, egykori moszkvai nagykövet szerkesztésében a Nyelvrokaink című nagy áttekintés (2000a). Utóbbi kötetnek orosz (2000b) és angol (2004) változata is megjelent.

2022 tavaszán látott napvilágot az Oxford Guide to the Uralic Languages, BAKRÓ-NAGY MARIANNE, JOHANNA LAAKSO és ELENA SKRIBNIK szerkesztésében. A kötetben a nyelvtörténeti áttekintések és az egyes uráli nyelvek bemutatása mellett helyet kap a kisebbségi nyelvek veszélyeztetettsége, a nyelvpolitika, a revitalizáció, valamint összehasonlító és tipológiai kérdések is. A műben több magyar szerző is szerepet kapott: BAKRÓ-NAGY MARIANNE, GUGÁN KATALIN, KENESEI ISTVÁN, SCHÖN ZSÓFIA, SIPOS MÁRIA, SIPŐCZ KATALIN, SZÉCSÉNYI KRISZTINA, SZEVERÉNYI SÁNDOR és WAGNER-NAGY BEÁTA. Az angol nyelvű kötet a nemzetközi elméleti nyelvészet egyik fontos tájékozási pontja lesz a közeljövőben.

Az elmúlt években több átfogó jellegű, magyar nyelvű munka született. Az egyik CSÚCS SÁNDOR műve (Miért finnugor nyelv a magyar?, 2019a). A kötet bemutatja az uráli nyelvrokonság legfőbb bizonyítékát adó szabályos hangmegfeleléseket, az alakítani egyezéseket, a mondattani sajátosságokat és a szókészlet elemeit. CSÚCS a magyar nyelv ősi szókincsének saját kutatásokon alapuló statisztikai vizsgálatát is közli.

2020-ban jelent meg e sorok írójának összefoglaló munkája (A magyar nyelv eredete és rokonsága). A kötet fő témakörei: a nyelvi presztízs; nép és nyelv különbözősége; a tudománytalan rokonítások és azok okai; az uráli népek és nyelvek részletes bemutatása; a nyelvrokonság hang-, alak- és szókészleteti bizonyítékai; az őshazaelméletek.

2021-ben látott napvilágot GUGÁN KATALIN főszerkesztésében a Hanti hadak, manysi mesék: kalauz legközelebbi nyelvrokainkhoz című, egyelőre még csak a világhálón elérhető kötet, amely Csepregi Márta 70. születésnapjára készült. A kötet szerzői a nagyközönség számára is érthető módon, szemléletes példaanyag segítségével fogalmazzák meg a nyelvrokonság kritériumait, a nyelvi változások leírását. Bemutatják az alapszókészletet, az alaktani és mondattani jelenségeket, az obi-ugor nyelveket és nyelvváltozatokat, szibériai rokonaink életét.

PUSZTAY JÁNOS Gyökereink című könyve (2011) első részében áttekintést ad a magyar nyelv finnugor elemeiről, azok lehetséges kialakulásáról. A KOZMÁCS ISTVÁN és SIPŐCZ KATALIN szerkesztésében megjelent Uralisztika. Fejezetek az uráli nyelvészetből című kötetben (2008) egyes nyelvészeti részterületeket (szófa-jok, szóalkotási módok, műveltetés, tagadás) vizsgálják a szerzők.

A Tankönyvkiadó nagy sikerű chrestomathia-sorozatában a 20. század második felében tizenkét kötet jelent meg. A közelmúltban két újabb mű látott napvilágot: a Serkáli osztják chrestomathia (szerk. FEJES LÁSZLÓ, 2008) és a Chrestomathia Nnganasanica (szerk. WAGNER-NAGY BEÁTA, 2002). CSEPREGI MÁRTA szurguti osztják chrestomathiájának 2011-es, átdolgozott kiadása interneten érhető el.

Ezek mellett az egyes nyelvek bemutatása is újabb elemekkel bővült. 2011-ben jelent meg KERESZTES LÁSZLÓ Bevezetés a mordvin nyelvészetbe című összefoglaló munkája, melyben a mordvin nyelvtörténet és leíró nyelvészet főbb jelenségeit mutatja be a szerző. A kötetnek 2017-ben elkészült az orosz nyelvű változata is (Основы мордовского языкознания). CSEPREGI MÁRTA 2017-ben adta ki Hanti-Manszijszkban a hanti nyelv szurguti dialektusának leírását (Сургутский диалект хантыйского языка). WAGNER-NAGY BEÁTA 2018-ban jelentette meg nganaszan nyelvreírását (A Grammar of Nganasan).

A Budapesti Finnugor Füzetek című sorozatban helyet kapnak az egyes uráli nyelvek rövid grammatikai összefoglalói is. A vizsgált időszakban jelent meg KOZMÁCS ISTVÁNTól Az udmurt (votják) nyelv alapjai (2001) és POMOZI PÉTER-től a Cseremis–magyar nyelvhasználat (2002). Ezek az anyagok az oktatásban jól használhatók, érdemes lenne egyrészt újból kiadni a ma már nem elérhető műveket, másrészt pedig hasznos lenne újabb tagokkal bővíteni a sorozatot, esetleg angolul közreadva a köteteket.

PUSZTAY JÁNOS 2017-ben publikálta a délészti szetu nyelvváltozat nyelvtanát, ez ennek a nyelvváltozatnak az első magyarul megjelent grammatikai leírása. Ugyancsak az ő nevéhez fűződik A Volga-Káma vidék finnugor népei című kötet szerkesztése (2005).

Az Általános Nyelvészeti Tanulmányok 30. kötete (2018) uralisztikai tanulmányokat tartalmaz (KENESEI ISTVÁN és BAKRÓ-NAGY MARIANNE szerkesztésében).

3.2. Etimológiai kutatások. A 20. század utolsó harmadában megszülettek a nagy szintézisek, tudományterületünkön elsősorban az Uralisches etymologisches Wörterbuch (1986–88, UEW.), melynek szerkesztési munkálataiban – RÉDEI KÁROLY vezetésével – a kor legkiválóbb magyar etimológusai vettek részt. A TESz. és az EWUng. finnugor anyagát ZAICZ GÁBOR szerkesztette. Az ő főszerkesztésében készült Etimológiai szótár (2006, második kiadása: 2021; ESz.) 8945 szócikke közül 569 ősi, uráli/finnugor/ugor eredetű szavakat tartalmaz. A jelzett időszakban nagyon sok etimológiai tárgyú cikk is született, RÉDEI KÁROLY például egymaga több mint 300 szófejtést tett közzé, elsősorban a Nyelvtudományi Közlemények hasábjain.

De nemcsak hazánkban, hanem a másik két finnugor nyelvű országban is elkészültek a modern etimológiai összefoglalók. Finnországban a múlt század utolsó évtizedében látott napvilágot a háromkötetes Suomen sanojen alkuperä [A finn szavak eredete], előbb ERKKI ITKONEN, majd halála után ULLA-MAIJA KULONEN irányításával, 1992 és 2000 között. KAISA HÄKKINEN szintén készített etimológiai szótárt, elsősorban a művelt nagyközönség számára (2004). Az észti etimológiai szótár (Eesti etimoloogiasõnaraamat) 2012-ben jelent meg, ez mintegy 6600 címszót tartalmaz.

Hazánkban az új évezredben a lendület alábbhagyott, holott nagy szükség lenne egy korszerűsített, az elmúlt évtizedek elméleti eredményeit és az időközben megjelent számos szótár, szójegyzék anyagát beemelő revideált kiadásra (a teljesség igénye nélkül: a finn ANTE AIKIO, RIHO GRÜNTHAL, JUHA JANHUNEN, JANNE SAARIKIVI és PEKKA SAMMALLAHTI etimológiai munkáinak felhasználásával). 2013-ban HONTI LÁSZLÓ kezdeményezte az UEW. új kiadását, két év

múlva ugyanő CSÚCS SÁNDORral együtt OTKA-pályázatot adott be, sajnos, sikertelenül. Azóta érdemi lépések ez ügyben nem történtek. Ekkora horderejű mű csak pályázati segítséggel készíthető el, a fiatalok pedig a fokozatszerzés és a folyamatos publikációs kényszer miatt nem szívesen áldoznának több évet erre a munkára.

Ha csak az UEW. mordvin anyagát nézzük, feldolgozandó lenne KERESZTES LÁSZLÓ hangtörténeti monográfiája és az ahhoz kapcsolódó, 557 szófejtést tartalmazó etimológiai adattár (1986, 1987), a D. V. CIGANKIN – M. V. MOSZIN-féle etimológiai szótár új kiadása (1998), V. I. VERSINYIN etimológiai szótára (2004–11), RIHO GRÜNTHAL finn-volgai szókutatásai, HEIKKI PAASONEN négykötetes nyelvjárási nagyszótárának anyaga (1990–96), az 1990-es években megjelent szótárak (főleg az erza–orosz és a moksa–orosz nagyszótár) anyagai, számos nyelvjárási adattár, ZAICZ GÁBOR török és orosz jövevényszavakkal foglalkozó tanulmányai és MATICSÁK SÁNDOR 17–18. századi mordvin forrásokat feldolgozó kutatásai.

Sok teendő lenne az oroszországi finnugor nyelvek etimológiai szótárai terén is. 2013-ban jelent meg a mari etimológiai szótár – *Etymologisches Wörterbuch des Tscheremissischen (Mari)* –, amelyet a szerző, BERECZKI GÁBOR halála után AGYAGÁSI KLÁRA és EBERHARD WINKLER rendezett sajtó alá. A kötet mintegy 600 szócikkében az ősi eredetű szavak találhatók. A másik kezdeményezés SZEVERÉNYI SÁNDOR nevéhez fűződik, ez a nganaszan történeti-etimológiai szótár, ennek kidolgozása folyamatban van. Ezekon kívül csak a fentebb említett két mordvin etimológiai szótár látott napvilágot, de sajnos, az oroszországi finnugor etimológiai-hangtörténeti iskolák hiánya miatt ezeket igen erős kritikával szabad csak forgatni. A kisebb finnugor nyelvek korszerű etimológiai szótárait nagy szükség lenne, meglátásom szerint ezeket „csapatmunkában”, helyi nyelvészek bevonásával kellene elkészíteni.

Meg kell említenem még egy fontos kezdeményezést, ez az UEW. anyagából készített számítógépes adatbázis, amely – CSÚCS SÁNDOR, BÁTORI S. ISTVÁN és az MTA Nyelvtudományi Intézetének Finnugor Osztálya jóvoltából – 2011 óta az interneten is elérhető (<http://uralonet.nytud.hu>). Az adatbázis az uraloteka.nytud.hu címen is hozzáférhető, a két változat nem teljesen azonos.

Az etimológiai kutatások „lecsendesedésével” együtt az alapnyelvi rekonstrukciókkal foglalkozó kutatások is megritkultak. Az uráli/finnugor alapnyelv szerkezetéről sokat tudunk, a kép folyamatosan élesedik, javarészt már csak a részletkérdések (pl. egyes névszó- és igeragok, képzők keletkezése, élettörténete) tisztázása maradt feladatul. Lényegesen több a teendőnk a másodlagos alapnyelvek vizsgálata terén. A vizsgált időszakban egy jelentős monográfia született e területen, CSÚCS SÁNDOR rekonstruálta a permi alapnyelvet (2005). CSÚCS a kötetben közreadja a rekonstruált alapnyelvi szavak listáját is, melybe 1554 elemet vesz fel. Még sok a megválaszolandó kérdés az ugor alapnyelv, illetve a finn-volgai egység kapcsán.

A 20. század vége felé több családfamodell is megjelent (pl. HAJDÚ, KORHONEN, K. HÄKKINEN). Az újabb családfa-ábrázolások (KLIMA, CSEPREGI, HONTI, CSÚCS, MATICSÁK) egyrészt a finn-volgai nyelvek ábrázolásában (a számi helye, a volgai egység problematikája), másrészt a nyelvváltozatok felvételében (meänkieli, kvén, võru, szetu), harmadrészt a kihalt nyelvek feltüntetésében térnek el egymástól, de alapvetően mindegyik ábrázolás a hagyományos családfamodell követi

(ehhez l. még FEJES 2016). SZEVERÉNYI SÁNDOR és VÁRNAI ZSUZSA vállalkozott a szamojéd nyelvek egymás közti viszonyának a tisztázására (2015). Itt említendő PUSZTAY JÁNOS nem családfa-alapú elképzelése az egykori nyelvi viszonyokról.

3.3. Hangtan. A 20. század elejétől nagyon sokáig a hangtörténet és az etimológia állt a finnugor kutatások középpontjában. Mára az uráli/finnugor alapnyelvi mássalhangzórendszer alapvetően ismert, a hangváltozási tendenciák többsége világosan le van írva, ugyanakkor az affrikáták és szibilánsok terén vannak még homályos pontok. Az ősi magánhangzórendszer a STEINITZ–ITKONEN vita, majd a későbbiekben BEREZKI GÁBOR, CSÚCS SÁNDOR, DÉCSY GYULA, HAJDÚ PÉTER, HONTI LÁSZLÓ és RÉDEI KÁROLY kutatásai révén javarészt tisztázódott. Az egyes nyelvek hangtörténete terén is jelentős előrelépések történtek: HONTI LÁSZLÓ az obi-ugor, RÉDEI KÁROLY, MIKOLA TIBOR és A. MOLNÁR FERENC a permi, BEREZKI GÁBOR a mari, KERESZTES LÁSZLÓ a mordvin, MIKOLA TIBOR a szölkup hangtörténetet írták le monográfiáikban.

HONTI LÁSZLÓ az elmúlt két évtizedben tucatnyi cikkében foglalkozott hangtörténeti kérdésekkel, elsősorban az uráli alapnyelvi zárhangok kettős magyar folytatásait, az interdentális spiránsok ősmagyar megfelelőseit, valamint a $(C)VmV$ szekvenciák történetét vizsgálta. CSÚCS SÁNDOR az alapnyelvi hosszú magánhangzók kérdéséről gondolta újra. Obi-ugor fonotaktikai kérdésekkel BAKRÓ-NAGY MARIANNE, hanti hangtannal CSEPREGI MÁRTA és SIPOS MÁRIA foglalkozik, a számi magánhangzókról TAMÁS ILDIKÓ írt. FEJES LÁSZLÓ az erza, udmurt és nganaszan magánhangzó-harmóniát kutatja. Nganaszan hangtani kérdésekről jelentette meg több tanulmányt VÁRNAI ZSUZSA.

Amint a fenti áttekintésből látszik, kifejezetten hangtani, hangtörténeti monográfiák hazánkban az utóbbi időben nem születtek. Finnországban az alapnyelv és a protoszámi hangtani kérdéseivel elsősorban ANTE AIKIO foglalkozik. Figyelemre méltó a szintén új generációt képviselő SAMPSA HOLOPAINEN kutatása az ugor alapnyelv hangtani problémáiról. Az oroszországi finnugor kutatók hangtörténeti kutatásai nem igazán számottevők.

3.4. Az alak- és mondattani kutatások továbbra is a finnugor nyelvészet központi részét alkotják, és bennük a történeti és a leíró, a hagyományos és a modern szemlélet egyaránt jelen van. Rövid áttekintésemben teljes, részletes képet nem adhatok e területről (az elmúlt húsz évben több mint 350 tanulmány jelent meg e témakörökben), csupán a főbb tendenciák bemutatására vállalkozom. Elsősorban azokat a témákat emelem ki, amelyek egyrészt a terepmunka, az élőnyelvi anyaggyűjtés révén születtek, másrészt olyan modern leíró kutatásokat képviselnek, amelyek a nemzetközi elméleti nyelvészet érdeklődésére is számot tarthatnak. Ilyen például a **szőrend** vizsgálata. E téren elsősorban a hanti (GUGÁN KATALIN, CSEPREGI MÁRTA, SIPOS MÁRIA), a manysi (BÍRÓ BERNADETT, NÉMETH SZILVIA), az udmurt (ASZTALOS ERIKA, TÁNCZOS ORSOLYA) és a nyenyec (MUS NIKOLETT) kutatásokat említhetjük.

Az utóbbi időben két olyan könyv is napvilágot látott, amely a finnugor témákat igyekszik a nemzetközi elméleti nyelvészeti kutatásokba aktívan bekapcsolni.

2015-ben jelent meg a John Benjamins kiadónál (Philadelphia–Amsterdam) MATTI MIESTAMO (Helsinki), ANNE TAMM (Budapest) és WAGNER-NAGY BEÁTA (Hamburg) szerkesztésében a *Negation in Uralic Languages* című kötet, amelyben 17 uráli nyelv **tagadási** rendszerének leírása kapott helyet. A nemzetközi szerzőgárdában É. KISS KATALIN és KIEFER FERENC a magyar, SIPŐCZ KATALIN a manysi, WAGNER-NAGY BEÁTA a szőlőkup, MUS NIKOLETT a tundra nyenyec tagadásról írt. Ugyancsak a John Benjamins jelentette meg 2017-ben az *Uralic Essive and the Expression of Impermanent State* című kötetet (CASPER DE GROOT szerkesztésében), ennek magyar szerzői: SIPŐCZ KATALIN (manysi), SZEVERÉNYI SÁNDOR és WAGNER-NAGY BEÁTA (nganaszan; utóbbi a szőlőkup és kamasz fejezet írója is).

Az **evidencialitás** (a szemtanúság mint grammatikai kategória) vizsgálata az utóbbi évtizedekben az elméleti nyelvészet egyik fontos kutatási területévé nőtte ki magát (l. elsősorban A. AIKHENVALD munkásságát). A magyarban, a mordvinban, a számiban és a legtöbb finnségi nyelvben nincs ilyen kategória; a legbonyolultabb rendszert a szamojéd nyelvek képviselik. Magyarországon elsősorban Szegeden folynak szisztematikus evidencialitás-kutatások (SIPŐCZ KATALIN: manysi, SZEVERÉNYI SÁNDOR: szamojéd, KUBITSCH REBEKA, NÉMETH ZOLTÁN: udmurt), de CSEPREGI MÁRTA és É. KISS KATALIN (obi-ugor), illetve SZABÓ DITTA (udmurt) is végez ilyen irányú vizsgálatokat.

Ugyancsak Szegeden folyik az obi-ugor nyelvek (elsősorban a manysi) **di-tranzitív** szerkezeteinek vizsgálata, SIPŐCZ KATALIN és BÍRÓ BERNADETT számos tanulmányában foglalkozik e témával.

Az utóbbi évtizedekben a finnugrisztikában is előtérbe került a **grammatikalizációs** folyamatok kutatása, lásd BAKRÓ-NAGY MARIANNE, BÍRÓ BERNADETT, CSEPREGI MÁRTA, GUGÁN KATALIN, SIPŐCZ KATALIN obi-ugor, RÉDEI KÁROLY permí, FEJES LÁSZLÓ komi, MATICSÁK SÁNDOR mordvin tárgyú írásait, illetve az Urali grammatizáló (2005) anyagát.

Természetesen a „hagyományos” alaktani kutatások terén is születnek fontos eredmények. Viszonylag nagyszámú tanulmány foglalkozik a **képzőkkel**, leíró és történeti szempontból egyaránt. Monográfiát készített a nganaszan képzőről WAGNER-NAGY BEÁTA (2001), egy udmurt igeképzőről KOZMÁCS ISTVÁN (2008a), magyar–finn kontrasztív kérdésekről SIMON VALÉRIA (2007). Rajtuk kívül BÍRÓ BERNADETT manysi, MATICSÁK SÁNDOR mordvin és SZEVERÉNYI SÁNDOR szamojéd tárgyú kutatásait említhetjük. Az uráli nyelvek javarészeének képzőrendszere sem történeti, sem leíró szempontból nincs még szisztematikusán feldolgozva, e téren még sok teendő van.

Rendkívül szerteágazók HONTI LÁSZLÓ morfológiai kutatásai: az elmúlt két évtizedben több tanulmányában foglalkozott az esetragok (elsősorban az accusativus) kialakulásával, a birtoklás kifejezésével, a névmások eredetével, a létige kopulaszerével, a páros igékkel, az igekötők és az összetett igealakok létrejöttének idejével, az ősi morfemasorrenddel, legújabbban pedig a személyeket jelölő morfémák történetét vizsgálja. Munkamódszerére jellemző, hogy minden kérdéskört kétfelől közelít meg: általános uráli és speciálisan magyar szempontból.

PUSZTAY JÁNOS az egyes esetek kialakulásáról, a két igeragozás születéséről tett közzé írásokat. KERESZTES LÁSZLÓ számos tanulmányában foglalkozik a

mordvin névszó- és birtokos ragozás történetével, a mordvin tárgyas igeragozás kialakulásával, a számi mutató névmások rendszerével, a finn tótannal; CSÚCS SÁNDOR a permi igeragokkal, a névmásokkal és az udmurt tárggyal; KOZMÁCS ISTVÁN az udmurt mozgást jelentő igékkel, az igeidőkkel és igeragok kialakulásával; JANURIK TAMÁS szamojéd tótani jelenségekkel; SZEVERÉNYI SÁNDOR a nganaszan igeragozás kérdéseivel. A 2012-ben elhunyt BERECKZI GÁBOR nevéhez számos kiemelkedő munka fűződik; az új évezredben jelent meg tőle A cseremis nyelv történeti alaktana (2002). MIKOLA TIBOR szamojéd nyelvtörténeti kutatásait a szerző halála után WAGNER-NAGY BEÁTA rendezte sajtó alá (2004). RÉDEI KÁROLY a hanti tárgyas ragozásról és a permi accusativusról publikált a vizsgált időszakban. B. SZÉKELY GÁBOR obi-ugor mondatannal foglalkozott.

HAVAS FERENC fő kutatási területe az uráli **tipológia** és **mondattan**. Több tanulmányában foglalkozik az uráli ergatív szerkezetekkel, a nominativusszal és a prenominatív konstrukciókkal, az alárendelés kérdéseivel. Ő volt a vezetője Az ugor nyelvek tipológiai adatbázisa és A Volga-vidéki finnugor nyelvek tipológiai adatbázisa című projekteknek. É. KISS KATALIN az uráli nyelvek egyeztetéséről, az obi-ugor tárgyjelölésről és a tárgyas ragozásról publikált tanulmányokat. Udmurt mondatanni kérdéseket vizsgál ASZTALOS ERIKA és TÁNCZOS ORSOLYA, az udmurt aspektusjelenségeket kutatja HORVÁTH LAURA. Hanti szintaxissal foglalkozik CSEPREGI MÁRTA (főleg az igeneves szerkezetekkel), GUGÁN KATALIN (aspektus, alárendelés) és SIPOS MÁRIA (alárendelő mondatok, a hanti–oroszl kétnyelvűség mondatanni jelenségei, Reguly hősénekeinek szintaxisa). MUS NIKOLETT fő kutatási területe a kérdőszók, kérdőszói kifejezések a tundrai nyenyecben, F. GULYÁS NIKOLETT a permi birtoklásról és a személytelen szerkezetekről publikál. FARKAS JUDIT a finn generatív mondatanni kutatója. PENEVA DENNICA a magyar, finn, észl és számi, KUBÍNYI KATA a finn és magyar kongruencia kérdéseivel foglalkozik.

A kétezres évek első felében több nyelvre készülték számítógépes morfológiai **elemzőprogramok**, az ezekről való információkat elsősorban BAKRÓ-NAGY MARIANNE és FEJES LÁSZLÓ osztotta meg a tudományos világgal.

A tanulmányok rendkívüli bősége mellett elgondolkodtató, hogy az elmúlt két évtizedben tisztán alak- vagy mondatanni kérdésekkel foglalkozó **monográfia** kevés jelent meg. WAGNER-NAGY BEÁTA, KOZMÁCS ISTVÁN és SIMON VALÉRIA fentebb említett képzőtanni kötetain kívül KELEMEN IVETT a számi plurale tantumokat dolgozta fel monografikus formában, újszerű megközelítésben (2015), FARKAS JUDIT generatív mondatanni tárgyú monográfiát adott közre (2010), KÖRTVÉLY ERIKA a nyenyec igeragozásról írt (2005).

3.5. Lexikológia, ősi szókészlet. A lexikológiai kutatások mindig is a finnugrisztika népszerű területei közé tartoztak és tartoznak ma is. HONTI LÁSZLÓ az uráli számnevekről írott monográfiája (1993) óta számos tanulmányában finomította, pontosította a számnévrendszerek kérdéseit. BÍRÓ BERNADETT a manysi, RUTTKAY-MIKLIÁN ESZTER a hanti rokonságneveket vizsgálta; KUBITSCH REBEKA udmurt, SIPŐCZ KATALIN manysi anyagon végzett szín- és testrésznév-kutatásokat; KÓKAI KRISZTINA számi és obi-ugor, RUSVAY JULIANNA hanti hónapnevekkel foglalkozott. TÓTH ANIKÓ NIKOLETT több tanulmányában írta le a számi

és balti finn égtájnevek rendszerét. MATICSÁK SÁNDOR 2006-ban monográfiát jelentetett meg a hét napjainak elnevezéseiről, emellett a számi és Volga-vidéki nyelvek napneveiről írt cikkeket. ZAICZ GÁBOR a mordvin földművelés szókincsét tárta fel. SZEVERÉNYI SÁNDOR a nganaszan szókészlet különböző csoportjait vizsgálta (napnevek, szag- és íznevek, színnevek). Történeti lexikológiai kutatások is folynak: CSÚCS SÁNDOR az őspermi, SIPOS MÁRIA a finn-volgai és az obi-ugor alapnyelvi szókészletről publikált. A mordvin és a nganaszan nyelv orosz jövevényszavait dolgozta fel ZAICZ GÁBOR, illetve VÁRNAI ZSUZSA.

2011-ben jelent meg RÓNA-TAS ANDRÁS és BERTA ÁRPÁD monumentális munkája, a nyugati ótörök nyelv leírása és a magyar nyelv ótörök jövevényszavainak kritikai átrostálása (West Old Turkic. Turkic Loanwords in Hungarian). A szerzők 290 biztos, 56 vitatott és 38 lehetséges ótörök etimológiával számolnak. HONTI LÁSZLÓ erre reagálva 2017-ben adta ki A magyar és a nyugati ótörök szókészlet kapcsolatairól című könyvét. Ebben 49 olyan szót vizsgál, amelyet a szakirodalom eddig uráli/finnugor/ugor eredetűnek tartott, de RÓNA-TASÉK kétségesnek ítélték őket. A szavak egy része esetében HONTI igazolta az ősi eredetet, de néhány esetben a turkológusok álláspontját fogadta el.

3.6. Problémák a finnugor nyelvrokonság tényének elfogadtatásában. A finnugor nyelvrokonság elleni támadások arra sarkallják a nyelvészeket, hogy ne vonuljanak vissza „szibériai elefántcsonttoronyukba”, hanem fejtsek ki nézeteiket tudományos és tudománynépszerűsítő fórumokon egyaránt. Az utóbbi időben számos cikk mellett jelentős kötetek is születtek e téren. A társadalmunkban egyre inkább elburjánzó tudomány- és az ezzel együtt járó, egyre erősebb finnugorellenesség visszaszorítása érdekében nagyon fontos a tudományos ismeretterjesztés.

Az ezredforduló után nagy port vert fel a római La Sapienza Egyetem professzorának, ANGELA MARCANTONIÓNAK a könyve (The Uralic Language Family. Facts, myths and statistics, 2002; magyarul 2006), amely rengeteg félremagyarázást és tárgyi tévedést tartalmazva az uráli nyelvek családfáját próbálja revidálni, végső soron a rokonságot tagadni. A könyvről alapos bírálatot írt BAKRÓ-NAGY MARIANNE, HONTI LÁSZLÓ, KERESZTES LÁSZLÓ és VOIGT VILMOS.

2010-ben jelent meg HONTI LÁSZLÓ, CSÚCS SÁNDOR és KERESZTES LÁSZLÓ szerkesztésében A nyelvrokonságról. Az török, sumer és egyéb áfium ellen való orvosság című kötet, melyben 16 hazai és külföldi szerző mutatta be a nyelvrokonság bizonyításának tudományos módszereit, és tekintette át a nyelvrokonság- és őstörténet-kutatás tévesmerendszerét.

HONTI LÁSZLÓ számos tanulmányában foglalkozott a tudománytalan nézetekkel. Ez irányú munkásságának szintézise az Anyanyelvünk atyafiságáról és a nyelvrokonság ismérveiről. Tények és vágyak (2012), melyben részletesen sorra veszi a finoman „alternatív”-nak hívott dilettáns, olykor egyenesen meghökkentő nézeteket, a „Habsburg-bérenc” Budenztól és Hunfalvytól a Trefort Ágostonnak tulajdonított idézeten át a „magyar mint ősnelv” minden korban olyannyira népszerű divatjelenségéig. HONTI nagy filológiai apparátussal, szigorú logikával cáfolja e nézeteket.

2018-ban látott napvilágot BAKRÓ-NAGY MARIANNE szerkesztésében az Okok és okozat. A magyar nyelv eredetéről történeti, szociálpszichológiai és filozófiai

megközelítésben című kötet, amely a történettudomány, a szociálpszichológia és a filozófia segítségével próbálja megválaszolni, miért ennyire erős Magyarországon a finnugor nyelvrokonság (és általában a tudomány) elutasítása, s miért vált ki ekkora indulatokat a „halszagú rokonság”.

PUSZTAY JÁNOS több mint négy évtizede, 1977-ben jelentette meg Az „ugor–török háború” után című könyvét. Akkoriban az „alternatívok” fő csapásiránya a sumér rokonság erőltetése volt, így PUSZTAY könyvében is e nézetrendszer bemutatása (és elutasítása) jelent meg a leghangsúlyosabban. Manapság a hun–magyar genetikai kapcsolatok mellett igen erős a török–magyar rokonítás eszméje, ehhez igazodva PUSZTAY könyvét egy terjedelmes fejezettel egészítette ki a törökségi nyelvekről.

Korábban már említettem CSÚCS SÁNDOR Miért finnugor nyelv a magyar? című kötetét (2019a) és MATICSÁK SÁNDOR A magyar nyelv eredete és rokonsága című munkáját (2020). CSÚCS művében a nyelvrokonság hang-, alak- és szókészleteti ismerveit tekinti át, MATICSÁK emellett részletesen bemutatja a tudománytalan tanokat. A tudománytalan rokonság kérdéseivel természetesen más finnugor nyelvészek is foglalkoznak. Több cikket publikált e témában CSEPREGI MÁRTA, FANCSALY ÉVA, KERESZTES LÁSZLÓ, KLIMA LÁSZLÓ, KOZMÁCS ISTVÁN, SZEVERÉNYI SÁNDOR, TAKÁCS JUDIT, TAMÁS ILDIKÓ, TIMÁR BOGÁTA és ZAICZ GÁBOR. HEGEDŰS JÓZSEF 2003-ban adta ki Hiedelem és valóság. Külföldi és hazai nézetek a magyar nyelv rokonságáról című könyvét, amely e téma terület rendkívül hasznos iránytűje.

Nemrégiben nagy vihart kavart egy fiatal szegedi genetikus, NEPARÁCZKI ENDRE PhD-dolgozata (2017). Ő a karosi, honfoglaláskori temető adataiból azt a következtetést vonta le, hogy a honfoglaló magyarság hun ősökkel is rendelkezhetett. Ráadásul nyelvünk nagyszámú, 4-500 ótörök jövevényszavát is hun eredetűnek tartja. NEPARÁCZKI és a hasonló elveket vallók nézeteit sem a régészek, sem a nyelvészek nem fogadják el. Hun gének nincsenek (mint ahogy finnugor gének sem), a nyelv és nép nem azonos, a nyelv- és a genetikai rokonság nem fedi egymást. Hun temetőket nem tártak fel, a hun nyelvről ráadásul, három jövevényszó kivételével nem tudunk semmit, még Attila neve is gót eredetű.

A magyarság genetikai állományának leírásában, Etelköz és az egykori ugor őshaza lokalizálásában a genetikusok, őstörténészek és nyelvészek együttműködése révén az utóbbi években jelentős előrelépések történtek. Itt elsősorban TÜRK ATTILA, NÉMETH ENDRE, KLIMA LÁSZLÓ, FEHÉR TIBOR és SZÉKELY GÁBOR munkásságát kell említenem. A kutatók szerint valószínű, hogy a honfoglaló magyarok egy részének ősei Baskíriából (és esetleg a szomszédos Tatár-föld keleti vidékéről) indultak nyugat felé. Az sem zárható ki, hogy jelentősebb létszámú magyar népesség maradt az Urál-vidéken, mint azt a korábbi kutatások valószínűsítették. Abban egyetértés mutatkozik, hogy génállományunkra, nyelvünkre és kultúránkra rendkívül nagy befolyást gyakoroltak azok az ótörök törzsek, amelyekkel a honfoglalást megelőző időben a sztyeppevidéken együtt éltünk. A Magyar Tudomány 2021-ben különszámot szentelt (részben) e kérdésnek (Hunok, avarok, magyarok a korai középkorban – a modern multidiszciplináris kutatások tükrében), benne BAKRÓ-NAGY MARIANNE, KLIMA LÁSZLÓ, TÜRK ATTILA és mások tanulmányaival.

Nagyon fontos a tudományos ismeretterjesztés, az elsősorban az interneten (de már a hagyományos médiában is) megjelenő hajmeresztő nézetek ellensúlyozására. Ebben a Finnugor Világ című folyóirat és a Rénhírek blog jár az élen. Külön kiemelendő KLIMA LÁSZLÓ munkássága, aki a Rénhírek hasábjain sok éve igyekszik felvilágosító munkát folytatni (l. még KLIMA 2021).

3.7. Nyelvpolitika, nyelvi helyzet. Köztudott, hogy az oroszországi uráli népesség drámai ütemben fogy. Míg az 1989-es népszámlálás szerint 3,4 millióan vallották magukat valamely uráli néphez tartozónak, 2010-ben már csak 2,4 millióan. Anyanyelvüket már csak 60%-uk használja, így összesen már kevesebb mint másfél milliónyi anyanyelvi beszélővel számolhatunk. Sajnos, egyetlen olyan pozitív tényező sem sejlik fel, amely a beszélőknek ezt a fogyását megállítani látszana. Ebben a helyzetben rendkívül fontos a gyűjtés, az adatmentés. És az is természetes, hogy az utóbbi időben megszorodtak a(z oroszországi) nyelvpolitikával kapcsolatos írások, a kétnyelvűség-kutatások, a nyelvi kontaktusok, a kódváltások, a szaknyelvi terminológiák vizsgálata.

Az elmúlt két évtizedben magyarországi szerzőktől több mint 60 tanulmány, két monográfia és két tanulmánygyűjtemény jelent meg a kisebbségi helyzetben lévő népekről, nyelvekről. 2006-ban látott napvilágot PUSZTAY JÁNOS Nyelvével hal a nemzet. Az oroszországi finnugor népek jelene és jövője 11 pontban című könyve, amelyben statisztikai adatokkal alátámasztva részletesen bemutatja nyelvrokonaink szomorú helyzetét, a kedvezőtlen etnikai folyamatokat, az eloroszosítás módszereit, az anyanyelvi oktatás visszafejlődését (l. még PUSZTAY 2019a). POMOZI PÉTER az észt nyelvpolitikáról adott ki könyvet (2011). Általában az uráli nyelvek demográfiai helyzetével, veszélyeztetettségével foglalkozik néhány írásában BAKRÓ-NAGY MARIANNE, KOZMÁCS ISTVÁN, MATICSÁK SÁNDOR, SIPŐCZ KATALIN, SZEVEÉNYI SÁNDOR, VÍGH-SZABÓ MELINDA.

Az orosz–finnugor **kétnyelvűség** kutatásában elsőként JANURIK BOGLÁRKA munkásságát kell említenem, aki a mordvin–orosz kódváltás kérdéseit vizsgálja. SALÁNKI ZSUZSA és HORVÁTH LAURA az udmurt–orosz, OSZKÓ BEATRIX a permják–orosz, SIPOS MÁRIA, CSEPREGI MÁRTA, RUTTKAY-MIKLIÁN ESZTER, BÍRÓ BERNADETT, SIPŐCZ KATALIN, HORVÁTH CSILLA az obi–ugor–orosz nyelvi kapcsolatokkal foglalkozik. A számi nyelvi helyzetről DURAY ZSUZSA, a mordvinról ZAICZ GÁBOR, a mariról NÉMETH SZILVIA, a nganaszanról VÁRNAI ZSUZSA írt az elmúlt időszakban. TAKÁCS JUDIT az Észak-Norvégiában élő, finn nyelvüket még őrző kvénekről tudósított.

2018-ban CSEPREGI MÁRTA és SALÁNKI ZSUZSA szerkesztésében jelent meg A többnyelvűség dinamikája. A többnyelvűség megnyilvánulásai finnugor nyelvű közösségekben című kötet, amely hat írást tartalmaz. Több, e témába vágó tanulmány jelent meg a Nyelvelmélet és kontaktológia kiadványsorozatban is.

Az oroszországi finnugor nyelvek túlélésének egyik záloga a nyelv presztízsének emelése. Ennek egyik fontos területe a **szaknyelvek** szókinsének kidolgozása és elterjesztése. Sajnos, az eddigi próbálkozások csak részben hoztak eredményeket. SCHMIDT ÉVA erőfeszítései a hantik oktatására korai halála miatt megszakadtak. ZAICZ GÁBOR mordvin kollégákkal közösen készített nyelvészeti

terminológiai kisszótára nem gyökeresedett meg az oktatásban. Ugyanakkor egyre nagyobb számban jelennek meg monográfiák a kisebb finnugor nyelveken, nagyszámú terminológiai innovációval. Szép eredményekkel kecsegtet PUSZTAY JÁNOS Terminologia Scholaris című projektje. PUSZTAY a nyelv megújítása egyik legfőbb eszközeként az általános iskolai szaknyelvek megteremtését látja. A programban komi, udmurt, mari, erza és moksa nyelven készült el tizenegy iskolai tantárgy szójegyzéke, anyanyelvi tudósok közreműködésével. PUSZTAY JÁNOS a szójegyzékek anyagát öt orosz és egy német nyelvű kötetben elemezte.

3.8. Az irodalmi nyelvek kialakulása. Sokat tudunk az uráli/finnugor/ugor és szamojéd alapnyelvekről, a rokon nyelvek mai hang-, alak- és mondatnáról, szóképzéséről. Keveset tudunk azonban az oroszországi finnugor nyelvek kétháromszáz évvel ezelőtti állapotáról. Az utóbbi időben egyre többen foglalkoznak az irodalmi nyelvek kialakulásával, a kisebb nyelvek írásbeliségének létrejöttével; az innen nyert információk révén árnyaltabb képet kaphatunk az adott nyelvek fejlődéséről. A múlt évszázadok oroszországi levéltári anyagai és régi (elsősorban udmurt és mari) könyvei közül egyre több kerül fel a világhálóra.

Az oroszországi tudósok közül mindenekelőtt A. P. FEOKTYISZTOVOT kell említeni, aki úttörő jellegű kutatásokat végzett a mordvin irodalmi nyelv(ek) kialakulása terén. A maiak közül élenjáró a mari O. A. SZERGEJEV és az udmurt L. M. IVSIN. TÓTH SZILÁRD a dél-észti írásbeliségről írt könyvet (2019).

Az irodalmi nyelvek korai szakaszainak vizsgálata a debreceni finnugor tan-szék fő kutatási iránya. MATICSÁK SÁNDOR a mordvin írásbeliség létrejöttével foglalkozik (2012, 2016, 2017), KELEMEN IVETT a 18. századi számi írásbeliséget kutatja, különös tekintettel SAJNOVICS JÁNOSNAK a számi helyesírás fejlődésében betöltött szerepére. A PhD-hallgatók a 16–17. századi finn nyelvemlékekkel, elsősorban a Westh-kódexszel (JUHOS MERI) és az Agricola utáni időszak zsoldárfordítóival (BAKSA MÁTÉ) foglalkoznak.

3.9. Bibliafordítások nyelvészeti vizsgálata. Köztudott dolog, hogy a Szovjetunióban üldözték a vallásokat, így a kommunista időkben szóba sem jöhetett a Biblia vagy bármiféle vallási irodalom kiadása, illetve széles körű terjesztése. A birodalom bukása után azonban e téren is gyökeresen megváltozott a helyzet. 2011-ben jelentették meg az új, teljes bibliafordítást mai orosz nyelven, és sok kisebbség nyelvén is jelenik meg vallásos irodalom. Az új fordításokban, elsősorban az evangéliumok átültetésében tevékeny szerepet vállalt a Bibliafordító Intézet (Helsinki–Stockholm) és a Finn Bibliatársaság. A fordításokba az egyes finnugor nyelvek elismert nyelvészeit is bevonták. Ezek a fordítások kitűnően alkalmasak nyelvészeti vizsgálatokra, a nyelvi változások (pl. a grammatikalizáció) és a nyelvújítás tendenciáinak leírására. KERESZTES LÁSZLÓ és tanítványai (FÁBIÁN ORSOLYA, FODOR GYÖRGY, DUSNOKI GERGELY, ARMUTLIEVA HRISZTINA, SÁROSI ANDREA) számos cikket publikáltak a manysi, mordvin, balti finn és számi fordításokról. PUSZTAY JÁNOS szerkesztésében jelent meg A Biblia finnugor nyelveken című kötet (2019b), amelyben tíz nyelv bibliafordításairól olvashatunk át-

tekintéseket. Mivel az oroszországi bibliafordítás-vizsgálatok még eléggé gyerekcipőben járnak, e területen még sok feladat állhat előttünk.

3.10. Folklórszöveg-kiadások, hagyatékiadások. Az utóbbi évtizedekben javarészt hanti szövegkiadások jelentek meg hazánkban. CSEPREGI MÁRTA e téren is nagyon fontos munkát végez. 2010-ben látott napvilágot szerkesztésében az *Osztyják hősénekek*, melyben PÁPAY JÓZSEF gyűjtését rendezte sajtó alá. 2011-ben jelent meg Szurguti hanti folklór szövegek című munkája, melyben hat hanti szöveget adott közre magyar, angol és orosz fordításokkal, majd 2015-ben Hanti-Manszjiszokban látott napvilágot *Сказки и рассказы сургутских ханты* című műve. CSEPREGI MÁRTA 2021-ben védte meg MTA-doktori disszertációját K. F. Karjalainen keleti hanti szöveggyűjtése 1899–1901 címmel. A legkorábbi keleti hanti szövegegyüttes közzétételével és értelmezésével CSEPREGI az osztyjakológia régi mulasztását pótolta. Az anyag folklorisztikai szempontból is páratlan értékű. SIPOS MÁRIA vállalta fel SCHMIDT ÉVA hagyatékának gondozását, írásainak kiadását, a sorozatban eddig öt kötet jelent meg. TAMÁS ILDIKÓ a számik énekhagyományairól készített monográfiát (2007).

3.11. Tudománytörténet. 1819-ben született a magyarországi finnugrisztika hőskorának kiemelkedő tudósa, REGULY ANTAL. Születésének bicentenáriuma alkalmából több megemlékezés látott napvilágot, Zircen kiállítást rendeztek a tiszteletére, és CSÚCS SÁNDOR – aki nem melleleg a Reguly Társaság elnöke is – tollából egy kiváló monográfia is született (Reguly Antal élete és műve, 2019b), melyben a szerző felvázolja REGULY életpályáját zirci gyermekkorától finnországi utazásain át Szibériába tett útjáig, emellett REGULY vót, mordvin, mari, udmurt, hanti, manysi gyűjtéseiről, Kalevala-fordításáról, térképészeti anyagáról és néprajzi gyűjteményéről kaphatunk átfogó képet.

REGULY munkásságával mások is foglalkoztak, I. elsősorban A. MOLNÁR FERENC (2003) és SZIJ ENIKŐ (2000, 2008, 2013) munkáit. GULYÁS ZOLTÁN 2019-ben a nagy utazó Észak-Urálról rajzolt térképét és annak névanyagát publikálta. B. SZÉKELY GÁBOR szintén foglalkozott REGULY térképével. Az elmúlt időszakban két folyóirat is tematikus blokkot szentelt a nagy tudós emlékének (Nyelvtudományi Közlemények 106., Magyar Tudomány 2021/1.).

A jeles udmurtkutató, KOZMÁCS ISTVÁN az Udmurtföldre első magyar tudósként eljutott MUNKÁCSI BERNÁT életét dolgozta fel (I. pl. 2008b, 2010). KISSNÉ RUSVAI JULIANNA publikálta a debreceni nyelvészeti tanszék első professzorának, PÁPAY JÓZSEFnek a hagyatékát (2010).

4. Összegzés

Az elmúlt évtizedekben a finnugor nyelvészeti kutatásokban jelentős változások mentek végbe. A Szovjetunió megszűnése után megnyíltak a határok, egyre több lehetőség adódik az élőnyelvi kutatásokra. Ennek eredményeképpen szép számmal születnek leíró nyelvészeti tanulmányok, fejlődik a mondattan és a nyelvtipológia kutatása, annotált adatbázisok készülnek. A nyelvek jelenkori állapotának alaposabb megismerése révén szerzett információk beépülhetnek a nyelvtörténeti kuta-

tásokba is. Az élőnyelvi vizsgálatok a szociolingvisztika, a kétnyelvűség-kutatás, a nyelvpolitika felé nyitnak teret. Az oroszországi finnugor nyelvek egy része a következő időszakban a kihalás szélére sodródik, ezért nagyon fontos feladatunk az adatmentés. Ugyancsak alapvető jelentőségű a tudománytalan nézetek ellen való fellépés. A jelen és a közeljövő finnugrisztikájába és a magyar őstörténeti kutatásokba remélhetőleg szervesen beépülnek majd az archeogenetikai vizsgálatok.

Kulcsszók: tudománytörténet, a magyarországi finnugrisztika a 21. században, etimológia, hang-, alak- és mondattani kutatások, a magyar nyelv rokonsága, nyelvpolitika

Hivatkozott irodalom

- ABONDOLO, DANIEL ed. 1998. *The Uralic Languages*. Routledge, London – New York.
- BAKRÓ-NAGY MARIANNE szerk. 2018. *Okok és okozat. A magyar nyelv eredetéről történeti, szociálpszichológiai és filozófiai megközelítésben*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- BAKRÓ-NAGY, MARIANNE – LAAKSO, JOHANNA – SKRIBNIK, ELENA eds. 2022. *The Oxford Guide to the Uralic Languages*. Oxford University Press, Oxford.
- BERECZKI GÁBOR 1996. *A magyar nyelv finnugor alapjai*. Universitas Kiadó, Budapest. (Újabb kiadások: 1998, 2003.)
- BERECZKI GÁBOR 2000. *Bevezetés a balti finn nyelvészetbe*. Universitas Kiadó, Budapest.
- BERECZKI GÁBOR 2002. *A cseremisiz nyelv történeti alaktana*. Studies in Linguistics of the Volga-Region, Supplementum I. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- BERECZKI, GÁBOR – AGYAGÁSI, KLÁRA – WINKLER, EBERHARD 2013. *Etymologisches Wörterbuch des Tscheremissischen (Mari). Der einheimische Wortschatz*. Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica 86. Harrasowitz Verlag, Wiesbaden.
- CIGANKIN, D. V. – MOSZIN, M. V. [Цыганкин, Д. В. – Мосин, М. В.] 1998. *Этимология валкс*. Мордовской книжной издательства, Саранск.
- CSEPREGI MÁRTA 1998a. *Szurguti osztják chrestomathia*. Studia Uralo-Altaica, Supplementum 6. JATE Finnugor Tanszék, Szeged.
- CSEPREGI MÁRTA szerk. 1998b. *Finnugor kalauz*. Panoráma, Budapest.
- CSEPREGI MÁRTA szerk. 2010. *Osztják hősénekek*. Európai Folklor Intézet – L'Harmattan Kiadó, Budapest.
- CSEPREGI MÁRTA 2011. *Szurguti hanti folklór szövegek*. Budapesti Finnugor Füzetek 22. ELTE BTK Finnugor Tanszék, Budapest.
- CSEPREGI, MÁRTA ред. 2015. *Сказки и рассказы сургутских ханты. Фольклорный сборник*. Обско-угорский институт прикладных исследований и разработок, Ханты-Мансийск.
- CSEPREGI, MÁRTA 2017. *Сургутский диалект хантыйского языка*. Обско-угорский институт прикладных исследований и разработок, Ханты-Мансийск.
- CSEPREGI MÁRTA – SALÁNKI ZSUZSA szerk. 2018. *A többnyelvűség dinamikája. A többnyelvűség megnyilvánulásai finnugor nyelvű közösségekben*. Budapesti Finnugor Füzetek 23. ELTE BTK Finnugor Tanszék – Numi-Tórem Finnugor Alapítvány, Budapest.
- CSÚCS SÁNDOR 2019a. *Miért finnugor nyelv a magyar?* Reguly Társaság – Tinta Könyvkiadó, Budapest.

- CSÚCS SÁNDOR 2019b. *Reguly Antal élete és műve*. Reguly Társaság, Budapest.
- ESz. = *Etimológiai szótár. Magyar szavak és toldalékok eredete*. Főszerk. ZAICZ GÁBOR. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2006. (Újabb kiadás: 2021.)
- EWUng. = *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen* 1–2. Hrsg. BENKŐ, LORÁND. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1993–1995. + *Register*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1997.
- FARKAS JUDIT 2010. *A finn nyelv (indexelt) generatív szintaxisa*. Pécsi Tudományegyetem, Pécs.
- FEJES LÁSZLÓ szerk. 2008. *Serkáli osztják chrestomathia*. Schmidt Éva Könyvtár 3. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest.
- FEJES LÁSZLÓ 2016. Dől a fa? *Magyar Nyelvjárások* 54: 95–120.
- DE GROOT, CASPER ed. 2017. *Uralic Essive and the Expression of Impermanent State*. John Benjamins, Amsterdam. <https://doi.org/10.1075/tsl.119>
- GUGÁN KATALIN főszerk. – KERESZSI ÁGNES szerk. – KUBINYI KATA szerk. 2021. *Hanti hadak, manysi mesék. Kalauz legközelebbi nyelvrokonainkhoz*. http://www.nytud.hu/publ/hanti_hadak_manysi_mesek.pdf (2022. 05. 22.)
- GULYÁS ZOLTÁN 2019. *Reguly Antal térképészeti munkássága*. Reguly Antal Múzeum és Népi Kézműves Alkotóház, Zirc.
- HAJDÚ PÉTER 1966. *Bevezetés az uráli nyelvtudományba*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- HAJDÚ PÉTER 1981. *Az uráli nyelvészet alapkérdései*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- HAJDÚ PÉTER – DOMOKOS PÉTER 1978. *Urali nyelvrokonaink*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- HÄKKINEN, KAISA 2004: *Nyky-suomen etymologinen sanakirja*. Werner – Söderström Oy, Helsinki.
- HEGEDŰS JÓZSEF 2003. *Hiedelem és valóság. Külföldi és hazai nézetek a magyar nyelv rokonságáról*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- HONTI, LÁSZLÓ 1993. *Die Grundzahlwörter der uralischen Sprachen*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- HONTI, LÁSZLÓ 2001. Die ungarische Uralistik an der Jahrtausendwende (ein kritischer Rückblick). *Finnisch-Ugrische Forschungen* 56: 116–150.
- HONTI LÁSZLÓ 2012. *Anyanyelvünk atyafiságáról és a nyelvrokonság ismérveiről. Tények és vágyak*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- HONTI LÁSZLÓ 2017. *A magyar és a nyugati ótörök szókészlet kapcsolatairól*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- HONTI LÁSZLÓ főszerk. – CSÚCS SÁNDOR szerk. – KERESZTES LÁSZLÓ szerk. 2010. *A nyelvrokonságról. Az török, sumer és egyéb áfum ellen való orvosság*. Tinta Könyvkiadó, Budapest. (Újabb kiadás: 2010.)
- ITKONEN, ERKKI – KULONEN, ULLA-MAIJA toim. 1992–2000. *Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja* 1–3. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura – Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki.
- KELEMEN IVETT 2015. *Plurativák az északi számi (lapp) nyelvben*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- KERESZTES, LÁSZLÓ 1986. *Geschichte des mordwinischen Konsonantismus II. Etymologisches Belegmaterial*. *Studia Uralo-altaica* 26. JATE, Szeged.
- KERESZTES, LÁSZLÓ 1987. *Geschichte des mordwinischen Konsonantismus I*. *Studia Uralo-altaica* 27. JATE, Szeged.

- KERESZTES LÁSZLÓ 2003. A magyar nyelv eredetkérdései (eredmények és kihívások a finnugrisztikában). *Folia Uralica Debreceniensia* 10: 107–126.
- KERESZTES LÁSZLÓ 2011. *Bevezetés a mordvin nyelvészetbe*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- KERESZTES, LÁSZLÓ 2017. *Основы мордовского языкознания*. Издательство Дебреценского университета, Дебрецен.
- KISSNÉ RUSVAI JULIANNA 2010. *Pápay József kéziratos debreceni hagyatéka*. Nyíregyházi Főiskola Pedagógusképző Kar, Nyíregyháza.
- KLIMA LÁSZLÓ 2021. *Válogatott rénhíreim. Tudásmorzsa a finnugor kultúra és történelem világából*. Finnugor Népek Világkongresszusa Magyar Nemzeti Szervezete, Budapest.
- KOZMÁCS ISTVÁN 2001. *Az udmurt (votják) nyelv alapjai*. Budapesti Finnugor Füzetek 16. [ELTE BTK Finnugor Tanszék,] Budapest.
- KOZMÁCS ISTVÁN 2008a. *Az -šk- képző az udmurt (votják) igeképzés rendszerében*. Konstantin Filozófus Egyetem Közép-Európai Tanulmányok Kara, Nyitra.
- KOZMÁCS ISTVÁN 2008b. *Megvalósult gyermekálmom. Munkácsi Bernát udmurtföldi útja*. Ab-Art Kiadó, Pozsony.
- KOZMÁCS, ISTVÁN 2010. *The life of Bernat Munkacsi*. Pytheas Kiadó, Budapest.
- KOZMÁCS ISTVÁN – SIPŐCZ KATALIN szerk. 2008. *Uralisztika. Fejezetek az uráli nyelvészetből*. Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Szegedi Tudományegyetem, Szeged.
- KÖRTVÉLY, ERIKA 2005. *Verb conjugation in Tundra Nenets*. *Studia Uralo-altaica* 46. SZTE Finnugor Tanszék, Szeged.
- MARCANTONIO, ANGELA 2002. *The Uralic Language Family. Facts, myths and statistics*. Publications of the Philological Society – Blackwell, Oxford–Boston.
- MARCANTONIO, ANGELA 2006. *Az uráli nyelvcsalád. Tények, mítoszok és statisztika*. Magyar Ház, Budapest.
- MATICSÁK SÁNDOR 2012. *A mordvin írásbeliség kezdetei (XVII–XVIII. század)*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- MATICSÁK SÁNDOR 2016. *Gerhard Friedrich Müller és Johann Eberhard Fischer 18. századi szójegyzékeinek mordvin anyaga*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- MATICSÁK, SÁNDOR 2017. *The beginnings of Mordvin literacy*. Buske Verlag, Hamburg.
- MATICSÁK SÁNDOR 2020. *A magyar nyelv eredete és rokonsága*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- METSMÁGI, IRIS – SEDRIK, MEELI – SOOSAAR, SVEN-ERIK 2012. *Eesti etimoloogiasõnaraamat*. Eesti Keele Instituut – Eesti Keele Sihtasutus, Tallinn.
- MIESTAMO, MATTI – TAMM, ANNE – WAGNER-NAGY, BEÁTA eds. 2015. *Negation in Uralic Languages*. John Benjamins, Philadelphia–Amsterdam. <https://doi.org/10.1075/tsl.108>
- MIKOLA, TIBOR 2004. *Studien zur Geschichte der samojedischen Sprachen*. Aus dem Nachlass herausgegeben von WAGNER-NAGY BEÁTA. *Studia Uralo-altaica* 45. SZTE Finnugor Tanszék, Szeged.
- A. MOLNÁR FERENC 2003. *Reguly finn népköltészeti fordításai*. Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézet, Debrecen.
- NANOVFSZKY GYÖRGY szerk. 2000a. *Nyelvrokonaink*. Teleki László Alapítvány, Budapest.
- NANOVFSZKY, GYÖRGY ред. 2000b. *Сородичи по языку*. Фонд им. Ласло Телеки, Будапешт.
- NANOVFSZKY, GYÖRGY – KLIMA, LÁSZLÓ eds 2004. *The Finno-Ugric World*. Teleki László Foundation – Pro Minoritate Foundation, Budapest.

- NEPARÁCZKI ENDRE 2017. *A honfoglalók genetikai származásának és rokonsági viszonyainak vizsgálata archeogenetikai módszerekkel*. PhD-értékezés. Szegedi Tudományegyetem. <https://doi.org/10.14232/phd.3794>
- OSZKÓ BEATRIX – SIPOS MÁRIA szerk. 2003. *Uráli grammatizáló*. Budapesti Uráli Műhely 4. MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest.
- PAASONEN, HEIKKI 1990–1998. *Mordwinisches Wörterbuch* 1–6. Zusammengestellt von Kaino Heikkilä. Bearbeitet und herausgegeben von Martti Kahla. SUS, Helsinki.
- POMOZI PÉTER 2002. *Cseremisiz–magyar nyelvhasználat*. Budapesti Finnugor Füzetek 17. [ELTE Finnugor Tanszék,] Budapest.
- POMOZI PÉTER 2011. *Kis nyelv – nagy stratégia. Az észt nyelvpolitikai modell*. Balogh és Tsa, Budapest–Szombathely.
- PUSZTAY JÁNOS 1977. *Az „ugor–török háború” után*. Magvető Kiadó, Budapest.
- PUSZTAY JÁNOS szerk. 2005. *A Volga–Káma-vidék finnugor népei*. Berzsényi Dániel Főiskola, Szombathely.
- PUSZTAY JÁNOS 2006. *Nyelvével hal a nemzet. Az oroszországi finnugor népek jelene és jövője II pontban*. A Magyarságkutatás könyvtára 28. Teleki László Alapítvány, Budapest.
- PUSZTAY JÁNOS 2011. *Gyökereink*. Nap Kiadó, Budapest.
- PUSZTAY JÁNOS 2017. *Szetu nyelvtan*. Nap Kiadó, Budapest.
- PUSZTAY JÁNOS szerk. 2019a. *Az oroszországi finnugor nyelvek helyzete és kilátásai*. Nemzetek Háza – Collegium Fenno-Ugricum, Budapest–Badacsonytomaj.
- PUSZTAY JÁNOS szerk. 2019b. *A Biblia finnugor nyelveken*. Nemzetek Háza – Collegium Fenno-Ugricum, Budapest.
- PUSZTAY JÁNOS 2020. *Még mindig ugor–török háború*. Nap Kiadó, Budapest.
- RÉDEI KÁROLY 1998. *Őstörténetünk kérdései. A nyelvészeti dilettantizmus kritikája*. Magyar Őstörténeti Könyvtár 18. Balassi Kiadó, Budapest. (Újabb kiadás: 2003.)
- RÓNA-TAS, ANDRÁS – BERTA, ÁRPÁD 2011. *West Old Turkic. Turkic Loanwords in Hungarian* 1–2. Turcologica. Band 84. Harrassowitz Verlag, Wiesbaden.
- SIMON VALÉRIA 2007. *Melléknévképzők morfoszemantikai sajátosságai a magyar és a finn nyelvben*. Urálistitikai tanulmányok 16. ELTE Finnugor Tanszék, Budapest.
- SZEVERÉNYI SÁNDOR – VÁRNAI ZSUZSA 2015. *Családfa és etimológia összefüggései számjéd példa alapján*. *Folia Uralica Debreceniensia* 22: 223–254.
- SZÍJ ENIKŐ 2000. *Reguly Antal „hangjegyre szedett” finnugor dallamai*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- SZÍJ ENIKŐ 2008. *Календаріум. Дневник венгерского путешественника-исследователя с 29 сентября 1843 г. по 5 марта 1846 г. Путешествіе по Россіи*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- SZÍJ ENIKŐ 2013. *Reguly és a tudomány „zománcza”. Életrajzi és kortörténeti adalékok*. Finnugor Népek Világkongresszusa Magyar Nemzeti Szervezete, Budapest.
- TAMÁS ILDIKÓ 2007. *Tűzön át, jégen át. A sarkvidéki nomád lappok énekhagyománya*. Napkút Kiadó, Budapest.
- TESZ. = *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* 1–3. Főszerk. BENKŐ LORÁND. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967–1976. + *Mutató*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984.
- TÓTH, SZILÁRD 2019. *Tartu kirjakeele raamid Johannes Gutsloffi grammatikast (1648) „Kodolaste raamatuni” (1913)*. Tallinna Ülikool, Tallinn.

- UEW. = *Uralisches etymologisches Wörterbuch* 1–2. [1–8. füzet.] + *Register*. Hrsg. RÉDEI, KÁROLY. Harrassowitz, Wiesbaden – Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986–1991.
- VERSINYIN, V. I. [Вершинин, В. И.] 2004–2011. *Этимологический словарь мордовских (эрзянского и мокшанского) языков* 1–5. Стринг, Йошкар-Ола.
- WAGNER-NAGY, BEÁTA 2001. *Die Wortbildung im Nganasanischen*. *Studia Uralo-altaica* 43. SZTE Finnugor Tanszék, Szeged.
- WAGNER-NAGY BEÁTA szerk. 2002. *Chrestomathia Nganasanica*. *Studia Uralo-altaica*. Supplementum 10. SZTE Finnugor Tanszék, Szeged.
- WAGNER-NAGY, BEÁTA 2018. *A Grammar of Nganasan*. Brill, Leiden.
- ZSIRAI MIKLÓS 1937/1994. *Finnugor rokonságunk*. Az uráli nyelvrokonaikkal kapcsolatos legújabb ismeret- és forrásanyag rövid összegzésével közreadja ZAICZ GÁBOR. 2. kiadás. Trezor Kiadó, Budapest. (1. kiadás: MTA, Budapest.)

Finno-Ugric linguistics in Hungary after the turn of the millennium

An overview

The present essay provides an overview of the main achievements of Finno-Ugric linguistics in Hungary in the new millennium. During the previous decades, considerable alignment took place on the scene of Finno-Ugric studies. The paradigm shift is noticeable in multiple areas. The large-scale syntheses in historical phonetics and etymology had been completed by the end of the past century; therefore, these topics are less popular now. Studies of the spoken language, issues within sociolinguistics (especially bilingualism, language attrition and the study of revitalization processes) and studies of the development of standard literary languages have gained prominence. The ethnography and folklore of minor Finno-Ugric peoples are also becoming significant. Through the research of the spoken language, more and more essays are being written in theoretical linguistics and linguistic typology has shown significant progress. At the same time, information gained about the present state of languages also has a boosting effect on historical studies. English language studies strengthen the international embeddedness of Hungarian Finno-Ugric studies. The paradigm shift has had a similar course in Finland and Estonia. This paper reviews the most important achievements of etymological, phonetic, morphological, and syntactic studies, with an emphasis on monographs and papers published on international platforms. Language policy, studies on bilingualism, developments in the research of standard literary languages and text publishing are also discussed. Special attention is given to how the scholars act against the Anti-Finno-Ugrist views that have gained ground recently.

Keywords: history of science; Finno-Ugric studies in Hungary in the 21st century; etymology; studies in phonetics morphology and syntax; linguistic affinities of the Hungarian language; language policy.

MATICSÁK SÁNDOR
Debreceni Egyetem

Egy domonkos rendi breviárium mint forrás a Domonkos-kódexben, kitekintéssel a Cornides-kódexre*

1. rész

1. A Domonkos-kódex (1517) tizenegy lapnyi, két blokkban (171/11–176/8; 299/18–305/12) elhelyezkedő részletének latin forrásaként KATONA LAJOS (1906: 114, 116) Petrus Calus (eredeti olasz nevén Calo), a 14. század első felében működő domonkos rendi hagiográfus Szent Domonkosról írt legendáját jelölte meg. Calo legendája nyomtatásban csak a 18. század közepén Mamachus dominikánus történetíró *Annalium Ordinis Praedicatorum* (AOP.) című nagyszabású, csonkán maradt munkájának függelékében (Appendix, AOP. 334–358) jelent meg, onnan közölte cikkében KATONA is a megfelelőnek tartott részletek latin szövegét. A szóban forgó kódexrészletek és a KATONA által megállapított latin megfelelő között tapasztalt eltérések miatt a szakirodalomban később mégis az a nézet alakult ki és erősödött meg, hogy Calo műve valószínűleg nem közvetlen forrása a magyar fordításnak (mindezekről összefoglalóan I. KOMLÓSSY 1990: 19–21; vö. még KOMLÓSSY 2009a: 283). Pontosabb forrás azonban nem került elő az azóta eltelt száztizenhat évben.

2. Petrus Calo két legendát is írt Domonkosról, amelyek szövege ma már elérhető modern kritikai kiadásban (TUGWELL 1997). Az egyik, a kiadásban az I. számú: *De translatione beati Dominici*; a másik a II. számú: *De Sancto Dominico* című. A szöveget gondozó SIMON TUGWELL alapos kísérőtanulmánya, jegyzetei valamint a bőséges kritikai apparátus jól eligazítanak a szövegtörténet kérdéseiben. Szempontunkból különösen fontos, hogy a kritikai apparátusban szándékosan helyet kaptak olyan variánsok is, amelyek a helyes szöveg megállapításához már szükségtelenek, viszont hozzájárulhatnak esetleg más irányú kutatáshoz, például egy kézirat azonosításához.¹ Az erősen romlott kézirati hagyomány javításához TUGWELL tüzetesen vizsgálja a legenda továbbélését is, így bő kitekintést kapunk a párhuzamos szövegekkel való kapcsolataira, s többek között a breviáriumi utóéletére. A következőkben főleg e tanulmányra támaszkodunk, amikor Calóról, valamint a domonkos rendi breviáriumokról szólunk.

* Amint korábban jeleztük (M. NAGY – N. HORVÁTH 2020), a Debreceni (területi) Akadémiai Bizottság (MTA DAB) klasszika-filológiai munkacsoportjának közös munkájával készítjük a Domonkos-kódex latin forrásainak leírását. Az ismert forrásokhoz tett korábbi kiegészítésünket lásd uo.

¹ „Each text will be equipped with a fairly exhaustive apparatus criticus, since even variants which are manifestly worthless for the establishment of the text itself may still be useful evidence for something else, such as the identification of the manuscript or kind of manuscript used by some later writer” (TUGWELL 1997: 10).

Calo (†1348) említett legendái a szentekről írt terjedelmes életrajzi gyűjteményének, legendáriumának darabjai. E munka a domonkos hagiográfiai irodalomnak ha nem is a legkorábbi, mégis elég korai szakaszában, 1340 körül készült, már korábbi, 13. századi források felhasználásával. Anyagának elrendezése a dominikánus liturgikus könyvek rendjét követi. A legendárium a 14. században csak Itáliában volt ismert, a renden belül, máshonnan nem maradt fenn kézirata. A 15. század vége felé azonban feléledt az érdeklődés a domonkos régiségek iránt, s más korai forrásokkal együtt akkor fedezték fel újra Calo szentéletrajzait is. A középkor folyamán Calo munkáját mégis csak kéziratos formában használták, nyomtatásban nem jelent meg. Mint említettük, csak a 18. század közepén adta közre MAMACHIUS az egyik kézirat szövegéből a Domonkos-életrajzot – a kiadásban a II.-vel jelölt legendát – a saját munkájához csatolva (mindezekre l. TUGWELL 1997: 134; életrajzi adataira l. KAEPPELI 1970–1980: 3. 220–221), ahonnan KATONA is átvette a megfelelő részleteket.

3. A DomK. latin forrásszövegeinek leírása közben részletesen összevetettük Calo szövegét a jelzett helyek (összegzésükre l. a 3. táblázatot) magyar fordításával. A különbségeket, illetve azok tendenciáit látva (erről lejjebb részletesebben szólunk) azonban kérdés maradt számunkra (l. M. NAGY – N. HORVÁTH 2020: 471), hogy valóban más latin forrásból készülhetett-e a magyar fordítás, s nem a kompilátor dolgozhatta-e át az előtte lévő latin szöveget. Ez egészen addig maradt kérdés, míg rá nem bukkantunk arra a nyomra, amely, mint alább bemutatjuk, egyértelművé tette a választ. Igaz, a szakirodalom elég egységesen hajlott az előbbi véleményre, mégis hozzá kell tennünk, hogy erről pontosabb szövegösszevetés nem készült. Az szintén kétséges volt számunkra, vajon indokolt-e pusztán a filológiai hűség szempontjából megítélni a fordítást. Kódexinkben a forrásokat szorosan követő fordítások mellett számtalan példát látunk azok szabadabb, a felhasználás céljához bátrabban igazított kezelésére. (Élég lehet itt például a Jordánszky-kódex jelentős részének kivonatos fordítására, a forrástól való eltérések szinte tipologizálható voltára utalni, l. NAGY 1981; M. NAGY 2003). A fordítást ma általában is sokkal pragmatikusabb tevékenységnek fogjuk fel, ennél fogva rugalmasabb szempontok alapján értékeljük (ezekre vö. például HELTAI 2009), mint a korábbi kutatók tették. A kérdés eldöntésében végül a magyar szöveg egyetlen – éppen egy magyarországi vonatkozású történetben szereplő – szava volt a nyomravezetőnk. Ezt a történetet, illetve forrásának azonosítását mutatjuk be először.

4. A DomK. 172/22–173/21. soráig tartó epizódja azt beszéli el, hogy egy székesfehérvári prépost fia (!) egy hirtelen fellépő fájdalomtól gyötörve meghalt. A körülötte lévők Szent Domonkoshoz imádkoztak, és a konventből, ahol a szent ujját őrizték, elkérték az ereklyét. A prior a fráterek kíséretében processzióval, kehelyben vitte a szent ujját a megholthoz. Miután annak a szájába öntöttek az ereklye mosóvizéből, életre kelt, s egy tyúktojásnál nagyobb kő jött ki a veséjéből.

A történethez tartozó forrásokat az 1. táblázatban mutatjuk be. Petrus Calónál (jobb oldali oszlop) a történet elbeszélése valóban jóval hosszabb, mint a magyar

szövegben. A fordítás azonban láthatóan csak magát a csodatörténetet kívánja visszaadni, mellőz minden más körülményt. Például a keretet adó – magyar szempontból egyébként lényeges információkat nyújtó – bevezetést,² amelyből kiderülne, hogyan jutott a történet a rend egészének tudomására, továbbá az, hogy az elbeszélő annak idején „sumlu”-i priorként közreműködője volt az esetnek, ott őrizték ugyanis az ujj-ereklyét, s elmarad a végén a csoda részletesebb „kiértékelése” is, néhol pedig kissé átfogalmazza a latin mondat tartalmát. Mindezek mellett azonban a Calo szövegéhez viszonyítva mégis egy aprónak tűnő különbség vezetett nyomra, az, hogy ott magával a fehérvári préposttal, a magyarban viszont annak a fiával történik az eset. A prépost fiáról Calo egyetlen kéziratában sincs szó. TUGWELL szövegkritikai apparátusa mégis jelez egy helyen „filius”-os variánst („cuiusdam praepositi filius”),³ de az már nem közvetlenül Calo műve, hanem a domonkosok breviáriumának itt abból merítő, 1487. évi velencei kiadásának a szövege. Szerencsére TUGWELL egy külön fejezetben (Testimonia) közli a variánsok létét bizonyító szövegeket is,⁴ így a breviáriumi részletet rögtön el is érhattük. A „filius”-os variáns felbukkanását egyébként TUGWELL (1997: 283, 318) váratlanak minősíti és eredetére nem talált magyarázatot. A Calótól elbeszélte történet e breviáriumi kivonata (középső oszlop) viszont megoldani látszik a magyar kódexrészlet forrásának kérdését.

A táblázatban az összevetés megkönnyítésére a következő jelöléseket alkalmaztuk: az eredeti Calo-részletben halvány szedéssel állnak a magyarban (és a breviáriumban) hiányzó részek; a magyar szövegben és a breviáriumi részletben ritkítottuk az egymáshoz képest hiányzó darabokat; az egymásnak tartalmilag megfelelő, de eltérő módon kifejezett helyeket aláhúztuk; a nyomra vezető kifejezést pedig dőlt betűvel emeltük ki mindhárom szövegben. A latin források szövegét az eredeti közlésüktől eltérően itt és a továbbiakban mindig normalizált átírásban hozzuk.

² A Bolognában 1315-ben tartott általános rendi gyűlésen Vasvárról Miklós fráter, korábbi „sumlu”-beli prior képviselte diffinitorként a magyar domonkos provinciát, s ő beszélt el ott a priorsága idején személyesen megtapasztalt esetet sokaknak, tőle hallotta maga Calo is (vö. „multis et mihi”). Calo mint páduai prior vett részt a generális képtalanon (TUGWELL 1997: 131).

³ Az adat megtalálásában ZÁGORHIDI CZIGÁNY BALÁZS, munkánk rendtörténeti szakértője, a Domonkos Rendtörténeti Gyűjtemény vezetője volt segítségünkre. Munkacsoportunk 2019. márc. 27-én tartott megbeszélésén többek között előkerült „a prépost fia” forrásának kérdése. Az ülésen részt vevő ZÁGORHIDI ezután ellenőrizte TUGWELL szövegkiadásának kritikai apparátusát, s lelte fel benne a „filius”-os variánst. Majd rendelkezésünkre bocsátotta a kötetet is, amelynek Testimonia című függelékében megtaláltuk a variánsokat igazoló szövegeket.

⁴ Bizonyos nyelvi fordulatok egyezése alapján azt szintén bizonyítja, hogy a breviáriumi olvasmány Calo, s nem más szerző hasonló témát feldolgozó művének kivonata.

1. táblázat

A fehérvári prépost fia életre kel Domonkos ujj-ereklyéjének mosólevétől
(a „filius”-os történet)

DomK. 172/21–173/21.	Breviarium 1487: 261v (TUGWELL 1997: 318)	Petrus Calo, De Sancto Dominico: Legendae II. 46. (TUGWELL 1997: 283)
(172/21) It es egý pel- da kezdetyk mond- uan		(46) Narravit frater Nicolaus de Castro-Ferreo de Ungaria multis et mihi anno Domini MCCCXV post capitulum generale Bononiae celebratum, ubi fuerat diffinitor, quod
(172/22) Esmee g ma- gýer orzagban feýer varat <i>nemely prepost- nak fýa</i> · nemely napon vechernyenek jdeýen <u>nagy</u> faydalmal gevt- reteek · vegezetre az faydalmakban meg ha- la : Tahat zent da	<i>Cuiusdam praepositi in Alba Regali Hungariae filius die quadam hora vespertina <u>vehementi</u> dolore vexatus tandem in doloribus exspiravit. Tunc devotione beati Do-</i>	dum ipse esset in Ungaria prior in Sumlu, ubi est digitus beati Dominici, <i>quidam praepositus de Alba Regali, Stephanus no- mine, die quadam hora vesper- tina vehementi dolore vexatus tandem in doloribus exspiravit.</i>
(173/1) mancos atýank- ban valo aýtatossag- ban meg jndulanak az kevrnyévl allok : kevidenek az con- uentben hol vala zent damancos atyank- nak vya : kerueen nagy kevrnyergessel : hog az prior <u>zent da- mancos atýanknak</u> výt hoznaýa az meg holtnak testehez : Azert az fraterék ky jevuen zevuetnekekkal es procesýoual · az prior hozuan <u>zent da- mancos atýanknak</u> výt az kelehben · es jutanak az meg holt- nak testehez ky vala az zerzetnek nagy bar- ratýa : Levn kedeg jmdasag mendenektevl zent damancosnak	minici commoti as- tantes miserunt ad con- ventum in Similu, ubi est digitus beati Dominici instantissime petentes, ut prior <u>dictum beati viri</u> digi- tum apportaret ad de- functum. Fratres igitur cum luminaribus et processione exeuntes priore portante in ca- lice <u>dictum</u> digitum ad defunctum, qui fuerat magnus amicus ordi- nis, pervenerunt. Facta autem oratione ad beatum Dominicum ab omnibus prior lavit digi- gitum in aqua, <u>quae</u> in calice <u>posita fuerat</u> et aperto ore defuncti ip- samo in eo proiecit. Quae cum pervenisset ad guttur <u>eius</u> , continuo,	Dum autem funeralia pararentur et sequenti die esset sepulturae tradendus, quidam de astantibus dixit: Si portaretur huc digitus beati Dominici, spero, quod per ipsius merita Dominus ei vitam donaret. Tunc miserunt ad priorem praefatum dictam gratiam instantibus precibus postulantes. Fratres autem iam intraverant ad quietem. Prior igitur compassione motus, nam ille defunctus fuerat specialis amator ordinis, et de beati Dominici pietate confisus, convocato conventu fratrum cum processione sollemni et luminaribus magnis in calice digitum beati Dominici illuc detulit, ubi iacebat infirmus. Facta autem per omnes oratione ad beatum Dominicum lavit prior digitum in aqua, quae in calice posita

<p>· az prior meg mosa zent damancos atyanknak v̄yat vizben az kelehben <u>k̄yben hozta vala</u> az prior · es meg n̄ytuan az meg holtnak zāyat · bele tevlteek : Mel̄y viz mykoron jvtot volna az <u>meg holtnak</u> torkahoz · legottan ky meg holt vala meg eleuenevdeek : Es az kevuēt k̄ybevl nemzettek vala az fādalmak ev vesēyben k̄y vete · hogk̄y kev nagyob <u>vala eḡy t̄ykmonnal</u> · es tevkelletesseggel meg ḡyoḡv̄la zent damancos at̄yank erdemerth ·</p>	<p>qui mortuus fuerat, revixit, et lapidem, ex quo generati fuerant dolores, in renibus generatum maiorem, quam <u>sit</u> ovum gallinae, evomuit, et perfecte sanatus est.</p>	<p>fuit, et aperto ore defuncti aquam lotionis illius in os eius infudit in nomine Christi et beati Dominici. Cum vero aqua descendit ad guttur, continuo, qui mortuus fuerat, resurrexit et evomuit durissimum lapidem per os, maiorem, quam sit ovum gallinae, qui quidem lapis fuerat in eius generatus renibus, ex quo causati dolores exstiterant, propter quos mors fuerat subsecuta. Et sic ipsa hora fuit in eo duplex miraculum: unum, quia fuit de morte revocatus ad vitam; aliud, quod lapis tantae magnitudinis per os potuit faciliter reici sine oris et gutturis laesione.</p>
---	---	--

Könnyű észrevenni, hogy a magyar fordítás igen szorosan követi az 1487-es velencei breviárium szövegét. A cím nagyon egyszerű, példának mondja a történetet. A forrásra nincs utalás, ahogy a többi itt tárgyalt esetben sem, úgyhogy ez nem segít az azonosításban, ellentétben egyes helyekkel, ahol főleg olyan jelentős szerzők neve, mint Antoninus vagy Hugo fel van tüntetve (vö. M. NAGY – N. HORVÁTH 2020: 469). A magyar szövegnek a breviáriumához képest tett kiegészítései – Domonkos jelzőkkel ellátott megnevezései, a megholt testének említése az általánosabb jelentésű, semlegesebb hangulatú latin kifejezésekkel és névmásokkal szemben, vagy befejezésként a csodaelmondás egy szokásos narratív eleme (ilyenekre l. M. NAGY – BÉNYEI 2018: 238; 2019: 272) – kissé emelik az elbeszélés stílusát az eredetihez képest, s elsősorban a fordításkor kerültek a szövegbe. Az viszont rendkívül feltűnő, hogy kimaradt a fordításból a konvent helyének a neve, ahol Domonkos ujjereklyéjét őrizték, noha az idézett 1487. évi breviáriumban még ott szerepel.⁵

A hely azonosítására többféle kísérlet történt, végül a GYÖRFFY GYÖRGYÉ (1987: 493–494) vált elfogadottá. Eszerint a név a Krassó vármegyei Somlyót, a későbbi Érd-somlyót/Versecet (Vršac, ma Szerbia) jelöli. (TUGWELL [1997: 103–105] külön excursust is szentelt a különböző szövegekben szereplő névváriánsok és a megfejtési kísérletek bemutatásának.) A helyről GYÖRKÖS ATTILA (2007) kimutatta, hogy a 13. században, különösen annak középső harmadában itt lehetett

⁵ Előre kell bocsátanunk, hogy a magyar fordítás forrásául a breviáriumnak nem az 1487. évi, hanem – amint egy másik történet kapcsán cikkünkben később kiderül – valószínűleg az 1494. évi kiadása szolgálhatott. TUGWELL azonban nem jelezi, hogy a kiadások ezen a helyen eltérnének egymástól.

a hazai Domonkos-tisztelet kialakulásának bázisa, a rend életének egyik központja. Noha korabeli hazai források nem szólnak róla, külföldi források azonban számos csodatörténetet közölnek innen.

Kérdés, milyen jelentőséget tulajdoníthatunk annak, hogy a DomK. a helyet nem említi. Egyrészt arra utalhat, hogy amikor a fordítás keletkezett, a kultuszhely emléke már feledésbe merült. Másrészt viszont a helynév hiánya tartalmi zavart idéz elő. Úgy tűnik emiatt, mintha az ujjereklyét egy közeli, nyilván a fehérvári konventből kérték volna el, amint RÖSSLER (1927: 37) és GYÖRKÖS (2007: 57) is így értette a szövegből. Erősen kétséges azonban, hogy értelmezhető-e történeti forrásként az így előállt szöveghely, következik-e belőle, hogy a DomK. fordításakor és leírásakor az ereklyét Fehérváron őrizték (így GYÖRKÖS 2007: 57). Vajon nem arról van-e szó, hogy a magyar fordító pusztán egy ereklye által végbement csodát, egy példát akart elbeszélteni, de azt nem kommentálta, megvan-e még az ereklye, és hol. Calo eredeti története világosan megmondta, hogy az eset még akkor történt, amikor az elbeszélő, a vasvári Miklós fráter somlyói prior volt, ott őrizték az ujjereklyét, és somlyói priorként hozzá érkezett a kérés. Nem feladatunk megítélni a folytatás földrajzi valószínűségét: az álmukból felkeltett szerzetesek a priorral elindultak, s processzióval vitték az ereklyét (éjszaka) Fehérvárra, hogy a másnap esedékes temetés előtt odaérjenek. Az eredeti történet értéke abban áll, amit RÖSSLER (i. h.) a kivonatos változatokról is megállapított: részletesen leírja egy halottfeltámasztási szertartás menetét, éppen az lehet a célja. A breviáriumi kivonat sok kísérő körülményt kiszűrte belőle, már csak a csoda leírására koncentrált, de az ereklyét őrző konvent nevét (bármi okból) ott meghagyták. Azzal, hogy a magyarból a (már ismeretlen) helynév kimaradt, a csodatétel „földrajza” valószínűbbnek hat ugyan, de történeti tényként – hacsak más bizonyíték nem támogatja – aligha fogadható el.

5. A fenti összehasonlítás alapján belátható, hogy a magyar fordítás ezt a breviáriumi szöveget ültette át. A szakirodalom korábbi sejtése tehát igazolódik: valóban áttételesen kapcsolódik Calo művéhez. Az is bizonyos, hogy kódexünk kompilátora az 1487. év előtt nem juthatott hozzá e latin breviáriumhoz (egyébként annak, mint már jeleztük, egy további kiadását használhatta). Az 1487. évi, Velencében kiadott breviárium számára ugyanis Domonkosnak összességében teljesen új legendát kompiláltak (erről l. TUGWELL 1997: 140–141), amelyben az a felfogás jutott érvényre, hogy a liturgiában hosszabb olvasmányokra van szükség, mégpedig elegendő mennyiségben. Új olvasmányok készültek Domonkos két ünnepére – felemelésére (translatio, május 24.) és a főünnepére (augusztus 5.) – további huszonnégy olvasmány a főünnep nyolcada (oktávája) alkalmára. Ezenkívül a róla mint rendalapítóról való hetenkénti megemlékezés céljából minden hét keddjére egy összesen harminchárom, egyenként három rövid lekciónak alkotta készletet is szerkesztettek, amelyeket a breviáriumban összegyűjtve helyeztek el. Az új olvasmányok szövegéhez elsősorban a régebbi szerzők, Constantinus, Petrus Calo és Theodoricus de Apoldia (Dietrich von Apolda) Domonkosról írt munkáiból merítettek. Calótól a kritikai kiadás szerinti számozással a II. legenda 11–13, 35–40, 45–46, 51, 52–54, 57. caputjait dolgozták bele (MAMACHIUSnál,

illetve az alapján KATONÁNál ezek más számozásúak), kivonatolva, olykor kisebb-nagyobb szerkezeti változtatásokat is téve az eredeti szövegen. A DomK. az életrajzi vonatkozású első *caputok*at nem vette át, csak a *miraculumok*at elbeszélő 35–37, 38, 40, 45–46, 51, 52–54. fejezeteket (összesítésüket I. alább a 3. táblázatban). Itt jegyezzük meg, hogy számunkra figyelemre méltó lehet Dietrich von Apolda munkájának felhasználása is a breviárium Domonkosról szóló újonnan szerkesztett szövegeiben. A DomK.-ben KATONA által neki tulajdonított részletek forrása körül ugyanis hasonló probléma áll fenn, mint Calo esetében (KOMLÓSSY 1990: 19–21; UŐ. 2009a: 283), ezért mindenképpen érdemesnek látszik megvizsgálni ezek viszonyát is az említett breviáriumhoz. (A kérdésre alább még visszatérünk.)

6. A szóban forgó breviáriumnak több kiadása is megjelent Velencében. TUGWELL az 1487-es első kiadás mellett főleg az 1494-es kiadást vizsgálta, amelynek szövegén kisebb változtatások is történtek. Többek között előfordult, hogy a keddenkénti olvasmányok szövegét esetenként az eredeti forrásokhoz visszanyúlva részben újra szerkesztette valaki. Ez a redakció számunkra is jelentősnek tűnik. Míg ugyanis a fentihez hasonló eredményre jutottunk hat, korábban Petrus Calótól származtatott történet esetében (I. a 3. táblázat 1–4. és 6–7. számú tételeit),⁶ akadt egy, (táblázatunkban az 5. számú), amely csak részben egyezik az 1487-es kiadás sokkal rövidebb változatával, tökéletesen megfelel viszont az 1494-es kiadás TUGWELL által közölt hosszabb szövegének.⁷ A 2. táblázatban a magyar fordítással összevetve e két breviáriumi szövegváltozat egymásra vetítve mutatjuk (az 1487-es változatot dőlt betűvel jelezve), mellette pedig hozzuk Calo eredeti szövegét is.

⁶ Ezek elérhetőségét közöljük cikkünkben, forrásszövegüket pedig hamarosan hozzáférhetővé tesszük digitálisan a kódex teljes latin forrásszövegével együtt.

⁷ Cikkünk írásakor a breviárium 1494. évi kiadásának egy digitalizált másolatához magunk is hozzájutottunk a lengyel domonkos rendtartomány könyvtárából (Archivum Polskiej Prowincji Dominikanów, Kraków/Krakkó) Ireneusz Wysokiński OP rendtörténész levéltáros jóvoltából. Szíves segítségét ezúton is köszönjük. Lásd: <https://bc.dominikanie.pl/dlibra/publication/1077/edition/972/content> (2021. január 15). E Krakkóban őrzött példány (jelzete: Inc. F. 115) azonban az elején és a végén csonka, az utolsó lapja a CCCCXXIV, de már ezt megelőzően is több lap szakadt, megcsunkult. Amint TUGWELL közlésének lapszámaiból (I. a 2. táblázatban) látható, (véletlenül?) éppen azok a lapok hiányoznak a végéről, amelyeken a minket érdeklő szövegek is találhatóak. Ez a rendalapítóról való keddenkénti megemlékezés rövid szövegeinek gyűjteményét tartalmazó, *Lectiones de beato Dominico pro III feria* című rész (CCCCXXV–). A Calo-kivonatokban ezért itt TUGWELL közlését vesszük át, de tőle eltérően azt normalizált átírással hozzuk. (Cikkünknek a CornK. forrásait illető második felében azonban már közvetlenül merítettünk az 1494. évi breviárium krakkói példányából.) Az általunk elért breviáriumi példányokról I. még a 10. jz.-t.

2. táblázat

Domonkos felismeri egy deák elhallgatott bűnét

DomK. 299/18–301/19.	Breviárium 1494: 423v (TUGWELL 1997: 305–306: Testimonia 6b); Breviárium 1487 Testimonia 6a (uo.)	Calo, De Sancto Dominico: Legendae II. 35–37 (TUGWELL 1997: 277–278).
(299/14–16) It kezdetyk egÿ pelda azrol · hog zent damancos atyánk · meg esmerte embereknek tytkon való byneket		(35. c.) Antiquus quidam et valde devotus vir, ci- vis Bononiae, saepe fra- tribus et scholaribus re- ferre consueverat, quod dum ipse esset iuvenis et magnam devotionem ha- beret
(299/18–27) [M]ÿkoron zent damancos atÿank volna bononÿaban · es ot zvetetlen predicallana · Az bononÿaÿ neep · <u>zent damancos atÿanknak</u> ev nagy zentseges voltaert · es az ev bezedenek ma- laztos voltaert · es jgeen haznalatos voltaert · Mellÿet evnekÿ adot vala cristusnak malaztÿa · Olÿ jgeen nagy keuansaggal halgatÿak vala <u>az ev pre- dicacÿoÿat</u> · hog mÿkoron az nepek meg tugÿak	<i>Cum beatus Dominicus es- set Bononiae et ibi instan- tissime praedicaret, popu- lus Bononiensis propter ipsius maximam sancti- tatem et verba gratiosa et plurimum fructuosa, quae ei Christi gratia confere- bat, ita eum avidissime audiebat, quod quando sciebat</i>	ad beatum Dominicum, tunc temporis Bononiae commorantem, et qua- dam die ipse beatus Dominicus ire deberet ad praedicandum ad quendam ecclesiam civi- tatis, qui licet esset His- panus, nihilominus clare et expedite intelligebatur a populo; populus autem Bononiae propter ipsius maximam sanctitatem et verba gratiosa et pluri- mum fructuosa, quae ei Christi gratia conferebat, ita eum avide audiret, quod quando sciebant
(300/1–27) vala · hog <u>zent damancos</u> menne predicallany · ta hat az neep nem megen vala az helyre · hog hol vala predicallando <u>zent damancos atÿank</u> mykep- pen zokas · Hanem mynd az sok nepek elevzer jevnek vala zent myklos	<u>eum</u> ire ad praedicandum, ut moris est, non prae- veniebant <u>ipsum</u> ad locum praedicationis, sed omnes primo veniebant ad eccle- siam Sancti Nicholai, (306) ubi habitabat beatus Dominicus cum fratribus, et ibi <u>eum</u> mira devotione recipientes ipsum usque	ipsum ire debere ad praedicandum, ut moris est, non praeveniebant ipsum ad locum praedi- cationis, sed omnes primo veniebant ad ecclesiam nostram Sancti Nicolai, ubi habitabat beatus Do- minicus cum fratribus, et ibi eum cum mira

<p>egyházhoz · hol lakozyk vala zent damancos atyank az fraterekkel · Es ot zent myklos egy- hazanal az nepek ve- zyk vala <u>zent damancost</u> chodalatos aytatossaggal · es vzyk vala mynd az helÿg nagy tyztesseggel hol kel vala predicalnÿ zent damancos atyanknak · Azert my- koron egÿ jdevben az neep gyevekevzet volna zent myklos egyházhoz · hog <u>zent damancost</u> vinneek keserneek az predicallasnak helyere · Tahat jevuenek <u>zent da-</u> <u>mancoshoz</u> keet deakok · kyknek egyk monda · kerlek atyam hog jmagy ertem · hog az vr isten bochassa meg en byneymet · mert en mynden <u>byneymet</u> meg gyontam · menere ezem- ben jvtot · Tahat zent damancos atÿank az oltarnak elevtte egy ke- uesse jmaduan · es <u>az dÿ-</u> <u>akhoz</u> meg teeruen monda · Bÿzzal fÿam · es maragÿ vegÿg az istenÿ zerelmben · mert vr isten meg bo- chatta az te bÿneÿdet · Tahat ezeket halvan az ev tarsa az masyk</p>	<p>ad locum, ubi praedicare debebat, cum reverentia deducebant. Cum igitur quadam vice populus ad Sanctum Nicholaum congregatus fuisset, ut <u>eum</u> duceret et associaret ad locum, ubi praedicaturus erat, <i>duo scholares <u>ad eum</u> veniunt, quorum unus dixit ei: „Pater, rogo, ut <u>oretis</u>* pro me, ut Dominus mihi par- cat peccata mea. Ego enim <u>ea</u> confessus sum diligen- ter, quantum memoria mi- nistravit.**” Tunc beatus Dominicus paululum ante altare orans et <u>ad ipsum</u> rediens ait: „Confide, fili, et persevera in dilectione Dei, quia Dominus dimisit tibi peccata tua.” Tunc alius scholaris, socius eius hoc audiens</i></p> <p>* A tiszteletet kifejező töb- bes szám 2. személyt a ma- gyar egyes szám 2. személy- lyel adja vissza. ** Magyaros, ügyes fordítás: „mennyire eszembe jutott”.</p>	<p>devotione recipientes ip- sum usque ad locum, ubi praedicare debebat, cum reverentia deducebant. (36. c.) Cum igitur iste simul cum populo venisset ad ecclesiam Sancti Nicolai ad recipiendum beatum patrem Dominicum eo teste vidente et audiente duo scholares accesserunt ad ipsum beatum Domini- cum; quorum unus dixit ei: „Rogo, ut oretis pro me ad Dominum, ut mihi remittat peccata mea. Ego enim de meis culpis, prout mihi videtur, et omnia peccata mea, quae in me- moriam habui, confessus sum.” Tunc beatus Domi- nicus accedens ad altare brevem fecit orationem, et rediens ad scholarem dixit: „Confide in Domino et persevera in dilectione eius, quia ipse tibi omnia peccata dimisit.” (37. c.) Tunc alius scholaris, socius eius, hoc audiens</p>
<p>(301/1–19) deak · monda · Kerlek atÿam hog jmagy ertem · mert en es meg gyontam mynden en bÿ- neÿmet · Zent daman- cos kedeg meg teerÿ az</p>	<p>dixit: „Rogo, pater, ut etiam <u>oretis</u> pro me, quoniam et ego omnia mea peccata confessus sum. Beatus autem Dominicus <u>reversus</u> ad altare acce-</p>	<p>dixit: „Rogo, pater, ut etiam pro me oretis, quo- niam et ego omnia peccata mea confessus sum.” Bea- tus autem Dominicus rur- sus ad altare accedens</p>

<p>oltarhoz es jmada · Reuid jmadsg vtan monda <u>az deaknak</u> · ffram ne akarý tenen gevrelmedre · isten mevetev lenned · Mert te · az byneydrevl tevkeel-letlen gyonast tevteel · mert tegnapon zemerem-segnek okaert · egyk by-nedet vezteg halgataad megnem gyönad · Es feel fele vonvan evtet · az býnt zent damacos <u>az deaknak</u> meg jelente · Monda <u>az deak</u> · bochas atyam ennekem · mert mynd vgy vagyon · my-keppen mondad · Azert zent damancos atyank meg taneyta <u>az deakot</u> myndenekre · valamelyek zvkeseek valanak ev jd-uessegere · Es <u>ez deakot</u> vigan el bochata · evnen maga kedeg el mene predicallany ·</p>	<p><i>dens oravit. Et post brevem orationem dixit ei: „Fili, noli in tui ipsius detrimentum illudere Deo; nam confessionem de tuis peccatis imperfectam fecisti. Unum enim peccatum heri sero propter verecundiam tacuisti. Et trahens eum ad partem peccatum illi revelavit. Cui ille „Ignosce mihi, pater, quia omnia ita sunt facta, sicut dixisti.” Igitur ipsum beatus pater instruxit* de his quae suae salutí expedi-ebant et hilarem illum dimittens ivit ad praedicandum.</i></p> <p>* Brev 1487: et consolatum abire permisit.</p>	<p>oravit, et post brevem orationem dixit ei: „Fili, noli in tui ipsius detrimentum illudere Deo. Nam confessionem de tuis peccatis imperfectam fecisti. Unum enim peccatum sero propter erubescenciam tacuisti.” Et trahens ipsum ad partem dixit ei peccatum, quod ille erubuerat confiteri. Cui ille: „Ignosce mihi, pater, quoniam per omnia ita est, ut dixisti.” Et expeditis hiis, quae pro illius erant directione necessaria, discedens inde ad stationem praeordinatam, simul cum populo ipsum praestolante processit.</p>
---	--	--

Az 1487-es breviárium e története lényegében hasonló módon erősen kivo-natolt változat, ahogyan a fentebb tárgyalt példában láttuk. Teljesen kihagyta a bo-lognai Szent Miklós egyház (templom) körüli jelenetet, csak a két diáknak Szent Domonkossal való esetét mondja el. Az 1494-es kiadás elbeszélése viszont az utolsó fél mondat kivételével szóról szóra megismétli ugyan az 1487-es szövegét, de azt jócskán kibővíti úgy, hogy – amint TUGWELL is megállapította – az eredeti forrás (1. a 2. táblázat jobb oldali oszlopában) részleteivel töltötte fel a szöveget. Vagyis az 1494-es breviárium szerzője újra elővette Calo munkáját, és abból egé-szítette ki, írta újra a breviáriumi olvasmányt.

Calo eredeti szövegéből viszont megérthetjük, miért áll a magyar fordítás eb-ben a történetben – a bővített breviáriumi variáns révén – közelebb Calo művéhez, mint más esetekben, ahol a breviáriumba csak egy ösztövérebb átdolgozás került be (amint például az 1. táblázatban látjuk).

7. Calo szövegének kétféle átdolgozása a breviáriumi olvasmány céljára iskolapéldája annak, amit a szövegekkel való különféle bánásmódról: átalakí-tásról, tömörítésről, bővítésről, parafrázis készítésről stb., a klasszikus retorika

tanított és amit az iskolai latinoktatás a középkortól máig tanít. A magyar kódexszerzők ugyanezeket a módszereket tanulták, ezért nem lenne meglepő, sőt várható, hogy az anyanyelvi fordításokban e módszerek különféle kombinációi szintén megjelennek. A fordítás és a forrás viszonyának megítélésében ezért is indokolt bizonyos rugalmasság. Esetünkben azonban, mint kiderült, valóban nem a magyar kódexszerző alakított lényegileg a szövegeken. Bár a fenti szövegváltozatok részletes értékelésére nincs itt mód, így is jól szemléltetik azt a tényt, hogy a breviárium számára készült kivonatok általában könnyebb latin-sággal íródtak, mint az eredeti művek, ennél fogva könnyebb volt őket fordítani is. Nem beszélve arról, hogy akinek liturgiai jártassága volt, az kapásból tudhatta magyarul is mondani ezeket.

8. A 3. táblázatban összegeztük a DomK. azon epizódjait, amelyek forrása a Petrus Calo Domonkos-legendájának szövegéből készített domonkos-rendi breviáriumi kivonatokban lelhető fel. Ezt a breviáriumot tehát Velencében adták ki először 1487-ben, majd utána többször is, s jelentősége abban állt, hogy Domonkos számára – a régebbi szerzőktől válogatva – új legendát kompiláltak, sőt a rendalapító szentről való hetenkénti (keddenkénti) megemlékezésekre rövid olvasmányokat is tartalmazott. Ez utóbbiakból kerültek ki a DomK.-ben szereplő történetek. Hat történet forrása azonosítható már a breviárium 1487-es kiadásában, egyetlen történet (az 5. számú) pontos forrása viszont az 1494. évi kiadásban található meg, ezért feltehető, hogy kódexünk kompilátora ezt a kiadást használta (vagy esetleg egy ezzel azonos szövegű későbbit).

3. táblázat

A DomK. azon breviáriumi eredetű történetei, amelyek végső forrása
Petrus Calo Domonkos-legendája

DomK.		Téma	Forrás	Végső forrás
			Breviarium (TUGWELL 1997)	Calo: De S. Dominico (Legendae II.: TUGWELL 1997)
1.	171/11–172/20.	A Szent Domonkost ábrázoló táblakép házomláskor megoltalmaz egy fiúgyereket	1487: 261 r–261v. (316–317) ⁸	II. 45. (282–283)
2.	172/22–173/21.	Egy fehérvári prépost fia Domonkos ujj-ereklyéjének mosóvizétől feltámad	1487: 261v (318)	II. 46. (283–284)
3.	173/23–175/9.	Egy asszony Szent Domonkos ünnepekor végzett hajmosásáért megbűnhődik	1487: 261v–262r (321)	II. 51. c. (286–287)

⁸ A zárójelben Tugwell (1997) kiadásának lapszámjai.

4.	175/11– 176/8.	Domonkos fiúvá változtatott egy újszülött leányt, hogy fogadalma szerint az anya a prédikátor szerzetbe adhassa a fiát	1487: 262r (322)	II. 52–54. (287–288)
5.	299/18– 301/19.	Domonkos felismeri egy deák elhallgatott bűnét	1494: 423v (305–306) rövid változat: 1487: 258v (305)	II. 35–37. (277–278)
6.	301/23– 303/27.	Domonkos sárral ragasztotta össze Albert fráter elszakadt köpenyét	1487: 258v (309)	II. 38. (278–279)
7.	304/5– 305/12.	Szent Domonkos megjavította (megjobbította) a kút vizét	1487: 258v–259r (313)	II. 40. c. (280)

(Folytatjuk.)

M. NAGY ILONA
Debreceni Egyetem

KISS SEBESTYÉN
Péchy Mihály Építőipari Technikum, Debrecen

„És kezdetben vala a szó, a magyar szó...”

Herczeg Ferenc nyelváltásáról

1. A kutatás előzményei, módszerei. Bár Herczeg Ferenc életpályája a kiegyezés évtizedétől a második világháborút követő évtizedig, írói pályája pedig 1890-től (első regénye, a Fenn és lenn megjelenése) a második világháború végéig ível, ő „igazában mégis a századvég, a századforduló s a századelő reprezentáns embere” (NÉMETH 1985: 9). Mint ilyen nem vonhatta ki magát e kor ugyancsak reprezentáns stílusirányzata, a szecesszió hatása alól. A szecessziós stílusjegyek és a mindenkori kritika által (is) letagadhatatlan népszerűség egymásra hatásának, kölcsönhatásának kutatása viszont Herczeg Ferenc nyelvi életútjának előzetes vizsgálatát feltételezi. Ennek a kutatásnak feltétlenül érvényesítenie kell az életrajzi szempontot, amely „az életrajz felől és az életrajz érdekében értelmezi a sikert” (HAJDU 2009: 427).

A nyelvi életút vizsgálata magyarázatot adhat a kritikusok által gyakran megnevezett – a hercegi siker kulcsának tekintett – alkalmazkodásra. „Herczeg a legjellemzőbb emberi-írói karakterjegyet mutatja föl: a teljes alkalmazkodást az ideálképnek tekintett társadalmi réteg művelődési-közéleti mozgásához” (NÉMETH 1981: 51). Továbbá: „A népszerűség titka: az olvasói igények teljesítése könnyed, befogadói erőfeszítést nem igénylő módon. [...] Képiró volt, megrendelésre dolgozó festő [...]” (FRÁTER 1984: 14). A nyelvi életút vizsgálata továbbá arra is rálátást nyújthat, hogy a szerző kétnyelvűsége mennyiben járult hozzá a siker megalapozásához. Az alkalmazkodás (a társadalmi, valamint a kulturális és nyelvi asszimiláció) Herczeg esetében olyannyira sikeres, hogy számtalan spekulációra ad okot. A kritika túlnyomó része viszont a társadalmi alkalmazkodás mozgatórugóit, irányait kutatja, kevésbé reflektál a nyelvi asszimilációra. Ez utóbbi kevésből idézünk. Mikszáth így kiált fel: „Ez a Herczeg! Ez minden teóriát agyongázol, amit felépítünk arról, hogy a nyelvet az anyatejjel kell beszívni. Előtte (ti. a magyar nyelv) föltárta a fátyolát, mézét, rejtett szépségeit, gyönyörűséges formáit, gyöngédebb akarván hozzá lenni más idegenekhez képest, mintha mondaná: 'Amiért olyan bolond voltál, édes fiam, hogy magyar író lettél, mikor világnyelven is írhattál volna, teljesen odaadom neked magamat.' És odaadta. Behatolt a magyar nyelv minden titkaiba” (KORNIS 1943: 24).

„Szűkszavú, de sokatmondó stílusa a magyar észjárásé. A pályája kezdetén németül is író Herczeg minden ízében magyar íróvá emelkedik. [...] A bánági fiú a magyar irodalom jelentős klasszikusa. [...] Vérbeli magyar író [...]” (KORNIS 1943: 23–24). BARTA JÁNOS (1955: 60–61) a problematikuss írók között tárgyalja Herczeget, és a probléma első sarokpontjaként az asszimilációt nevezi meg. Szerinte valószínűtlen, hogy a magyar kultúra hódította volna meg a jómódú német polgárfiút. (Pedig Herczeg így nyilatkozik emlékezéseiben: „a kultúrélet egyetlen ismert formája a magyar élet volt”; 1985: 106.) Szerinte sokkal inkább a magyar úri osztályok 1867 után kialakult előkelő életformája hódította meg.

Nehézséget jelent, hogy nem készült el Herczeg Ferenc életművének recepciótörténete, amely eligazodást nyújthatna az ellentmondásos befogadás rengetegében. Ennek két elemét a jelen kutatás érdekében szükséges kiemelni.

Az 1945 és 1980 között elhallgatott, megtűrt, tiltott szerző életművével elsőként NÉMETH G. BÉLA foglalkozott 1981-ben nagy ívű tanulmányban. Ez az a tanulmány, amely a nyolcvanas évek recepcióját, majd az 1990 utáni recepciót is meghatározta. Pedig ennek a tanulmánynak is – legyen bármennyire áttekintő – megvannak a társadalmi-politikai helyzetből következő korlátai. Ezen korlátok mibenlétére érzékletesen utal MÁK FERENC délvidéki származású irodalomtörténész: „Ma már tisztán felismerhető, hogy az irodalomtörténetünk nem az, ami valójában egykor a társadalom életében megjelent, hanem az a fajta irodalomtörténet, amit a szerb hatalom a tanároktól és a történetíróktól elvart: a jugoszláv-sághoz hű magyar írók munkásságának története” (ALBERT 2014: 15). Ez utóbbi irodalomtörténetben a jelszó ez volt: „Herczeg Ferenc nevét ne vedd a szádra, mert kerékbe törnek!” BORI IMRE, a jugoszláviai irodalomtörténet szerzője szerint Herczeg „a magyar uralkodó osztályhoz csatlakozva, annak a hivatalos írójává, reakciós politikájának képviselőjévé vált” (1993: 58).

Herczeg Ferenc életművének 1945 és 1980 közötti befogadása eltörölhetetlen nyomokat hagyott az 1980, illetve 1990 utáni befogadásban is. Hogy csak néhány példát említsünk: Az egyik 1985-ből: „a század első negyedének színvonalas, érdekes művei ezek a történelmi regények, s ma is élvezhetők”, de a szerző figyelmeztetése nem maradhat el: „Kevésbé tudatosított régi eltévelyedések nem biztosítanak kellő mértékben megisméltődésük ellen” (IMRE 1985: 75). A másik 2007-ből: „a maga korában (az első világháború előtt és a két világháború között) rendkívül népszerű volt, utána viszont hirtelen, és úgy tűnik, véglegesen feledésbe merült. Ezen valószínűleg már nincs mit változtatni” (WEISS 2007: 1232). A harmadik 2020-ból, amikor hírneves magyar egyetemek közel ötven – irodalommal és társművészetekkel foglalkozó – oktatója a Nemzeti Alaptanterv módosítása kapcsán az irodalomtanításra és irodalomtanulásra vonatkozóan az ellen tiltakozik, hogy a Herczeg-életmű bekerült a tíz részletesen tárgyalt életmű közé. NÉMETH G. BÉLÁra hivatkoznak, aki Herczeget „a lektúr magyar mesterének” nevezte, továbbá szerintük „A bölcsészkar irodalomoktatás szempontjából [...] beláthatatlan léptékű torzulásokhoz vezetne, ha a középiskolai diákok (bármily igényes) lektúrszerzők művein keresztül kapnának (következésképpen) hamis képet a huszadik századi magyar irodalomról” (Vélemény 2020).

2. A kutatás tárgya. „És kezdetben vala a szó – a magyar szó. Abból teremtdött egy egész virágzó világ. És a szó a komédiásé” (Herczeg 1919: 389). Ez Herczeg Ferenc sajátos életútja, ún. „nyelvi életútja” dióhéjban: hogyan válik a bánsági sváb származású, német anyanyelvű fiú a magyar drámát az európai siker útjára emelő magyar drámaíróvá, a nemzeti törekvések elkötelezett írójává, aki világot teremt, magyar prózai és drámai életművet, melynek kiindulópontja a magyar szó. Aki éppen származása okán büszkén vállalja Zrínyi Miklós és Petőfi Sándor társaságát: „Nekem különben az a meggyőződésem, hogy a kapás ember lehet sváb vagy tót, kultúrember azonban Magyarországon csak magyar lehet.

Ha ezért renegát vagyok: annyi baj legyen, Zrínyi Miklós és Petőfi Sándor társaságában vagyok” (Herczeg 1985: 226). Kutatásunk tárgya: mivel magyarázható, hol és hogyan érhető tetten Herczeg nyelvváltásának ilyen mértékű sikere, hiszen „aligha volt még egy idegen anyanyelvű ember, aki olyan jól megtanult volna magyarul, mint Herczeg Ferenc” (HEGEDŰS 1976: 245).

Az eszmélkedő, hivatásválasztó gyerekévektől követjük nyomon ezt az életutat az első hangos prózai és drámai sikerekig, amikor már senki nem kérdez rá a szerző származására, senki nem kérdőjelezi meg magyar elkötelezettségét. Bizonyításra váró tétel, hogy a sváb származású, német anyanyelvű Herczeg az irodalomcentrikus magyar kultúra hatására vált magyarrá.

Az írói pályára való készülés hogyanját közvetlen utalásokból ismerjük, ugyanis 1933-ban megjelent Herczeg emlékezéseinek első kötete, *A Várhegy*, amely gyermekkorának és diákéveinek rajzát nyújtja. Az önéletírás fonalához szeretnénk hozzáfűzni a kritikusok megjegyzéseit is, és így nyomon követni a bánági svábból magyar íróvá válás sajátos folyamatát.

3. A Bánág mint történelmi, földrajzi, etnikai egység. Tekintsük kiindulópontnak a dél-magyarországi Bánág területét, ahol Herczeg Ferenc meglátta a napvilágot. Ennek ismerete elengedhetetlen Herczeg Ferenc nyelvi életútjának megértéséhez.

A *Bánág* elnevezést az osztrák adminisztráció adta a (középkorban *Temesköz*-nek nevezett) térségnek 1718-ban (BANÓ 1977: 209), a magyarban ennek (*Temeschwarer Banat*) fordításaként jelent meg a *Temesi Bánág* (GYÉMÁNT 2015: 31), de idővel a területet megjelölő jelző elmaradt, és a *Bánág* elnevezés vált általánossá. A térség a török kiűzését követő osztrák császári igazgatás alatt (1718–1778) sajátos etnikai-felekezeti arculatot nyert, ugyanis a török hódoltság alatt elnéptelenedett területre (ahol a többnyire magyar lakosság elpusztult vagy ahonnan elmenekült) a Habsburg uralkodók több hullámban német ajkú lakosokat telepítettek. A magyar lakosság szempontjából mérvadó demográfiai fejlemény volt továbbá az is, hogy a Bánág területén már korábban elkezdődött a románok és a szerbek térnyerése is.¹ Magyar lakosság csak akkor költözhetett oda, amikor a Bánág teljes területét – 1778–1779-ben – ismét integrálták a „történelmi Magyarország” területébe (GYÉMÁNT 2015: 34). Az osztrák telepítési politika azonban 1780 után is folytatódott. Ennek eredményeképp a Bánág etnikai-felekezeti szempontból rendkívül sokszínűvé vált.²

Következésképp elmondhatjuk, hogy „az úgynevezett történelmi Magyarország etnikai összetétele a törökök kiűzése után a XVIII. század folyamán alakult ki, amely többé-kevésbé a kiegyezésig megőrizte arculatát. [...] A korábban szinte

¹ „A helyzetet magyar szempontból súlyosbította, hogy a császáriak megtiltották a magyarság betelepítését a »Bánág« területére. III. Károly uralkodása alatt jelennek meg a zsidó, illetve a »görög« kereskedők a »Bánág« területén, valamint a romák letelepedéséről is vannak értesüléseink” (GYÉMÁNT 2015: 41).

² „Sokszor emlegették is a bánági iparosok, hogy aki a mesterségében jó akar lenni, annak itt négy nyelven kell beszélnie, mégpedig magyarul, németül, románul és szerbül” (GYÉMÁNT 2015: 46–47).

lakatlan Temesköz benépesítésével azonos arányban voltak képviselve magyarok, szerbek, románok, németek, de szlovákok, ruszinok, sőt olaszok is települtek a vidékre” (BELOVAI 2010: 245).

1867-ben viszont fordulat következett be. Az osztrák–magyar kiegyezés eredményeként Magyarország alkotmányos monarchia lett, és – a közös ügyeken túl – teljes önállósággal rendelkezett. „Az ország politikai vezetése a magyarság kezébe összpontosult, és az egységes nemzetállam [...] megvalósítása elérhető közelségbe került” (BELOVAI 2010: 244).

„Felfogásuk szerint a politikai nemzet nem nyelvi, hanem történelmi, jogi képződmény és a nemzet elismerését az állami léthez kötötték, amelyben különböző népek – magyarok, németek, szerbek, románok, szlovákok, stb. élnek.” (BELOVAI 2010: 244) (Nem feledkezhetünk meg viszont arról sem, hogy a 18. század végén a nyelvi egységesség volt az értelmiség által kidolgozott modern nemzeteszme alapkritériuma.³)

Az állam nyelvének elsajátítása érdekében 1879-ben törvénybe foglalták a magyar nyelv kötelező oktatását a nemzetiségi népiskolákban. Ennek ellenére Versec városban, Herczeg Ferenc szülőhelyén 1894-ben 18 tanító nem tudott magyarul, pedig oklevelük ennek ellenkezőjét tanúsította (BELOVAI 2010: 244–245, 251, 253).

Másrészt viszont Versec üdítő ellenpéldaként is szerepelt az ellenállás térképén. A Versec és vidéke Magyar Nyelvterjesztő Egylet a század végére országos hírnévre tett szert. Az 1885-ben alapított Egylet a magyar nyelv ápolásáért és térhódításáért küzdött az ország déli peremvidékén, ahol a magyarság nem alkotott többséget (BELOVAI 2010: 257). Az egylet által szervezett egyik erdei kirándulásnak és táncos mulatságnak éppen Herczeg volt a főrendezője.

Temesvár az a délvidéki város, ahol Herczeg először találkozott a magyar nyelvvel, és ahol később joggyakornokként is megfordult. A város a 19. század hetvenes éveiben „Budapest mellett talán a legdinamikusabb fejlődést mutatta, s amely úgy magyarosodott, hogy érdekeinek megfelelően megtartotta háttérületének magyar-német-román-szerb etnikai-művelődési színeződését is, egyik színezőelemnek polgárosodás előtti tradíciójától sem lévén imperatív erővel kötve” (NÉMETH 1981: 51).

A századfordulóra erősödött a nemzetiségeknek a magyar nemzetállam eszméje iránti ellenállása. A magyar nyelv térhódításában sem történt érezhető változás. „1905-ben a magyar nyelvet a nemzetiségi iskolákban vagy egyáltalán nem tanították, vagy olyan határfokkal, hogy azokból magyarul beszélő gyermek alig került ki” (BELOVAI 2010: 260).

Kulturális és gazdasági téren a magyarországi németiség volt a legfejlettebb a nemzetiségiek közül (BELOVAI 2010: 246). Herczeg szerint a verseci svábokban nem volt nemzeti érzés, „nem is lehetett, mert amikor az elődeik kijöttek német őshazájukból, ott még ismeretlen volt az ilyesmi. Negyvennyolc óta azonban erő-

³ „A 18. század végén jelentős változás ment végbe a magyar nemzettudatban: a nemesi előjogokra épülő nemzettudattal szemben az értelmiség ekkor kidolgozott egy nyelvi alapon elgondolt egységesítő nemzeteszmet. A modern nemzeteszme alapkritériuma így a nyelvi egységesség lett” (DEBRECZENI 2005: 201).

sen szítanak a magyarsághoz, mert kitapasztalták, hogy a Bánságban békés kultúrélet csak a szentkorona védelme alatt lehetséges” (Herczeg 1985: 52).

Következésképpen elmondható, hogy a Habsburg-uralom alatt nemzetiségi szempontból sokszínűvé vált Bánságban a kiegyezés utáni magyar hivatalos politika magyarosítási törekvései kudarcot vallottak, viszont a sváb többségű Versec városában 1885-től működő Magyar Nyelvterjesztő Egylet jótékony tevékenységének köszönhetően a magyar nyelv iránti szimpátia növekedett. Herczeg már korábban beszámol arról, hogy példaképei Deák Ferenc és Rózsa Sándor voltak. Franz Joseph Herzog, a német édesapa, Versec város polgármestereként Deák Ferenc híve volt.

4. Magyar nemzet, magyar irodalom, magyar írók. A továbbiakban megkerülhetetlen a magyar nemzet sorsa, önképe, identitása, valamint az irodalma között fennálló kapcsolat megvizsgálása.

„Az egymást követő nemzedékek ideáljaiból a közösség, mint nemzet képet formál magáról. Olyan képet, amilyenek magát ismeri, s melyből identitását meríti. A magyar nép esetében a nemzeti öntudatra ébredés folyamata köztudottan a romantika korában, az irodalom vezető szerepével teljesedett be” (DE BIE-KERÉKJÁRTÓ 2017: 290). Kutatásunk szempontjából a hangsúly az irodalom összetevőn van. DE BIE-KERÉKJÁRTÓ szerint mi, magyarok „tudatosan vagy tudattalanul irodalomkultuszunkkal ma is benne élünk abban a hagyományban, melyben mély és eltéphetetlen a kapcsolat a magyar nemzet sorsa és irodalma, élet és irodalom között” (DE BIE-KERÉKJÁRTÓ 2017: 290). Az irodalom a közösségi identitás megragadásának és kifejezésének eszköze. Mások szerint még ennél is több: katalizátor.

BEÖTHY ZSOLT, a századforduló szemléletalkotó irodalomtörténésze a millennium évében, 1896-ban ezt így mondta: „talán nincs nemzet a világon, melynek irodalma oly egyenes, benső és szoros viszonyban állott volna politikai életével, mint a magyar. A mi irodalmunk nemcsak kifejezte, hanem fentartotta a nemzeti lelket” (1896: 183). Több mint száz évvel később: „A magyar irodalom gyakran vált a nemzeti azonosság mértékévé” (GÖRÖMBEI 2010: 14). „Nemzeti önazonosságunknak anyanyelvünk a legfontosabb tényezője. [...] Magyarország történelmével magyarázható, hogy íróink és költőink a régi korokban és a huszadik században egyaránt sokszor érezték veszélyben a magyar nyelvet, a magyar identitást, ezért a magyar irodalomnak a magyar nyelv igen gyakori témája. Irodalmunk a nemzeti kibontakozás idején szinte „szakralizálta” a magyar nyelvet, azonosította a nemzeti identitással” (GÖRÖMBEI 2010: 13).

Látható, hogy anyanyelv és nemzeti identitás, irodalom és magyar nemzeti sors, irodalom és történelem már-már szételemezhetetlen függőségben vannak a magyar kultúrában. Ezen túlmenően azt is ki kell jelenteni, hogy a nemzeti tudat, identitás nem egyszer s mindenkorra adott. „Kultúránk legnagyobbjai időről időre megújították a nemzeti tudatot. Irodalmunk egyik fő vonulatának minden időben a nemzeti felelősségtudat volt az ösztönzője” (GÖRÖMBEI 2010: 14). Herczeg Ferenc esetében két kérdés vetődik fel: a német anyanyelvű író beletartozik, beletartozhat-e abba vonulatba, amely megújította a magyar nemzeti tudatot? Életműve része lehet-e annak a vonulatnak, amely nemzeti felelősségvállalással ír? A kérdés megválaszolásakor nem feledkezhetünk meg a korról, amelynek repre-

zentáns írójaként lépett színre, mint ahogyan arról sem, hogy a vizsgált korban, a kiegyezés után némiképp háttérbe szorult a nemzeti lét »lenni vagy nem lenni« kérdése (GÖRÖMBEI 2010: 14). A kiegyezés utáni ötven év a magyar történelem talán egyetlen időszaka, amelyben nem az anyanyelvfeltést, hanem a nyelvterjesztést diktálta a hivatalos politika. És bár a magyar iskola nem tudta magyarosítani a német parasztot, az értelmiségit annál inkább. Ebben az időszakban nőtt fel, fejlődött íróvá, és lett német polgárból magyar íróvá, magyar ízlést, érdeklődést kiszolgáló, kifejező ünnepelt íróvá Herczeg Ferenc. A korszak kétségtelenül meghatározó erővel bír: „A verseci sváb gyógyszerész fia annak a kornak volt a gyermeke, amikor a Bácskában és a Bánságban legszebb teremítő korszakát élte a nemzeti génius” (MÁK 2013: 7).

Továbbra is megválaszolásra vár: a nyelv-, kultúra- és művelődésterjesztés sikere ez, a magyar irodalom vagy Jókai már-már delejes vonzereje? Valamennyi együttes hatása? Vagy létezik mégis a magyar nemzeti sorsnak-irodalomnak, élet- és irodalomnak olyan forrása, amely ebben a korszakban az idegen származású, de magyarrá lényegült értelmiségi tehetségéből táplálkozott?

SCHÖPFLIN ALADÁR is elemzi azt a sajátos jelenséget, hogy „a kilencvenes évekre forduló időben” (1937: 43) a formálódó új irodalom alkotói, akik a magyar úri középosztály képviselőiben léptek fel, nem törzsökös magyar családok fiai, hanem asszimilált magyarok: „megmagyarosodott magyar nemzetiségek vagy bevándorolt németek fiai” (1937: 43).⁴ Az utóbbiak közé tartozott Herczeg Ferenc is.

A korszak legnépszerűbb írója kétségkívül Jókai Mór, akinek működése kutatásunk szempontjából kétszeresen is figyelemreméltó. Egyrészt példája annak, hogy az irodalom hogyan ébreszti, tartja fenn a nemzeti lelket. Másrészt pedig írói módszere és példátlan sikere kijelölte az irodalom további tendenciáit, követésre méltó példát adott a közönség szórakoztatására beállított irodalomra (SCHÖPFLIN 1937: 44).

A német származású Herczeg előtt a követésre méltó példa lebegett: siker és szórakoztatás. Akkor döntötte el véglegesen, hogy író lesz, amikor első magyar (!) regényét Beöthy Zsolt elismerte. De lehet-e német anyanyelvű író a magyar nemzeti tendenciák szószólója? Herczeg Ferenc nem annyira egész életművével, de pályájának csúcát jelentő műveivel (Pogányok, Bizánc, Az élet kapuja) a nemzet szellemiségét, lelkeségét kifejező irodalom vonulatába lép be, ide tartozik: „A nemzeti-történelmi értékközösség felemelő tudata, a magyar sorsba vetett rendíthetetlen hit az a »mitosz«, amely legszebb, legköltőibb s legmélyebb tartalmú költői alkotásait ihleti” (KORNIS 1943: 18–19); „Történelmi regényeivel és drámáival egyik legnagyobb nemzetnevelő írónk” (KORNIS 1943: 19); „A történelmi regények és a drámák már megformálták a nemzeti sorskérdések iránti érdeklődését. A politikai tevékenységének középpontjában is egyfajta nemzeti-nacionalista elköteleződés áll” (WEISS 2007: 1232).

⁴ „Ez megmagyarázható abból, hogy az asszimiláltak mikor nemcsak nyelvben, hanem lélekben is igyekeztek csatlakozni a magyarsághoz, nem találtak itt más művelt ember számára való ideológiát és ízlést, nem volt más választásuk, mint szellemileg az úri középosztályhoz alkalmazkodni. Ez pedig, mint már előbb a gazdasági életet, most az irodalmat is átengedte nekik.” (SCHÖPFLIN 1937: 43.)

Nem léphetünk tovább, amíg nem szólunk a korszak irodalmának egy másik összetevőjéről, arról a nemzeti vonulatról, amelyet BEÖTHY ZSOLT képviselt. Eredetmondaként szolgáló mitikus irodalomtörténete történelmi regénybe, sőt eposzba illően idézi meg a magyarság archetípusát, a magányos őrszemét, kinek a lelkében a népéhez való tartozás érzése talán a legerősebb. És a szerző tiszteletet, köszönetet és megbecsülést követel annak az irodalomnak, mely a magyarság erejét fenntartotta (BEÖTHY 1896: 182, 183). A millennium idején felvételt nyerni ebbe az irodalomba, kétségtelenül a felelősség terhét rója a frissen érkező vállaira. És ez még akkor is igaz, ha egyesek szerint a Beöthy megrajzolta irodalmi múlt „a nemzetiségekkel szemben igyekszik megalapozni a magyarság elsőbbségét, illetve Európa számára bizonyítani e nemzeti kultúra történelmi érdemét” (DÁVIDHÁZI 1998: 72). Herczeg Ferenc nemrég nyert bebocsátást ebbe a birodalomba, és Beöthy már megemlíti irodalomtörténetében: „inkább a novella terén fejt ki erejét. [...] eszméltet, mulattat és megindít. A vidéki és fővárosi modern uri életnek és alakjainak ma ő a legváltozatosabb és leghatásosabb rajzolója” (1896: 177). Ebben a sokra hivatott irodalomban nem lehet megmaradni csupán úri mulattatónak, a magyar lelket, aggodalmat megszólaltató mű megírása aktualitása miatt is sürgetően fontos. És mi sem bizonyítja jobban, hogy ez Herczegnek messzemenően sikerült, mint az, hogy az első világégés után a Nemzeti Színház Herczeg Prologusával nyitja meg az új korszakot: „És kezdetben vala a szó, a magyar szó. [...] Aki Árpád nyelvét beszéli, az nem lesz többé rokontalan, testvére lesz minden magyar” (Herczeg 1919: 389).

A kritikusok egy része Herczeg nemzeti tudatát és elkötelezettségét az asszimilálódás következményeként magyarázza: „az erős asszimilálódás következtében megélt [...] magyarságtudat és hagyományt őrző felfogás jellemezte egész életén át. Mindez [...] egy olyan felfokozott patriotizmust lobbantott föl benne, amely kevés írónkat jellemezte a két világháború közötti időszakban” (SZEGHALMI 2003: 11).

5. Herczeg Ferenc nyelváltása. Herczeg Ferenc 1863-ban *Franz Herzog*-ként látta meg a napvilágot a Bánság területén lévő németlakta Versecen. Ősei Mária Terézia uralkodása kezdetén a porosz–osztrák háború rémségei elől menekültek Sziléziából a délvidéki Versecre, ahol a család hamar az ottani svábok élére küzdötte fel magát.

Az apa a város gyógyszerésze, majd polgármestere, Franz Joseph Herzog, aki módos sváb polgárként mindent megtesz a magyar nemzetbe való sikeres asszimilálódás érdekében.

NÉMETH G. BÉLA a származás meghatározó erejét említi Herczeg kapcsán. A bánsági németajkú városi kispolgárság soraiban, amelyből Herczeg származik, nagyarányú, szinte programszerű volt a hasonulás, ha nem is a teljes nyelvcsere, illetően, de a társadalmi szerkezetbe illeszkedést tekintve. A verseci gazdag és önérzetes patikuscsalád egyben kisvárosi polgármester-család is volt, s így a megyei urakkal érintkező, szavukra gondosan figyelő család is (NÉMETH 1981: 51–52).

A Magyar Irodalmi Lexikon szerzője szerint a család nehezen asszimilálódott, de érzelmileg vonzódott a magyar uralkodó osztályhoz, mely lehetővé tette

számára a felemelkedést (MEZEI 1963: 455). Mert bár a polgármester apa nem tud magyarul, fiát az Osztrák–Magyar Monarchia magyar urai közé akarja felnevelni, magyarul taníttatja Temesváron, majd Szegeden.

Bár Herczeg szegedi dadájának köszönhetően először magyarul gagyogott, és németül csak a dada távozása után tanult meg,⁵ gyerekkora a családban éppúgy, mint Versecen, a német szó jegyében telt. A fiú határozott német nevelést kapott. Mivel Versecen az 1860-as évek végén nem volt magyar iskola, az 1863-ban született Herczeg a három elemi osztályt német iskolában járta (1870-től 1873-ig), magyar tanítója németül tanított, bár törve beszélt csak ezt a nyelvet (Herczeg 1985: 58). Az iskola „első fejedelmi ajándékát azonban, az írás-olvasást lelkesen” (Herczeg 1985: 61) megbecsülte, édesapja gazdag német nyelvű könyvtárának köteteit válogatás nélkül olvasta.

Versecen nyílt meg az ország első polgári iskolája, és Herczeg elvégezte annak első osztályát ugyancsak német nyelven. Magyarul csak akkor kezdett tanulni, amikor tizenegy éves korában, 1874-ben a verseci iskolából elvitték a temesvári piaristákhoz. Az édesapa döntése szerint a következő két tanévet, a gimnázium második és harmadik osztályát (1874-től 1876-ig) Temesváron, a magyar piarista gimnáziumban kellett járnia. Sokatmondó, hogy a verseci német iskolából beiratkozó diákoknak latinból (nem magyarból!) kellett felvételizniük. A felvételiéről Herczeg ezt vallja: „meg sem értettem a magyar nyelven fölített kérdéseket, nem-hogy feleltem volna reájuk” (Herczeg 1985: 82). A tizenegy éves diák Temesváron találkozott a magyar nyelvvel: „Temesváron úgy tanultuk akkor a magyar nyelvet, mint a latint: iskolában és könyvből, de a gimnáziumon kívül mindenkiel németül karattyoltunk, hiszen még a magyar úricsaládok is sűrűn beszéltek otthon Goethe dialektussá ficamodott nyelvét” (Herczeg 1985: 104). Az sem véletlen, hogy a tizenegy-tizenkét éves gimnazista Temesváron még németül szeretett olvasni. Az 1870-es évek közepén járunk, amikor Temesváron még csak a vármegyeházán, a piarista iskolában és a cukrászboltban beszéltek magyarul (Herczeg 1985: 85).

Az édesapa viszont szükségesnek tartotta, hogy „igazi magyar helyre” küldje fiát, így döntött Szeged mellett. Minden bizonnyal azért, hogy tökéletesedjék a magyar nyelvben is, de a magyar viselkedésformákban is. A gimnázium harmadik és negyedik osztályát a szegedi piarista gimnáziumban járta. Az apa elhatározása mellett őt magát is vonzotta a gondolat, hogy „igazi” magyarok közt fog élni, hiszen a Bánságban negyvennyolc óta regényes nimbusz ragyogta körül a magyarságot. A szegedi iskolák – Herczeg szerint – egyetlen sváb parasztfiút sem magyarosítottak el. „Magyarrá lett azonban a svábok értelmi osztálya. Az sem hazafiságból – mert a hazáért meghalnak az emberek, de nyelvet nem tanulnak –, hanem szükségéből, és mivel a kultúrélet egyetlen ismert formája a magyar élet volt” (Herczeg 1985: 106). A tizenhárom-tizennégy éves gimnazista Szegeden rákapott a magyar könyvekre, előbb a kapós ponyvairódmalmat, majd pedig Jókai regényeit falta. Visszaemlékezései szerint: az „*Egy magyar nábob* volt az első Jókai-könyvem.

⁵ „Igaz, hogy mikor a dada elhagyta a házunkat, elfelejtettem a szögedi nyelvet, és csak a temesvári gimnáziumban fogtak megint magyar beszédre. De ekkor minden magyar szó, amit hallottam, úgy közeledett felém, mintha a saját lelkem mélységéből bukkanna fel” (Herczeg 1985: 56).

Szent részegséggel, mint a bacchász Dionüszosz ligetében, úgy botorkáltam Jókai csodakertjében. Életem egyszerre forró és színes lett. Meg voltam róla győződve, hogy a költő közt és köztem valami személyes kapcsolat létesült. Senki úgy meg nem értheti, mint én. Egy nemes, hatalmas, bölcs baráttra tettem szert, aki védően terjeszti kezét az én éretlenségem fölé, és aki mélységet és méltóságot ad az iskolásfiú életének” (Herczeg 1985: 113–114). Bevallása szerint gondolkozni is Szegeden kezdett magyarul (Herczeg 1985: 113). Alighogy megtanulja a nyelvet, a szegedi gimnáziumban Laetus-Klub néven diáktársaságot szervez, kis lapot szerkeszt, melyet jórészt egyedül ír, humoros illusztrációit pedig maga rajzolja.

A gimnázium utolsó három évét (1879-től 1880-ig) a betegeskedő apa kívánságára a szülővárosától mindössze huszonöt kilométernyire eső Fehértemplom állami magyar gimnáziumában járta, hogy közelebb lehessen a szülői házhoz. „Magyarul beszélni” különben is jobban tudott már, mint Versecen bárki (Herczeg 1985: 121). „A magyarul még nem is teljesen kifogástalanul beszélő fehértemplomi diák” (FUTÓ 1927: 4) tizenhat-tizenhét éves korában az önképzőkör lelkes tagja, különféle műfajokban próbálgatja a szárnyait. A legtermészetesebb módon itt magyarul ír. Ír költői elbeszélést, tankölteményt, diákhumoreszket, 1500 hexameterben „furcsa hőskölteményt”, vígeposzt a honmentőkről (Berciász vagy a honmentők). Önképzőköri munkájának pénzjutalommal való elismerése pedig véglegesen eljegyezte az irodalomnak: „tizenhat éves koromig csökönyösen botorkáltam Leonardo da Vinci nyomdokain. Az irodalomhoz csak akkor kanyarodtam át, mikor a gimnáziumi önképzőkör megkoszorúzta »époszomat«” (Herczeg 1985: 39). Kutatásunk szempontjából nagy horderejű a gimnazista akkori elhatározása: „az az arcátlan gondolatom támadt, hogy komolyra fordítom a játékot, és megajándékozom nemzeteimet (kiemelés tőlem: S. L.) azzal a nagy Hunyadi-éposszal, amelynek hiányát minden magyar fájdalmasan érzi” (Herczeg 1985: 142). A négy évvel ezelőtt Temesvárra készülő, még magyarul sem beszélő Herczeg Fehértemplomon már a magyarok hiányzó eposzának megírását fontolgatja. Megjegyzendő, hogy tudomása van erről a hiányról, és nem elhanyagolható az sem, hogy ifjú buzgósággal éppen ennek a hiánynak a pótlását tűzi ki célul. Jele ez annak, hogy a magyar nyelv és a magyarság sorsa iránti nemzeti elköteleződés Herczegben egymást erősítve, egyidejűleg vert gyökeret.

Mi az, ami az olvasásért rajongó gimnazistát erre az útra terelte? Az apa aszimilációs törekvései értek be? A Jókai-regényeknek tudható be? Vagy talán a magyar kultúrának és irodalomnak az a jelenléte, amely a könyveken nevelkedett és gyermeki játékaiban álomvilágot építő német polgárfiúnak nyújtani tudta azt, ami szellemi fejlődéséhez nélkülözhetetlen volt.

Fehértemplomon találkozok azzal a társadalmi osztállyal, amelynek irodalomba való beemelése első sikereinek a záloga. Ez a katonatisztek, huszártisztek társasága. Nagynénjének köszönhetően az iskolásfiú kapcsolatba kerül a katonatisztekkel, akik majd első népszerű katonai novellái és drámái megnyerő szereplői. „A fehértemplomi huszárok adták nekem a mintákat, mikor később megírtam katonai novelláimat és *A dolovai nábob leányá-t*. [...] Az én irodalmi huszáraim meglehetősen tetszettek a közönségnek” (Herczeg 1985: 145).

Elhamarkodott lenne viszont kijelenteni, hogy a fehértemplomi gimnazista Herczeg (bár ontja magából a magyar verseket, és környezete is látja már benne az író) teljes készenlétben áll a magyar írói pályára. „Már rég túl volt a matúrán, amikor még mindig úgy festett a dolog, hogy Herzog Ferenc a német kultúra szolgálatába fog szegődni” (SUPKA 1926: 5). Az érettségi után a budapesti jogi egyetemen tanul tovább, amit e réteg oldaláról talán még inkább a beilleszkedés szándékának lehet tekinteni (NÉMETH 1981: 52). Bár az itt töltött négy évet (1881-től 1885-ig) eltékozolt esztendőknek tekinti (Herczeg 1985: 173), a magyar írói pályára való felkészülés jelentős állomása volt.

Az 1880-as években (Herczeg jogi tanulmányai, majd temesvári, illetve budapesti joggyakornoksága, illetve) a magyar színművészet „csodálatos tavasza” idején Herczeg szerint a világ két legjobb színtársulata magyarul játszott, a Nemzetiben és a Népszínházban (1985: 165). A két társulat fénykora – a jogász-tanonc Herczeg szerint – részben a magyar színművészek, részben a francia színműírók érdeme volt. A magyar színjátszásnak a fiatal Herczegre tett hatása viszont letagadhatatlan. A későbbi sikeresség egyik záloga kétségtelenül Herczeg kétnyelvűsége: „színházszerető, színházrajongó ember volt, s kétnyelvűsége még inkább lehetővé tette számára a kor közönségkedvelte irodalmának ismeretét.”⁶ A Nemzeti Színház előadásainak sikerén felbuzdulva négyfelvonásos magyar színművet ír, Hozományvadász címmel. Színmű-kísérletét csak legjobb barátja olvassa el, akinek lesújtó véleménye miatt a darab évekig a fiókban hever (Herczeg 1985: 203).

Joggyakornokként először még németül ír tárcanovellákat (KORNIS 1943: 13), melyeket 1886-ban Grecsák Károlynak, Versec város képviselőjének (és atyja barátjának) juttat el, aki a német nyelvű Budapesti Tagblatt főszerkesztője. Grecsák lapja felelős szerkesztőjének, Weisz Juliánnak adja elbírálás végett az írásokat. Weisz felismeri a tehetséget, és levélben felszólítja, hogy folytassa írói tevékenységét, küldjön be újabb novellákat.

Ezzel párhuzamosan 1886-ban a Pesti Hírlap Sphinx címmel közli Herczeg első magyar nyelvű elbeszélését (Herczeg 1886: 1–3), melyet több más is követ, majd 1888-ban megjelenik A daruvári híd (Herczeg 1888: 1–4) című tárcanovella, amellyel Herczeg először vonta magára a figyelmet (KOZMA 1892: 1). Az előző tisztí történet, családi dráma és lélekanalízis (RUBINYI 1928: 33), az utóbbi talpraesett huszártörténet, egy egyszerű kis manőver elbeszélése.

A Hét is közli írásait. Az 1886 és 1888 közötti évekre tehető a kétnyelvűségből fakadó bizonytalankodás, amikor németül fogant írásait magyarra fordította, majd pedig német nyelvű megjelenésre szánt írásait is előbb magyarul írta, s csak azután fordította le németre: „igen érdekes adalék az anyanyelv változásának ritka esetéhez” (SUPKA 1926: 5).

Fővárosi jogászéveiben Budapestet nem szerette, ha csak tehetné, Versecen tartózkodott, ahol ő volt a „telivér budapesti” (Herczeg 1985: 179). Ezzel magyarázható, hogy „az izgága lovagiaskodás” (Herczeg 1985: 197) éveiben belevetette

⁶ „De tanult, s nem kevesebbet – s ezt nem szokás hangsúlyozni – a francia típusú társasági-társalgási dráma (s annak epikus testvére) anyag- és formakezelésétől is. Sőt, talán ettől tanulta a legtöbbet.” (NÉMETH 1981: 52.)

magát a verseci német nyelvű műkedvelő színjátszásba, katonatiszt barátainak köszönhetően pedig az éjjeli életbe és a lovassportba.

A fiataalkori tombolás ezen éveiben is (bár a német színjátszás, sváb család és szerb vendéglátók soknyelvű közegében él) a magyarság tagjának tekintette magát, ő a főrendezője a Magyar Nyelvterjesztő Egyesület kirándulásának, elgondolkodik a magyar „húzóató előadóművészet” egyediségén (Herczeg 1985: 180–181), mentséget talál a fantasztikusan káromkodó, Ferenc Jóskát szidó magyar huszár „népszokására” is (Herczeg 1985: 182), és nem utolsósorban: ír. A lapokba küldözgetett apró elbeszéléseit vagy társadalmi kérdésekről írt cikkeit szívesen közölték, egyik-másik feltűnést is keltett, amit Herczeg azzal magyarázott, hogy ő – szemben a magyar novellistákkal – ismert pesti helyszíneken szerepelteti személyes ismerősöknek tetsző, emberi vonásokkal felruházott novellahőseit (Herczeg 1985: 201–202).

Az 1887. év fontos Herczeg Ferenc életében, mert ebben az évben Versecen kardpárbaja volt egy katonatiszttel, aki a sebesülés következtében a párbaj színhelyén meghalt. A halálos kimenetelű párbaj irodalomtörténeti fontosságra emelkedik (FUTÓ 1927: 7), ugyanis miatta négyhavi államfogságot kellett eltöltenie a váci fegyházban, ahol a Singer és Wolfner cég pályázatára megírja első regényét. Magyarul. A jeligés pályázat bírálói Benedek Elek, Mikszáth Kálmán és Fái J. Béla voltak. Benedeknek rögtön megtetszett a kézirat, a szerzőben pedig felismerte az akkor még ismeretlen „sváb fiút”, aki „néhol még küzdeni látszott a magyar nyelvvel. Amint írói körökben szokták nevezni: csörgette a germanizmus rabláncait” (BENEDEK 1993. 2: 54–55). A mű végül – egyrészt emiatt, másrészt a terjedelmi korlátok túllépése miatt – csak dicséretet kapott. A pályázatot kiíró kiadó viszont kifizette Herczegnek az ezerkoronás pályadíjat, és kiadta a regényt. A Fenn és lenn című regény 1890-ben jelent meg a Singer és Wolfner Kiadónál. A sváb fiú még küzd a magyar nyelvvel, de Benedek Eleket, Wolfner Józsefet, Beöthy Zsoltot már megnyeri a regény, és hamarosan „más írók is megismerték és értékelték: pl. a szigorú ítéletű kritikus, Ambrus Zoltán egy akkoriban közkeletű versike szerint állandóan dicsérte” (BÁLINT 2005: 92).

Emlékezései szerint Benedek Elek ajánlotta, hogy írjon magyar nevet a könyvére, változtassa *e*-re a *Herzog o* betűjét. Így született meg Herczeg Ferenc, a magyar író (Herczeg 1985: 225–226).⁷ Hogyan indokolja ezt a látszólag könnyed átállást, amiért nacionalista német lapok renegátnak nevezték? „Az én családom kétszáz esztendővel ezelőtt jött ki Németországból, egy német fejedelem elől menekült, olyan időben, mikor az őshazában a nemzeti érzés még ismeretlen fogalom volt. Ezt az érzést itt ismerték meg, Magyarországon, alattvalókból itt lettek polgárokká” (Herczeg 1985: 226).

A regény megjelenésétől számítja az irodalomtörténet Herczeg Ferenc magyar író pályafutását. A már említett Jókai-hatás letagadhatatlan (Az arany emberrel, illetve a Fekete gyémántokkal szokták összehasonlítani), és a katonai életből merített motívumok sem hiányoznak. A katonai élet rajzát egybeolvasztja a civil főúri

⁷ Megjegyzendő, hogy első elbeszéléseit, 1886-ban és 1888-ban már *Herczegh Ferenc* név alatt közli a Pesti Hírlap.

élet rajzával, s ezen két társadalmi réteg életének, egymással való érintkezésének és gondolkodásának igen érdekes, jellemző és hű képét és jellemeit nyújtja (FUTÓ 1927: 10). A katonasággal kapcsolatban egyéni párbajélménye is bekerül a műbe.

A Fenn és lenn megjelenése után felkeresi Kiss József, A Hét szerkesztője, és felkéri, hogy írjon a lapjába. Nemsokára pedig Rákosi Jenő ajánl neki állást a Budapesti Hírlapnál. Herczeg egy csapásra befutott író lesz. A Petőfi Társaság alig egy évvel a Fenn és lenn megjelenése után, 1891-ben tagjai sorába választja. Mindeközben Herczeg rendületlenül szállítja az elbeszéléseket a Pesti Hírlap, a Budapesti Hírlap, A Hét tárcarovataiba.

Pályakezdő elbeszéléseinek (1886–1892) fő újdonsága, hogy a katonatiszti életből meríti hőseit, történeteit, és meghonosít egy eddig csak a franciáknál, illetve németeknél és osztrákoknál divatos, jobbára humoros műfajt. A műfaj eddigi hiányát az indokolja, hogy a katonatiszti élet általában nem magyar (KOZMA 1892: 1). „Maga a tárgy egészen új irodalmunkban. Előbbi költőink, íróink műveik megalkotásánál a katonatiszti életet egészen mellőzték. Nem is csoda, mivel a katonatisztek idegen anyanyelvűek és szellemük miatt sohasem álltak közel a magyarság lelki világához s így érthető az a körülmény, hogy miért maradt ez a terület a magyar költők képzelete számára terra incognita. Pedig Herczeg és sok külföldi író példája azt mutatja, hogy a katonatiszti élet nagyon sok humoros tárgyat önként kínál költői feldolgozásra. [...] Szerintünk nem egészen véletlen, hogy a német anyanyelvű Herczeg a közvetítője ennek a genre-nak, aki a katonaság iránt már gyermekkorában is vonzalommal viseltetett” (FUTÓ 1927: 5). Herczeg kétnyelvűsége ismételt jelentőséget nyer pályakezdő elbeszéléseinek, színműveinek, első regényének megalkotásánál, sikerénél. A gimnazista korától katonatisztek között forgolódó, jurista korában pedig már velük bálozó, vívó, párbajozó Herczegnek ez nem más, mint saját kétnyelvű valóságának a magyar irodalomba való emelése.⁸ A katonai erényeket értékelő német kultúra képviselője nyelvet váltott, de a kulturális tartalmat – a katonaság iránti vonzalmat – megőrizte, átmentette a magyarul írt katonai novellákba, majd színművekbe.

A sikerhez minden bizonnyal hozzájárult az is, hogy a katonatisztek német nyelvű és szellemű világát összeszótta a magyar polgári világgal, éppen úgy, ahogyan a valóságban tapasztalta. Nyelvileg és szellemileg két különböző világ ez, amely Herczeg életében természetesen, műveiben pedig ösztönszerűen vagy ügyesen összeszövődik (KOZMA 1892: 1). FUTÓ JENŐ azt is megkockáztatja, hogy „a közös hadsereg keretén belől a magyar huszár ihleti lelkét” (1927: 310). Új irodalmi típust teremtett a magyar irodalomban: a könnyű felfogású, lovassporton

⁸ A Monarchia közös hadseregében a tisztek 70%-a német ajkú, és a vezényleti nyelv is német, másrészt viszont a magyar katonaság jelenléte 23%-os (a 25%-os osztrákhöz és a többi különböző nemzetiségiekhez képest), a lovasságnál és vonatszolgálatnál pedig 30%-os (KEISZ 2014: 1. n.). Vö. még: „Hazánk vegyes viszonyaiból kifolyólag egynyelvű ezredek itt alig voltak s mindenikben van többé-kevésbé jelentékeny magyar elem. Ennek befolyása érezhetővé vált, elannyira, hogy a mely legények nemcsak a honvédségnél, de a közös hadseregnél is, három évig szolgáltak, többnyire megtanultak magyarul, jól vagy rosszul. S a magyar szellem befészkelte magát mindenüvé, mert Magyarországon a levegő is magyar s az a cs. és kir. kaszárnyákba is behatol” (N. N. 1894: 1–2).

edzett forró vérű ifjakat, akik azt hitték, hogy „a földi boldogság a ló hátán és a cigány cimbalma mellett terem” (Herczeg 1985: 146).

Első elbeszéléskötete *Mutamur* címmel 1892-ben látott napvilágot, és írójának a regénynél is nagyobb sikert hozott. Írója német származását már nem említi a kritika. „Herczeg Ferenc a legmodernebb írók közül való, a kik csak valaha megszólaltak a mi nyelvünkön. Tárgya, eszejárása, bogarai, tévedései, anyaga, alakjai mind a mi napjainkból valók. A lélek, a mely műveiben lehel, az való a mi időnkéből” (–ő [RÁKOSI] 1892: 1–2). Sokkal több szó esik viszont a *Mutamur* irodalmi huszárjairól, a snájdig huszártisztekről.

Herczeg „témáiban túlnyomó szerepet játszik a bácskai gentry és az osztrák-magyar katonaság. Ezek a vezérmotívumok” (ROBIN 1893: 1). Továbbá élményt is a csak részben magyar közös hadsereg tisztjeinek élete ad az írónak.⁹ HAJDU PÉTER szerint Herczeg korabeli divatosságához „hozzájárult az író személyiségének, fellépésének, imázsának néhány eleme. Az a narráció, hogy párbajban megölt egy katonatisztet, és a börtönben megírta első regényét, amellyel díjat nyert” (HAJDU 2009: 432).

Az 1893-ban zajos sikert arató *A dolovai nábob leánya*, Herczeg első színpadi műve nem más, mint a jogászkorában félredobott *Hozományvadász* című darab, amibe a katonatisztek később kerültek bele (Herczeg 1985: 259). A színműből elmaradhatatlan a huszár-svadron, a parti-vadász huszárok legkülönfélébb típusa, a párbaj, de a szerencsés végkifejlet is. A *Budapesti Hírlap* kritikusa így rajong: „’A dolovai nábob leánya’ ma este oly nagy sikert aratott, minőt hazai szerző keveset, kezdő drámaíró talán soha egész irodalmunkban” (–ik 1893: 1). „Csiky Gergely örökösét nem kell tovább keresnünk” (ROBIN 1893: 2).

Nyomon követtük Herczeg három műfajjal történő belépőjét a magyar irodalomba: regény, elbeszélés és színmű. Láthatóvá vált, hogy mindössze a regényről szóló ismertetések tesznek említést az író német származásáról. Elbeszéléskötetének és első színművének zajos sikere során már magyar íróként hivatkoznak rá.

6. Következtetések. Kutatási célunk a német származású és anyanyelvű Herczeg Ferencnek a magyar irodalom szentélyébe való belépésének, illetve ezen belépés körülményeinek tettenérése volt.

Összefoglalásképpen elmondható, hogy a következő életrajzi mozzanatok szerencsés összecsapásának köszönhető Herczeg Ferenc magyar íróként való elindulása. (Nem vizsgáltuk a zseniális nyelvtanulási készséget, sem az írói tehetséget.) A (legtágabb értelemben felfogott) magyar kultúrával való diákkori találkozása kiegészült a Jókai-olvasmányok hatásával, a fiatalkori jogászévek tapasztalataival (a színházi élet fénykora, hírlapirodalom, katonai élet). Kétnyelvűsége mind az irodalomban, mind a társasági körökben magabiztosságot kölcsönzött neki. Tapasztalatainak, a társasági életben való jártasságának az irodalomba – három különböző műfajba – való transzponálása az 1890-es években szerencsésen találkozott

⁹ „Már gyermekkorának rózsás álmaival is a katonaságon csüggött, [...] vonzalma a katonaság iránt mindvégig megmaradt és mély nyomot hagyott nemcsak lelkében, de költészetében is. Ez az az áthidaló ív, amely a katonaságot nagyrabecsülő német faj sarját a katonai erényeket hasonlóan értékelő magyarsághoz kapcsolta; ez az, ami őt szívükhöz közel hozta” (FUTÓ 1927: 14–15).

a németes kultúrájú magyar közönség igényeivel, különösen a katonai életforma humoros ábrázolásában. Mindeközben letagadhatatlan fiatalkori életmódjának, valamint a párbajkultúra korában párbajjal szerzett dicsőségének szerepe a hírnév útján való elindulásban. Kiindulópontunk annyiban igazolódott, hogy árnyaltabban tudjuk kijelenteni: a magyar kultúra összetevői közül Jókai, a színház, (a jogi pályától való irtózás közben) a közös hadsereg tisztjeinek életformája, jellege (léha könnyelműség, finom diszkrét impertinencia, harci temperamentum, elszántság) minden bizonnyal jelen volt a magyar író születésénél. És bár ez kevésnek tűnik, amikor irodalomcentrikus kultúra hatásáról beszélünk, ne feledjük, hogy Herczeg festőnek indult, és a katonai pályával is kacérkodott. Mindezek közül a legnehezebbet választotta: megválni anyanyelvétől, és egy idegen nyelv eszközeivel új világot teremteni az irodalomban.

Herczeg és a herczegi életmű nehezen tudja visszanyerni a múlt század fordulóján élvezett népszerűségét. Ennek egyik magyarázata az, hogy a mai irodalomfelfogás „nem tudja értékelni a magyar prózatradiciónak azt a gyakran játékos és néha parodisztikus áthasonítását, a komolytalanságnak azt a frissességét, amely alapján művei ismét értékelhetőek” (TARJÁNYI 2002: 50), amely alapján a herczegi lektúr hasznos lehet az olvasásra nevelésben.

Kulcsszók: nyelvváltás, alkalmazkodás, kétnyelvűség, társadalmi, kulturális, nyelvi asszimiláció.

Hivatkozott irodalom

- ALBERT ZOLTÁN MÁTÉ 2014. Történelemtudat a Délvidéken. Beszélgetés Mák Ferenc irodalomtörténésszel. *Valóság* 57/8: 9–23.
- BANÓ ISTVÁN 1977. Bánság, Bánát, németül, románul, szerbül Banat. In: ORTUTAY GYULA főszerk., *Magyar Néprajzi Lexikon* 1. Akadémiai Kiadó, Budapest. 209–211.
- BÁLINT GÁBOR 2005. Herczeg Ferenc összkiadásai a Singer és Wolfnernél. *Magyar Könyvszemle* 121: 92–95.
- BARTIA JÁNOS 1955. Herczeg Ferenc mai szemmel. *Alföld* 6/4: 59–69.
- BELOVAI JÓZSEF 2010. A nemzetiségek és a népoktatási politika az Osztrák–Magyar Monarchiában. In: SZALMA JÓZSEF szerk., *A Magyar Tudomány Napja a Délvidéken 2009*. Vajdasági Magyar Tudományos Társaság, Újvidék. 244–262.
- BENEDEK ELEK 1993. *Édes anyaföldem!* 1–2. Magyar Könyvklub, Budapest.
- BEÖTHY ZSOLT 1896. *A magyar irodalom kis-tükre*. Athenaeum Részvénytársaság, Budapest.
- BORI IMRE 1993. Egy dzsentri író: Herczeg Ferenc. In: BORI IMRE, *A jugoszláviai magyar irodalom rövid története*. 3., átdolgozott és bővített kiadás. Forum Könyvkiadó, h. n. 58–59.
- DÁVIDHÁZI PÉTER 1998. A nemzeti nagyelbeszélés újjászületése. *Alföld* 49/2: 61–77.
- DE BIE-KERÉKJÁRTÓ ÁGNES 2017. Látható vagy elmondható világ. Gondolatok a holland kultúráról – a pragmatika határain túlról. *THL2. 225–65–60 év a magyar mint idegen nyelv oktatásában. Ünnepi szám Szili Katalin köszöntésére*. Balassi Intézet, Budapest. 1–2: 289–296.

- DEBRECZENI ATTILA 2005. Nemzet és identitás. In: BÉNYEI PÉTER – GÖNCZY MONIKA szerk., *Nemzet – identitás – irodalom. A nemzetfogalom változatai és a közösségi identifikáció kérdései a régi és a klasszikus magyar irodalomban*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen. 197–226.
- FRÁTER ZOLTÁN 1984. A képiro arcképe. Herczeg Ferencről. *Kritika* 13/5: 14.
- FUTÓ JENŐ 1927. Herczeg Ferenc. (Első közlemény). *Irodalomtörténet* 16: 1–29.
- GÖRÖMBEI ANDRÁS 2010. Az irodalom szerepe a magyar nemzeti tudat alakításában. In: JANKOVICS JÓZSEF – NYERGES JUDIT szerk., *Irodalom, nemzet, identitás. A VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson (Debrecen, 2006. augusztus 23–26.) elhangzott előadások*. Nemzetközi Magyarorságtudományi Társaság, Budapest. 12–20. <http://mek.oszk.hu/08100/08170/08170.pdf> (2021. 06. 14.)
- GYÉMÁNT RICHÁRD 2015. A Bánság újratelepítése, különös tekintettel a 18. századi telepítési folyamatokra. *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica* 5/1: 31–48.
- HAJDU PÉTER 2009. Herczeg Ferenc érdekessége. *Literatura* 35/4: 427–445.
- HEGEDŰS GÉZA 1976. Herczeg Ferenc (1963–1954). In: HEGEDŰS GÉZA, *A magyar irodalom arcképcsarnoka. Irodalmi portrék száz magyar íróról*. Móra, Budapest. 245–250.
- Herczegh Ferenc 1886. Sphinx. *Pesti Hírlap* 8/56: 1–3.
- Herczegh Ferenc 1888. A daruvári híd (Részlet a katonaeletről) *Pesti Hírlap* 10/129: 1–4.
- Herczeg Ferenc 1919. Prológus. A Nemzeti Színház 1919-iki megnyitó előadására. *Új Idők* 25/21: 389.
- Herczeg Ferenc 1985. *Herczeg Ferenc emlékezései. A Várhegy. A gótikus ház*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.
- ik. 1893. „A dolovai nábob leánya (Première a nemzeti színházban). *Budapesti Hírlap* 13/70: 1–2.
- IMRE LÁSZLÓ 1985. Hajdani könyvsikerek tanulságai. Herczeg Ferenc: Történelmi regények. *Alföld* 36/6: 71–75.
- KEISZ ÁGOSTON 2014. Ilyen volt a Monarchia hadserege az I. világháború kitörésekor. *Origo*. <https://www.origo.hu/tudomany/20140731-i-vilaghaboru-ilyen-volt-a-monarchia-hadserege-serbia-megtamadasakor.html> (2021. 02. 14.)
- KOZMA ANDOR 1892. Mutamur. – Herczeg Ferenc huszonkét elbeszélése. *Nemzet* 11/124: 1.
- KORNIS GYULA 1943. Herczeg Ferenc életműve. In: KORNIS GYULA szerk., *Herczeg Ferenc 80 év*. Új Idők Irodalmi Intézet, Budapest. 11–25.
- MÁK FERENC 2013. A 150. születésnap előtt. *Magyar Szó* 70/95: 7.
- MEZEI JÓZSEF 1963. Herczeg Ferenc. In: BENEDEK MARCELL szerk., *Magyar Irodalmi Lexikon* 1–3. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1: 455–457.
- NÉMETH G. BÉLA 1981. A lektűr magyar mestere. Herczeg Ferencről. *Új Írás* 21/8: 51–59.
- NÉMETH G. BÉLA 1985. Az „úri középosztály” történetének egy dokumentuma: Herczeg Ferenc emlékezései. In: Herczeg 1985: 5–32.
- N. N. 1894. Nyelvkérdés a hadseregben. *Budapesti Hírlap* 14/62: 1–2.
- ő. [RÁKOSI JENŐ] 1892. Herczeg Ferenc (Mutamur). *Budapesti Hírlap* 12/141: 1–3.
- N. N. 1886. Tudósítás egy Mindenben megjelent fordításkötetről. *Pesti Hírlap* 8/223: 5.
- ROBIN 1893. A dolovai nábob leánya (Première a Nemzeti Színházban). *Pesti Napló* 44/75: 1–3.
- RUBINYI MÓZES 1928. Herczeg Ferenc pályakezdése. *Irodalomtörténet* 17: 33–35.

- SUPKA GÉZA 1926. „A földnek itt varázsereje van...” avagy hogy’ lett a verseci német fiúból az első magyar író. *Literatura* 1/1: 4–11.
- SCHÖPFLIN ALADÁR 1937. *A magyar irodalom története a XX. században*. Grill Károly Könyvkiadó Vállalata Kiadása, Budapest.
- SZEGEDY-MASZÁK MIHÁLY 2003. Nemzet, nyelv, irodalom az egységesülő világban. In: SZEGEDY-MASZÁK MIHÁLY, *A megértés módozatai: fordítás és hatástörténet*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 9–20.
- SZEGHALMI ELEMÉR 2003. Átélt magyarságtudattal – Száznegyven éve született Herczeg Ferenc. *Új Ember* 59/11: 11.
- TARJÁNYI ESZTER 2002. Hullámok hátán: Herczeg Ferenc és az Adria. *Műhely* 25/4: 50.
- Vélemény 2020. = Vélemény a Nemzeti Alaptanterv irodalomoktatásra vonatkozó részéről. <https://revizoronline.com/hu/cikk/8313/velemeny-a-nemzeti-alaptanterv-irodalomoktatásra-vonatkozó-reszerol> (2021.02.14.)
- WEISS JÁNOS 2007. A sikertől a bukásig. Recepció és önértelmezés Herczeg Ferenc A góti-kus ház című regényében. *Jelenkor* 50/11: 1232–1240.

Ferenc Herczeg’s „linguistic” career

The unique life of Ferenc Herczeg, who was a banned author between 1945 and 1980, can be summarised in a nutshell as follows: how the German-speaking boy from the Swabian region of Banat, becomes the Hungarian playwright who put Hungarian drama on the path to European success, a committed writer of national endeavours, and the creator of a successful Hungarian prose and dramatic oeuvre. The subject of the research is to explain where and how Ferenc Herczeg’s „language program” became so successful, since „There was no other native speaker who learned Hungarian as well as Ferenc Herczeg” (Hegedűs). Examining the language path, the research may explain the adaptation considered to be the key to success and the contribution of the author’s bilingualism to the foundation of success. In the case of Herczeg, social, cultural and linguistic assimilation is so successful that it gives rise to countless speculations. The majority of the criticism seeks his social adaptation, and reflects less on linguistic assimilation. The item to prove is that Herczeg, a German-speaking boy of Swabian descent, became Hungarian because of the literature-centric Hungarian culture.

Keywords: language shift, adaptation, bilingualism, social, cultural, linguistic assimilation.

SÁJTER LAURA
Alecú Russo Állami Egyetem¹⁰

¹⁰ Bălți, Moldova Köztársaság.

A vírusveszélyre utaló feliratok nyelve Dél-Szlovákiában*

1. Bevezetés. A koronavírus-járvány hatása a nyelv és nyelvhasználat számos színterén megfigyelhető. E változások a legszembetűnőbben a nyelv szókészletét (VESZELSZKI 2020a; DOBRÍK 2020; ĎURICOVÁ 2020; URICSKA 2021a; LUDÁNYI 2021), a nyelvi kapcsolattartást (DOMONKOSI 2020; DOMONKOSI–LUDÁNYI 2020a, 2020b) és a sokszor nyelvi humorra épülő internetes mémeket (GLÓZER 2020; VESZELSZKI 2020b; HULYÁK-TOMESZ 2021) érintik.

A virolektust (vírusnyelvet) vizsgáló sokszínű nyelvészeti terület megnevezésére 2020-ban a *virolingvisztika* (vírusnyelvészet)¹ ernyőterminust vezetünk be (ISTÓK–LŐRINCZ 2020), a diszciplína tudományos szempontú (módszertani és terminológiai) körülhatárolására pedig egy évvel később vállalkoztunk (ISTÓK–LŐRINCZ 2021). A virolingvisztika feladatát a fennálló veszélyre utaló nyelvi és képi jelek (figyelmeztető funkció), valamint kreatív alkotások – pl. viccek, internetes mémek, játékos neologizmusok; stresszoldó funkció – dokumentálásában és elemzésében, valamint a hagyományos módszertani alapelvek újragondolásában (fellazításában) látjuk. A *virolingvisztika paradoxona* (ISTÓK–LŐRINCZ 2021: 94–95), hogy a vizsgálandó anyag „in situ” feltárása érdekében le kell mondanunk bizonyos tudományos szempontokról. Ilyen lehet például az, ha a vírusnyelvi tájkép dokumentálására a fizikai kontaktusok elkerülése érdekében a lezárások idején kerítünk sort, a nyelvválasztás motivációjának a feltárásakor pedig a személyes interjúk hiányában csupán a feltevéseinkre hagyatkozunk.

Bár a virolingvisztika elsőként a szókészlet gyors változására figyelt fel (a magyar és angol *virológizmusokról*, azaz vírusnyelvi neologizmusokról l. ISTÓK–LŐRINCZ 2021: 96–100; a magyar és román példaanyag összevetéséről pedig BIRÓ–KOVÁCS–NAGY 2021), mára a vírusnyelvi tájkép (ang. *virolinguistic landscape*) is a diszciplína központi részévé vált. Vírusnyelvi tájképen egy adott terület járványhelyezettel kapcsolatos vizuális nyelv- és képhasználatát, elsősorban az óvintézkedéseket megfogalmazó feliratok, illetve bemutatató ábrák csoportját értjük (vö. ISTÓK–LŐRINCZ 2020: 87–90, 2021: 101–105).

Bár a vírusnyelvi tájkép szakirodalma nem túl gazdag, mégis sokrétű. A kutatások többsége a nyelvpolitika és a többnyelvűség kérdései felől közelíti meg a témát (pl. HOPKYNS – VAN DEN HOVEN 2021; INSYRAH–SUDARWATI 2021; ONG 2021), de találunk példát a kockázatkommunikációs stratégiákat

* A tanulmány az Agentúra na podporu výskumu a vývoja által támogatott APVV-18-0115 számú pályázat (Jazyk v meste – dokumentovanie multimodálnej semiosféry jazykovej krajiny na Slovensku z komparatívnej perspektívy [Nyelv a városban – A nyelvi tájkép multimodális szemoszférájának a dokumentálása Szlovákiában komparatív szempontból]) keretén belül készült.

¹ Az ernyőterminus létjogosultságát mutatja, hogy magyar szerzők publikációinak a címében is megjelenik (a mi kiemelésünkkel): Oltakozás és pandémia – avagy a *virolingvisztika* legújabb kérdései (LUDÁNYI 2021), *Virolingvisztika* és angol egynyelvű járványszótár (URICSKA 2021b).

(KALOCSÁNYIOVÁ–ESSEX–POULTER 2021), az idegen nyelv oktatásának módszertani lehetőségeit (KUSSE 2021), az iskolák virtuális nyelvi tájképét (LŐRINCZ – ISTÓK – N. VARAGYA 2021), valamint a gendernyelvészeti (ŠTEFAŇÁKOVÁ 2020) és a néprajzi összefüggéseket (MARSHALL 2021) vizsgáló tanulmányokra is. A többnyelvű közösségek – pl. Abu-Dzabi, az indonéziai Kelet-Java tartomány Pasuruan térsége, a malajziai Penang – (eltérő) vírusnyelvi tájképét vizsgáló tanulmányok (a felsorolt példák sorrendjében: HOPKYNS – VAN DEN HOVEN 2021; INSYIRAH–SUDARWATI 2021; ONG 2021) közös jegye, hogy a többnyelvűségre (értsd: a kisebbségekkel szembeni nyelvi toleranciára) a járvány elleni küzdelem (az elérésszám növelésének) eszközeként tekintenek.

A nemzeti kisebbségek anyanyelven való tájékoztatása a veszélyhelyzetről Magyarország szomszédos országainak magyarlakta településein is fontos feladat (ISTÓK–LŐRINCZ 2020: 87, 2021: 101–103). Tanulmányunkban a vírusveszélyre utaló feliratok nyelvét vizsgáljuk a kétnyelvű Dél-Szlovákiában. A munka első felében egy szlovákiai magyarok körében végzett attitűdvizsgálat, a vírusveszélyre utaló (magyar nyelvű) tájékoztatásra való igényt felmérő online kérdőíves kutatás eredményeit mutatjuk be, a tanulmány második felében pedig a szlovákiai magyarok kulturális központjának tartott Komárom (Komárno) városának a vírusnyelvi tájképét vizsgáljuk.

A Szlovák Statisztikai Hivatal 2011-es népszámláláson alapuló adatai szerint az ország lakosságának 8,5%-a magyar nemzetiségű (W1). A szlovákiai magyarok többsége a déli régiókban él, a legnagyobb magyar tömböt a délnyugati, csallóközi országrészben találjuk (a járások nemzetiségek szerinti megoszlásáról lásd ugyanitt). A kisebbségi nyelvek használatát Szlovákiában az 1999. évi 194. sz. törvény szabályozza. E törvény 4. §-ának 6. bekezdése (W2) kimondja, hogy a veszélyre figyelmeztető feliratokat Szlovákia magyarlakta településein magyar nyelven is fel kell tüntetni: „A magyarlakta településeken a polgárok életének, egészségének biztonságát érintő, illetve a polgárok személyi és vagyónbiztonságával kapcsolatos információkat a nyilvánosság által hozzáférhető helyeken, kötelezően fel kell tüntetni magyar nyelven is” (CÚTH–HORONY–LANCZ 2012: 25). Az 512 magyarlakta település listáját az 1999. évi 221. sz. rendelkezés (W3) tartalmazza. Magyarlakta településnek a rendelkezés alapján azokat a településeket nevezzük, ahol a nemzeti kisebbséghez tartozó lakosok részaránya eléri a 20%-ot.

2. Az attitűdvizsgálat eredményei. 2021. január 23-a és 31-e között online kérdőíves felmérést végeztünk arról, hogy milyennek látják, illetve mennyire tartják fontosnak a szlovákiai magyarok a vírusveszélyre utaló tájékoztatást Szlovákiában. A kérdőív tíz zárt és hét nyílt végű (a zárt végű kérdésekre adott válasz indoklására irányuló) kérdést tartalmazott. A Google-kérdőívet, melyet szlovákiai magyar Facebook-oldalakon és -csoportokban osztottuk meg, 158-an töltötték ki. A minta nem reprezentatív, de tendencijelölő: jól mutatja az anyanyelvhasználatra való nagyfokú igényt (l. 4. és 5. ábra). Az adatokat a Microsoft Excel segítségével és manuálisan dolgoztuk fel. Valamennyi esetben megadjuk az eredmények átlagát, móduszát (az adatsor leggyakoribb értékét) és mediánját (az adatsor középpértékét).

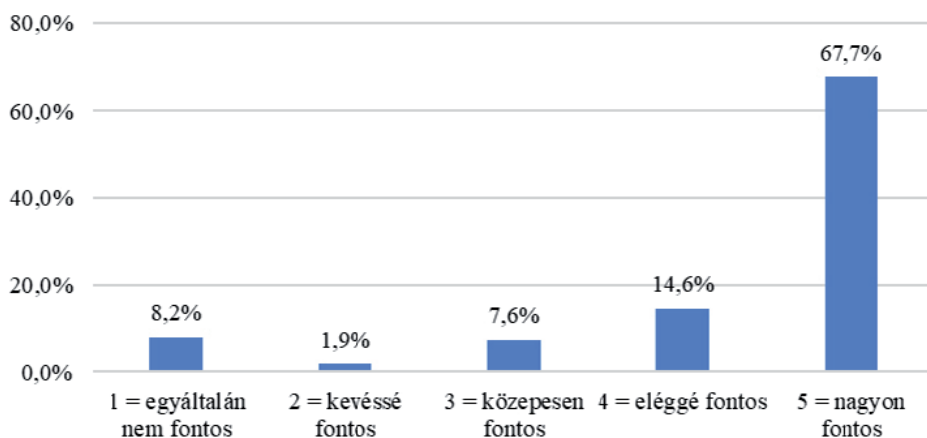
A kitöltők 70,3%-a Nyugat-Szlovákiában, 15,8%-uk Közép-Szlovákiában, 13,9%-uk pedig Kelet-Szlovákiában él. A nyugat-szlovákiaiak túlerepresentáltsága azzal magyarázható, hogy Pozsonytól Ipolyságig találjuk a legnagyobb magyar tömböt Dél-Szlovákiában (Csallóköz és Mátyusföld). Az adatközlők többsége (88%-a) magyarul telepedésen él. A kitöltőknek csupán a 7,6%-a lakik olyan településen, ahol a magyarok részaránya nem éri el a 20%-ot, és mindössze a 4,4%-uk nem ismeri lakhelyének a nemzetiségi összetételét. A felmérésbe valamennyi korosztály bekapcsolódott, a tinédzserek alulrepresentáltsága a téma iránti érdektelenségükkel magyarázható (10–20 évesek: 3,2%; 21–30 évesek: 19,6%; 31–40 évesek: 15,8%; 41–50 évesek: 10,1%; 51–60 évesek: 26,6%; 60 év feletti: 24,7%).

Az adatközlők számára fontos (átlag: 4,3), hogy az épületeken (üzleteken, iskolákon, várótermeken stb.) ki legyenek függesztve a vírusveszélyre való figyelmeztetések (pl. *Viseljen maszkot!*; *Fertőtlenítse a kezét!*; *Tartson kétméteres távolságot!*) (1. ábra). A kitöltők több mint kétharmada (67,7%-a) prioritásként (módusz: 5; medián: 5) kezeli e kérdést. Többségük a vírusveszélyre utaló feliratok és képek jelentőségét azok figyelmeztető, emlékeztető és utasító funkciójában látja: „Figyelmeztetni az embereket a megelőzés fontosságára”; „az ember mégis hajlamos elfeledkezni, ha éppen el van gondolkodva”; „így azok is felveszik a maszkot, akik pl. »nem hisznek a vírusban«, ezzel másokat védve”. A figyelmeztetéseknek kisebb jelentőséget tulajdonító adatközlők a téma bosszantó közhelyé válását emelik ki: „mindenki tisztában van vele”; „A csapból is ez folyik, kár a papírért, a festékért és az energiáért!”; „Ha mindenütt ilyen feliratokat látnék, az számomra lelkileg frusztráló lenne”.

1. ábra

A vírusveszélyre való figyelmeztetés fontossága

Jelölje ötfokozatú skálán, mennyire tartja fontosnak, hogy az épületeken ki legyenek függesztve a vírusveszélyre való figyelmeztetések!

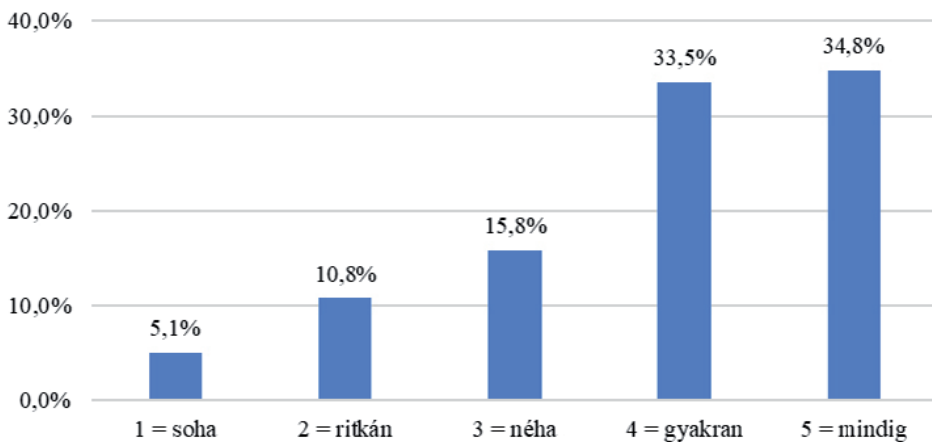

Az adatközlők gyakran elolvassák (átlag: 3,8, medián: 4) az épületekbe való első belépésük előtt az ajtóra, ablakra stb. kifüggesztett, vírusveszélyre utaló figyelmeztetéseket (2. ábra). Egyharmaduk (34,8%-uk) sosem mulasztja el ezt megtenni (módusz: 5). Az indoklások között a legtöbben a biztonsági előírások betartásának a fontosságát, valamint a járványhelyzettel kapcsolatos intézkedések gyors változását említik: „Mert fontos a biztonság”; „Az intézkedések gyakran változnak, ezért mindig érdemes elolvasni a feltételeket, mielőtt valahova belépünk”; „Kell tudni, hogy pl. egy helyiségben hányan tartózkodhatnak”; „Nem szeretnék kellemetlen helyzetbe kerülni”. A figyelmeztetések elolvasásának elmulasztását főleg az adott helyszínre vonatkozó előírások ismeretével magyarázzák: „A járvány kezdetekor sikeresen elsajátítottam a vonatkozó szabályokat”; „Az új helyeken általában elolvasom, ahova többször járok ott csak egyszer”; „Sajtóból informálok a helyzetről”.

2. ábra

A vírusveszélyre utaló figyelmeztetések elolvasása

Jelölje ötfokozatú skálán, milyen gyakran szokta elolvasni az épületekbe való első belépése előtt az ajtóra, ablakra stb. kifüggesztett vírusveszélyre utaló figyelmeztetéseket!

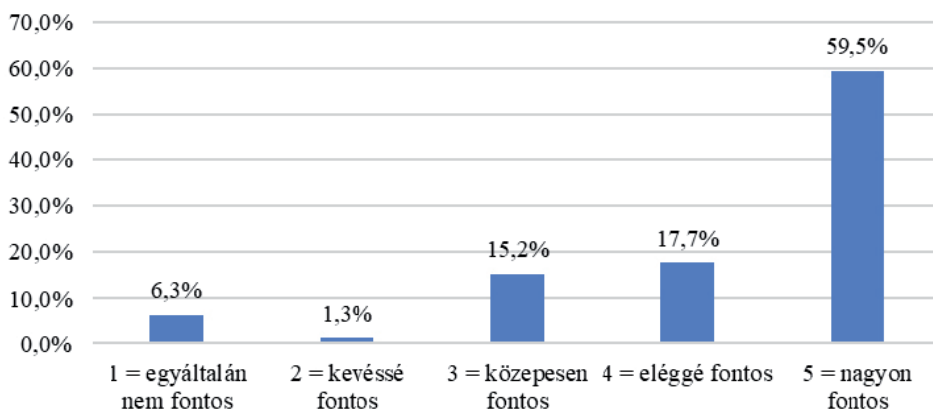
Az adatközlők szerint fontos (átlag: 4,2), hogy az épületek ajtajaira, ablakaira kifüggesztett, vírusveszélyre figyelmeztető plakátok maszkviselést, kézfertőtlenítést, távolságtartást stb. illusztráló képeket is tartalmazzanak (3. ábra). A kitöltők csaknem kétharmada (59,5%-a) nagyon fontosnak ítéli meg a vizuális elemek használatát (módusz: 5, medián: 5). Ennek több oka is lehet. A kép bizonyos értelemben univerzális kommunikációs eszköz: általában az is megérti, aki nem beszéli az adott nyelvet („Sok ember nem érti, ha csak szlovák nyelven van kiírva”); figyelemfelkeltő erejű („A kép erősebb inger, mint a szöveg”); befogadása gyorsabb és könnyebb, mint a verbális szövegé („Nem kell időt pazarolni az olvasásra, az olvasási nehézséggel küzdőknek is segítség lehet”), hatása

pedig ennél fogva szélesebb körű („Mert sokan nem olvassák végig, de az ábrát megnézik”; „Aki nem tud olvasni vagy nem lát jól”). E válaszok alapján körülhatárolt szempontok összhangban vannak NYÍRI KRISTÓF (2000) megállapításával: „az emberek elsősorban képekben gondolkoznak, s csak azután szavakban”. Egyes kitöltők redundáns elemeknek tekintik az óvintézkedésekkel kapcsolatos képeket: „Mindenütt azt halljuk és olvassuk”; „Nem kell ahhoz kép, hogy tudjuk, mi a kötelességünk, elég, ha ki van írva”.

3. ábra

A vírusveszélyre utaló képek fontossága

Jelölje ötfokozatú skálán, mennyire tartja fontosnak, hogy az épületek ajtajaira, ablakaira kifüggesztett vírusveszélyre figyelmeztető plakátok a maszkviselést, kézfertőtlenítést, távolságtartást stb. illusztráló képeket is tartalmazzanak!

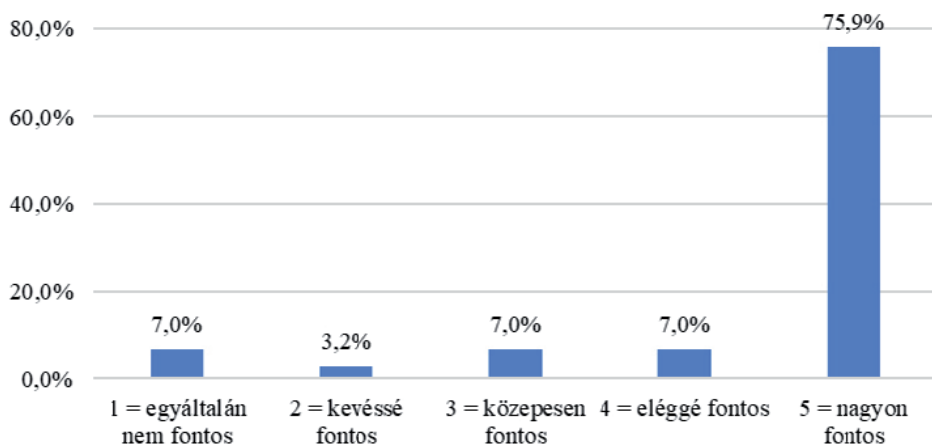
A kitöltők szerint fontos (átlag: 4,4), hogy a magyarul lakta településeken a vírusveszélyre figyelmeztető feliratok az államnyelv mellett magyar nyelven is fel legyenek tüntetve (4. ábra). Az adatközlők háromnegyede (75,9%-a) nagyon fontosnak tartja a kisebbség nyelvén való tájékoztatást (módusz: 5, medián: 5). Véleményüket sokan az adott település nemzetiségi összetételével és a kisebbség nyelvi jogaival magyarázzák („Mert magyarok is élnek itt. Törvény adta jog, hogy a kisebbség nyelvén is ki legyen írva”). A válaszok között a szlovák nyelvtudás hiánya is lényeges szempontként jelenik meg („Nem mindenki érti az államnyelvet, gondolok az idősebb korosztályra és a fiatalokra”). Néhányan az óvintézkedések minél szélesebb körű kiterjesztésének az igényével magyarázzák a többnyelvűség fontosságát („Ha a lakosság figyelmeztetése a cél, akkor az üzenetet a magyar falvakban, városokban magyarul kell közzétenni”). A kitöltőknek körülbelül a 10%-a nem vagy csak alig tulajdonít jelentőséget a magyar feliratoknak. Szerintük az államnyelv vagy a téma alapfokú ismerete elegendő a szlovák nyelvű, sokszor piktogrammal ellátott felirat megértéséhez: „Mert mindenki tudja, hogy miről van szó”; „Szlovákiában élünk. Ennyit szerintem bárki

megért szlovákul is”; „Olyan szinten mindenki beszéli a nyelvet, hogy pikto-grammal kombinálva megértse az adott utasítást, figyelmeztetést, ezért ennek csak szimbolikusan van jelentősége”.

4. ábra

A vírusveszélyre utaló magyar feliratok fontossága

Jelölje ötfokozatúskálán, mennyire tartja fontosnak hogy a magyarok településeken a vírusveszélyre figyelmeztető feliratok a szlovák mellett magyar nyelven is fel legyenek tüntetve!

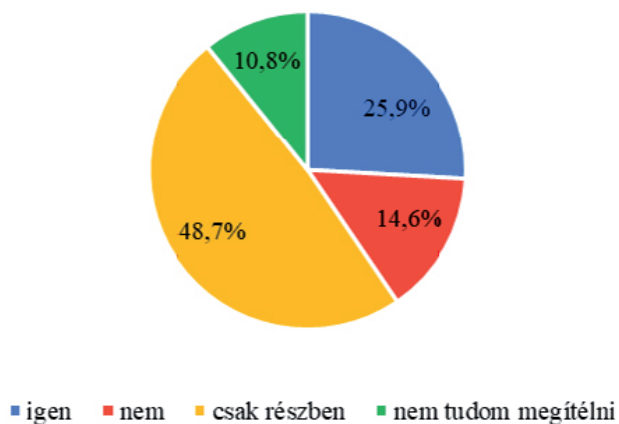

A kitöltők egynegyede (25,9%-a) gondolja úgy, hogy a vírusveszélyre utaló magyar feliratok hiányát megfelelően kompenzálják a maszkviselést, kézfertőtlenítést, távolságtartást stb. illusztráló képek, azok ugyanis egyfajta „univerzális nyelv” szerepét tölthetik be („Képről mindenki tud olvasni.”). Az adatközlők fele (48,7%-a) szerint csak részben, 14,6%-uk szerint pedig még annyira sem tudja kompenzálni egy kép a magyar felirat hiányát (5. ábra). Válaszukat a legtöbben a képek félreérthetőségével és lényegkiemelő (a részleteket elfedő) funkciójával magyarázzák: „Nem biztos, hogy mindig egyértelműek a rajzok”; „Mert a képről nem lehet leolvasni mindent”; „Vannak olyan információk, amiket nem lehet illusztrálni”. Mások nem a kép és a felirat közötti ekvivalenciára, hanem a többség kisebbséghez való viszonyulására helyezik a hangsúlyt: „A magyar felirat gesztus felénk, és egyben jogunk is van hozzá.”; „Minden szlovákiai állampolgárt megillet a tisztelet, hogy az anyanyelvükön legyenek megszólítva”; „Ha megfelelően kompenzálná, akkor nem kellene szlovákul sem, elég volna az illusztráció.”

5. ábra

A kép mint a magyar feliratot kompenzáló eszköz

Megfelelően kompenzálják-e Ön szerint a vírusveszélyre utaló magyar feliratok hiányát a maszkviselést, kézfertőtlenítést, távolságtartást stb. illusztráló képek?

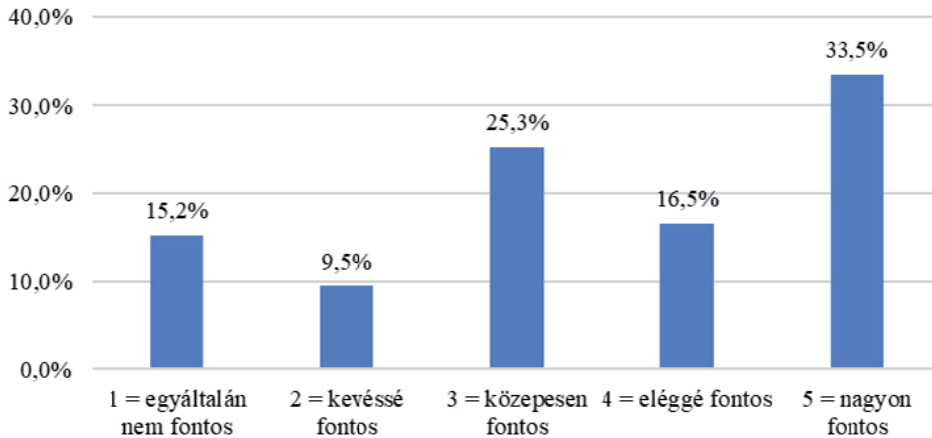

A kitöltők számára csak közepesen fontos (átlag: 3,4, medián: 3,5), hogy a vírusveszélyre való figyelmeztetések az adott intézmények, kereskedelmi egységek stb. internetes oldalain is megjelenjenek (6. ábra). Sokan (módusz: 5) azért keresnek fel egy-egy weboldalt, hogy tájékozódjanak a (módosított) nyitvatartásról, valamint naprakész információkkal rendelkezzenek még a látogatás előtt: „Így az emberek az odaérkezés előtt tisztában vannak a szabályokkal”; „Manapság sokan itt tájékozódnak az ügyfélfogadásról”. Néhányan az internetes tartalmak emlékeztető funkciójára is felhívják a figyelmet: „Az internetes felületen inkább formáság, bár nem árt az emlékeztetés”; „Minél több helyen, annál jobb”. Mások főlegesen (néha már idegesítő) megoldásnak tartják az internetes tájékoztatást: „Mindenki ismeri már a szabályokat”; „Elég már az ijesztgetésből és a félelemben tartásból”.

6. ábra

A vírusveszélyre való figyelmeztetés fontossága az internetes oldalakon

Jelölje ötfokozatú skálán, mennyire tartja fontosnak, hogy a vírusveszélyre való figyelmeztetések az adott intézmények, kereskedelmi egységek stb. internetes oldalain is megjelenjenek!

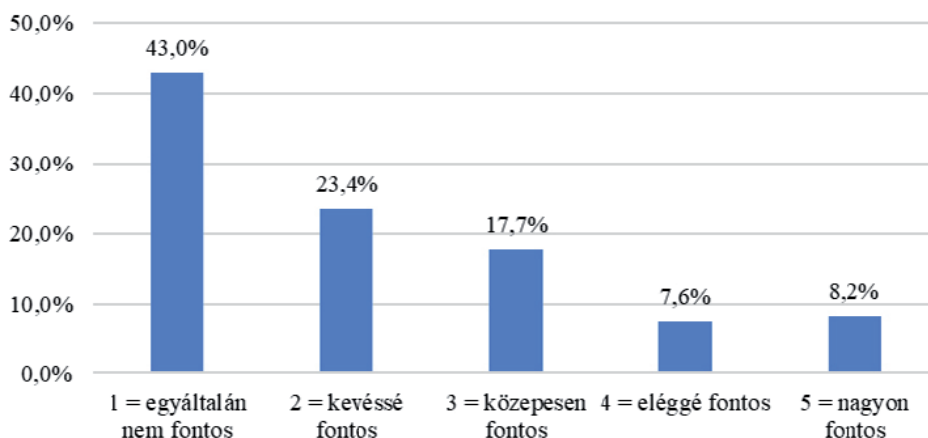

Az adatközlők számára kevéssé fontos (átlag: 2,1, medián: 2,0, módusz: 1), hogy a vírusveszélyre figyelmeztető feliratok angol nyelven is fel legyenek tüntetve a magyarlakta településeken. A legtöbben a magyarlakta régiók alacsony idegenforgalmával, illetve a járvány idején való utazások alacsony számával magyarázzák válaszukat: „Elég kevés érrefelé az angol”; „A határzárak miatt ez a kérdés nem tartozik a fontosabb intézkedések közé”. Mások szerint a nagyobb városokban megforduló turisták, valamint a külföldi vendégmunkások számára lehet fontos az idegen nyelvű tájékoztatás: „másor, amikor a helyzet nincs megkoronázva, persze, ez is fontos, hiszen sok a német turista Komáromban”; „Külföldi vendégmunkások miatt. A galántai kórháznál megkérdezték többen a tesztelésénél, hogy hol kell tesztelni. Nem tudtak kiigazodni a szlovák (magyar felirat nem is volt) feliratokon”. Néhányan a különböző nemzetiségek és kultúrák felé való nyitottság fontosságát hangsúlyozzák: „A világ kinyílt, aki nem bírja sem a szlovák sem a magyar nyelvet, neki is joga van tájékozódni, egészségét illető intézkedésekről meg különösen fontos. Az ország kultúrája is mérhető azon, mennyire nyitott a kommunikációra nemzetközi vonatkozásban”; „élnek itt olyanok, akik nem beszélnek egyik nyelvet sem”. Az egyik adatközlő az angol nyelvű feliratok nyelvtanulásban betöltött szerepét is kiemeli: „ha sok helyen olvassuk angolul, rögzülnek, és tanulunk”.

7. ábra

A vírusveszélyre utaló angol feliratok fontossága

Jelölje ötfokozatú skálán, mennyire tartja fontosnak, hogy a vírusveszélyre figyelmeztető feliratok angol nyelven is fel legyenek tüntetve a magyarlakta településeken!

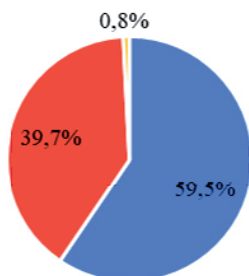

Az adatközlők 88%-a tudja biztosan, hogy magyarlakta településen él (értsd: min. 20% magyar). Az e településeken élők 90,6%-a már megfigyelte az adott település feliratainak a nyelvét. 60%-uk kétnyelvű, 40%-uk pedig egynyelvű szlovák vírusveszélyre figyelmeztető feliratokkal találkozik gyakrabban (8. ábra). Az eredményt természetesen torzíthatják az adatközlők pontatlan megfigyelései, valamint az egyazon településen élő kitöltők (feltehetően) ismétlődő válaszaik is. Megbízhatóbb képet kaphatnánk akkor, ha módszeres adatgyűjtést végeznénk a lehető legtöbb magyarlakta településen, erre azonban a járvány idején nincs lehetőség: a járványügyi intézkedések (pl. az utazások számának a csökkentése) és az időkorlát is gátolja ezt (a szóban forgó feliratok a járvány követően lekerülnek az intézmények, kereskedelmi egységek stb. ajtajairól, ablakairól). Az eredményt a fentiek ellenére is jelzésértékűnek tekinthetjük, hiszen kiolvashatjuk belőle, hogy sok esetben elmarad a kétnyelvű tájékoztatás, erre pedig a lakosok is felfigyelnek.

8. ábra

A vírusveszélyre utaló feliratok nyelve a magyarlakta településeken

Milyen nyelvű vírusveszélyre figyelmeztető feliratokkal találkozik azon a településen, ahol él?

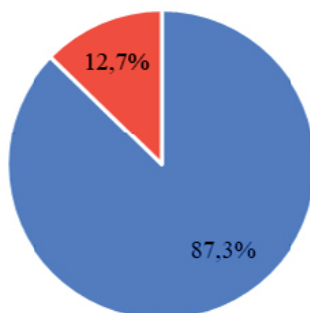
- általában kétnyelvű (szlovák-magyar) feliratokkal
- általában egynyelvű szlovák feliratokkal
- általában egynyelvű magyar feliratokkal

Az adatközlők többsége (87,3%-a) tud róla, hogy a kisebbségi nyelvtörvény értelmében a veszélyre figyelmeztető feliratokat magyar nyelven is kötelező feltüntetni azokon a településeken, ahol a magyarok részaránya eléri a 20%-ot (9. ábra).

9. ábra

A veszélyre figyelmeztető feliratokat szabályzó törvény ismerete

Tud-e róla, hogy a kisebbségi nyelvtörvény értelmében a veszélyre figyelmeztető feliratokat magyar nyelven is kötelező feltüntetni a magyarlakta településeken (ahol a lakosság legalább 20%-a magyar)?

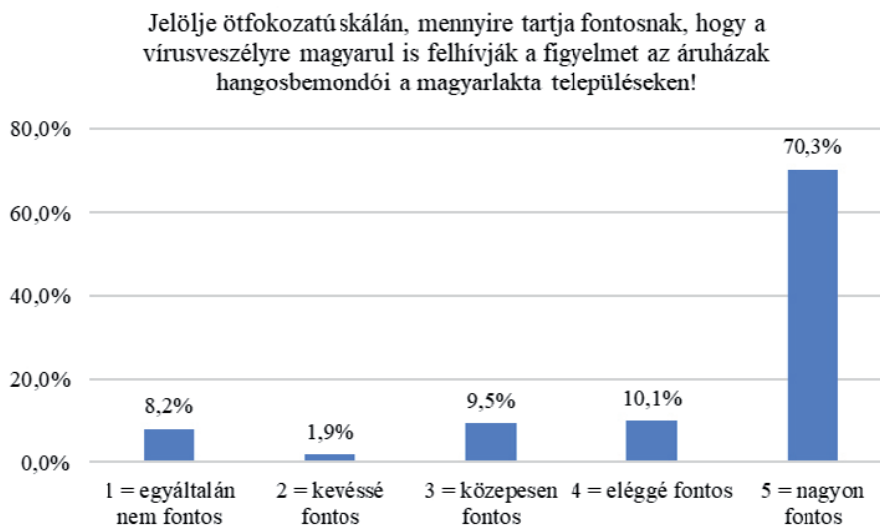

- igen
- nem

A kitöltők fontosnak tartják (átlag: 4,3), hogy a vírusveszélyre magyarul is felhívják a figyelmet az áruházak hangosbemondói a magyarlakta településeken. Az adatközlők több mint kétharmada (70,3%-a) prioritásként kezeli a kisebbség nyelvén való auditív tájékoztatást (módusz: 5, medián: 5).

10. ábra

A vírusveszélyre való figyelmeztetés fontossága a hangosbemondón keresztül

3. Komárom (Komárno) vírusnyelvi tájképe. Komárom vírusnyelvi tájképét a 2020. december végén bevezetett országos lockdown 'lezárás' kezdeti szakaszában, 2021. január 17-én dokumentáltuk. Mivel a szigorú intézkedések értelmében számos intézmény, illetve kereskedelmi egység átmenetileg zárva tart, a korábban kikerült, vírusveszélyre utaló figyelmeztetések heteken, de akár hónapokon keresztül is megfigyelhetőek maradtak. Az általunk készített fotódokumentáció ennél fogva 2020 végének és 2021 első hónapjainak a statikus, jórészt változatlan képét mutatja (az élelmiszerboltokra, drogériákra, gyógyszertárakra stb. ez nem feltétlenül vonatkozik). Az általunk felállított korpusz 149 vírusveszélyre utaló figyelmeztetést dokumentáló fotóból áll (az egy adott objektumhoz tartozó figyelmeztetéseket egy itemként kezeljük). Ezeket Komárom központjában (Klapka György tér, Európa udvar), illetve az ahhoz közeli frekvenciáltabb utcákon (Megye utca, Nádor utca, Csapó utca, Jókai utca, Eötvös utca) készítettük.

Komárom lakosainak a száma a 2011-es népszámlálási adatok (W4) szerint 34 349 fő, ebből a magyar nemzetiségűek száma 18 506 (53,9%), a szlovákoké pedig 11 509 (33,5%). Komárom megtalálható az 1999. évi 221. sz. kormányrendelet (W3) Szlovákia „magyarlakta településeit” (vö. CÚTH–HORONY–LANCZ 2012: 3) tartalmazó listáján, vagyis olyan településnek számít, ahol a polgárok egészségének biztonságát érintő feliratokat – ideértve a vírusveszélyre utaló feliratokat is – magyar nyelven is fel kell tüntetni.

A kutatás során három kérdésre kerestük a választ: 1. Milyen nyelvűek a vírusveszélyre utaló feliratok Komáromban? 2. Befolyásolja-e a feliratok nyelvét azok írásképe (nyomtatott vagy kézzel írt szöveg)? 3. Milyen szerepet kapnak a képi elemek a figyelmeztetésekben?

A figyelmeztetések körülbelül kétharmada (67,8%-a) egynyelvű szlovák (2. ábra), egyharmada (30,2%-a) pedig kétnyelvű (szlovák–magyar) felirat (1. táblázat). A kétnyelvű figyelmeztetések több mint fele (57,8%-a) teljesen kétnyelvű, azaz valamennyi információ mindkét nyelven fel van tüntetve (11. ábra).

11. ábra

Teljes kétnyelvű tájékoztatás (egy Klapka György téri élelmiszerbolt)

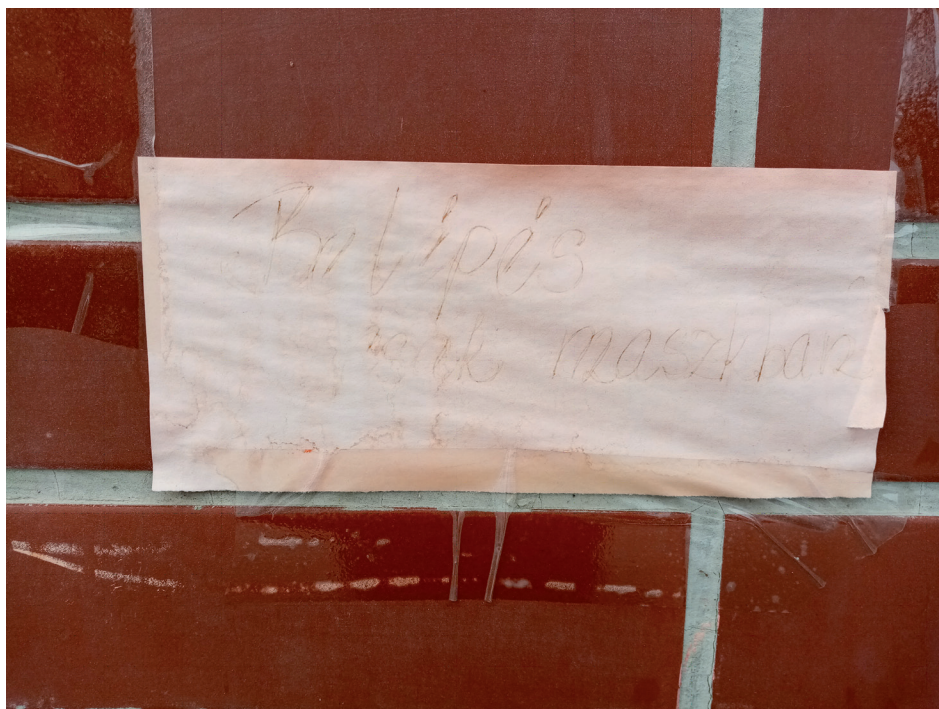
A további figyelmeztetések csupán részben kétnyelvűek (a kétnyelvű feliratok 42,2%-a tartozik ide), és általában csak a fontosabb információkat tartalmazzák magyarul is. A kétnyelvű feliratok többségére érvényes, hogy a magyar plakát csak a szlovák után vagy alatt kap helyet, betűstílusában és méretében viszont megegyezik vele. A vizsgált színtereken mindössze egy-egy egynyelvű magyar és háromnyelvű (szlovák–angol–kínai) feliratot találtunk.

1. táblázat

A vírusveszélyre utaló feliratok nyelve Komárom központjában

	A feliratok nyelve		Előfordulás
1.	egynyelvű szlovák		67,8%
2.	kétnyelvű	teljes	17,4%
		részleges	12,8%
3.	háromnyelvű		0,7%
4.	egynyelvű magyar		1,3%

A figyelmeztetések 92,6%-a nyomtatott formátumú, csupán 2%-ukat készítették kézzel, 5,4%-uk pedig „kevert”, azaz nyomtatott és kézzel írt elemeket is tartalmaz. Míg a nyomtatott figyelmeztetéseknek csak a 11,6%-a magyar felirat vagy tartalmaz magyar elemeket, addig a kézzel készítetteknél ugyanez az adat 45,5% (12. ábra).

12. ábraKézzel készített magyar felirat az Európa udvaron (*Belépés csak maszkban*)

Komárom épületein számos azonos szlovák nyelvű előregyártott plakátot találunk (13. ábra), a kétnyelvű sablonok (mintanyomtatványok) nagyon ritkák. Ennek oka, hogy az internetről letölthető, előregyártott plakátok többsége egynyelvű szlovák, ennél fogva pedig nehéz kétnyelvű plakáthoz jutni. Kevesebben vannak azok, akik időt szánnak a hosszabb keresésre, vagy pedig egy kétnyelvű poszter

elkészítésére. Ebből következik, hogy egy nyomtatott formátumú plakát nagyobb eséllyel lesz csak szlovák nyelvű, mint egy kézzel készített poszter.

13. ábra

Előregyártott egynyelvű szlovák plakátok (egy Megye utcai ékszerbolt)

A figyelmeztetések 80,5%-a a szöveg mellett ábrát (általában piktogramot) is tartalmaz (13. ábra). Ezek általában a maszkviselésre, kézfertőtlenítésre és a távolságtartásra szólítják fel a látogatókat. Jelentőségük elsősorban a figyelemkeltő funkciójukkal magyarázható.

3. Összegzés. A vírusnyelvi tájkép a nyelvitájkép-kutatás és a virolingvisztika (ISTÓK–LŐRINCZ 2020) legújabb érdeklődési területe, vizsgálatát elsősorban Magyarország határon túli országaiban tartjuk indokoltnak. Kérdőíves felmérésünkéből kiderült, hogy a szlovákiai magyarok számára fontos, hogy a vírusveszélyre utaló feliratok az államnyelv mellett magyarul is fel legyenek tüntetve (a vírustájképzatók többnyelvűsítésének igényére a nemzetközi szakirodalomban is találunk példát: INSYIRAH–SUDARWATI 2021), az adatközlők tapasztalatai és a Komáromban (Komárno) végzett terepmunkánk adatai alapján azonban azonban gyakoriak a csupán egynyelvű szlovák figyelmeztetések. A magyar többségű Komárom látogatottabb részein található vírusveszélyre utaló feliratoknak csak az egyharmada kétnyelvű. Ez azért is meglepő, mert a kisebbségi nyelvtörvény értelmében a polgárok egészségének biztonságát érintő feliratokat kötelező feltüntetni magyarul is, ha olyan településről van

szó, ahol a magyarok részaránya eléri a 20%-ot. A magyar feliratok hiányát főként az intézmények és üzletek járványügyi intézkedésekre adott gyors reakciójában, valamint a kétnyelvű poszterek interneten való nehezebb hozzáférhetőségében látjuk. A fotódokumentáció alapján kijelenthető, hogy a többnyelvű tájékoztatást sokan a maszkviselésre, kézfertőtlenítésre, távolságtartásra stb. felszólító ábrával (mint bizonyos értelemben vett univerzális nyelvvel) próbálják meg kompenzálni.

Következtetésképpen elmondhatjuk, hogy a nemzeti kisebbségekkel szembeni nyelvi tolerancia krízishelyzetben nemcsak nyelvpolitikai, hanem egészségpolitikai kérdés is (vö. HOPKYNS – VAN DEN HOVEN 2021; INSYIRAH–SUDARWATI 2021; ONG 2021). Ahhoz ugyanis, hogy reális célként tekinthessünk az üzletek, vendéglők, magánrendelők stb. vírustájékoztatóinak többnyelvűségére mint a járvány elleni küzdelem egyik eszközére, a hivatalos (állami) szervezetek magukra kell vállalniuk a pozitív mintaadó szerepet (pl. előregyártott többnyelvű poszterek elérhetővé tétele az interneten): „A hivatalos nyelvpolitika mindig a felülről lefelé mutató jelekben (top-down) [...] mutatkozik meg, s ennek a politikának az egyénekre való hatása az alulról felfelé mutató jelekben (bottom-up) ölt testet” (CENOZ–GORTER 2006: 68, fordította: SZOTÁK 2016: 116).

Kulcsszók: nyelvi tájkép, vírusnyelvi tájkép, virolingvisztika, egynyelvű feliratok, kétnyelvű feliratok, kisebbségi nyelvtörvény.

Hivatkozott irodalom

- BIRÓ ENIKŐ – KOVÁCS GABRIELLA – NAGY IMOLA KATALIN 2021. Change(s) in Vocabulary(/ies) – Hungarian and Romanian Lexical Phenomena During COVID. *Acta Universitatis Sapientiae. Philologica* 13/3: 62–78. <https://doi.org/10.2478/ausp-2021-0028>
- CENOZ, JASONE – GORTER, DURK 2006. Linguistic landscape and minority languages. In: GORTER, DURK ed., *Linguistic Landscape: A New Approach to Multilingualism*. Multilingual Matters, Clevedon. 67–80.
- CÚTH CSABA – HORONY ÁKOS – LANCZ ATTILA 2012. *Nyelvi jogok Szlovákiában. Anyanyelvhasználati útmutató*. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja.
- DOBRÍK, ZDENKO 2020. Konštruovanie významov v koronavírusovom diskurze. *Slovenská reč* 85: 307–323.
- DOMONKOSI, ÁGNES 2020. Roles of social deixis in distance education during the quarantine period. In: SIMON, SZABOLCS ed., *12th International Conference of J. Selye University. Language and Literacy Section. Conference Proceedings*. J. Selye University, Komárno. 45–56. <https://doi.org/10.36007/3761.2020.45>
- DOMONKOSI ÁGNES – LUDÁNYI ZSÓFIA 2020a. Társas távolságtartás és nyelvi közeledés. E-mailezési gyakorlatok a koronavírus idején. In: KOVÁCS LÁSZLÓ szerk., *Globális kihívás – lokális válaszok. A koronavírus (Covid19) gazdasági és társadalmi összefüggései és hatásai*. Savaria University Press, Szombathely. 241–260.
- DOMONKOSI ÁGNES – LUDÁNYI ZSÓFIA 2020b. „Vigyázzatok magatokra! Vigyázzunk egymásra!” E-mail-formulák járvány idején. *Amega* 27/3: 34–37.
- ĐURICOVÁ, ALENA 2020. Obraz pandémie nového koronavírusu v jazyku. *Slovenská reč* 85/3: 324–337.

- GLÓZER RITA 2020. Mémek: a világvjárvány médiarítusai. *Apertúra* 15/1. <https://doi.org/10.31176/apertura.2020.16.1.5>
- HOPKYN, SARAH – VAN DEN HOVEN, MELANIE 2021. Linguistic diversity and inclusion in Abu Dhabi's linguistic landscape during the COVID-19 period. *Multilingua* 41: 201–232. <https://doi.org/10.1515/multi-2020-0187>
- HULYÁK-TOMESZ TÍMEA 2021. „Otthonkáció”, avagy a karanténoktatás mémjeinek humora. Humoros alakzatok a karanténmémekben. *Korunk* 32/2: 17–30.
- INSYIRAH, ATHALA – SUDARWATI, EMY 2021. Are you Covidient or Covidiot? A Linguistic Landscape Study on COVID-19 flyer in Pasuruan District. *Journal of English Language Teaching and Linguistics* 6: 319–341. <https://doi.org/10.21462/jeltl.v6i2.554>
- ISTÓK BÉLA – LŐRINCZ GÁBOR 2020. A virolingvisztika részterületei. In: SIMON, SZABOLCS ed., *12th International Conference of J. Selye University. Language and Literacy Section. Conference Proceedings*. J. Selye University, Komárno. 83–92.
- ISTÓK, BÉLA – LŐRINCZ, GÁBOR 2021. Virolinguistics. Introduction to the Study of the Coronavirus Language. *Acta Universitatis Sapientiae. Philologica* 13/2: 93–111. <https://doi.org/10.2478/ausp-2021-0015>
- KALOCSÁNYIOVÁ, ERIKA – ESSEX, RYAN – POULTER, DAMIAN 2021. Risk and Health Communication during Covid-19. A Linguistic Landscape Analysis. *Health Communication* 36. <https://doi.org/10.1080/10410236.2021.1991639>
- KUSSE, HOLGER 2021. The linguistic landscape of the coronavirus crisis in foreign language didactics by using the example of German. *SHS Web of Conferences* 99. <https://doi.org/10.1051/shsconf/20219901001>
- LŐRINCZ GÁBOR – ISTÓK BÉLA – N. VARAGYA SZILVIA 2021. A weboldalak szerepe a virtuális iskolai nyelvi tájképben. *Hungarológiai Közlemények* 22/1: 84–95. <https://doi.org/10.19090/hk.2021.1.84-95>
- LUDÁNYI ZSÓFIA 2021. Oltakozás és pándémia – avagy a virolingvisztika legújabb kérdései. *Amega* 28/1: 43–45.
- MARSHALL, STEVE 2021. Navigating COVID-19 linguistic landscapes in Vancouver's North Shore. Official signs, grassroots literacy artefacts, monolingualism, and discursive convergence. *International Journal of Multilingualism* 18. <https://doi.org/10.1080/14790718.2020.1849225>
- NYÍRI KRISTÓF 2000. A gondolkodás képelmélete. Előadás az ELTE BTK Filozófiai Intézete és Nyelvfilozófiai Kutatócsoportja által 2000. október 5-én és 6-án rendezett Nyelv, megértés, interpretáció. A nyelv mint a kortárs filozófiai áramlatok közös problémája című konferencián. <http://mek.niif.hu/00500/00587/html> (2021. 03. 25.)
- ONG, TERESA WAI SEE 2021. “No Mask, No Entry!” Multilingualism and Language Diversity of the Linguistic Landscape during COVID-19 Era. In: *Interfaceing 2021. Pandemic & Plagues, Languages & Literatures*. Absztrakt. <http://doi.org/10.6667/interface.0.2021.151> (2022. 05. 29.)
- ŠTEFAŇÁKOVÁ, JANA 2020. K rodovo vyzváženému jazyku a jeho uplatňovaniu v súčasnej jazykovej krajine (na príklade oznamov s aktuálnymi hygienickými opatreniami v súvislosti s pandémiou koronavírusu v Banskej Bystrici a Mníchove. In: ĎURICOVÁ, ALENA ed., *Od textu k prekladu XIV 2. časť. Linguistic Landscape*. Jednota tlumočníků a překladatelů, Praha. 68–86.

- SZOTÁK SZILVIA 2016. Feliratok, táblák, nyelvi sokszínűség: nyelvi tájkép Burgenlandban. *Acta Humana* 4/3: 107–131.
- URICSKA, ERNA 2021a. *Covidictionary. Words and phrases related to the global pandemic*. Rejtjel Kiadó, Budapest.
- URICSKA, ERNA 2021b. Virolingvisztika, és angol egynyelvű járványszótár. In: CSUKA DALMA szerk., *LLL 4.0 Hogyan alakítja át a digitalizáció az LLL stratégiákat? 17. MELLearn Lifelong Learning Konferencia. Absztrakt kötet*. MELLearn Egyesület, Budapest. 37.
- VESELSZKI ÁGNES 2020a. *Karanténszótár (Virális tartalom)*. Inter–IKU, Budapest.
- VESELSZKI ÁGNES 2020b. „A komment teszi fel rá a koronát”. Humor és mémek a koronavírus idején. *E-Nyelv Magazin* 2020/2. <https://e-nyelvmagazin.hu/2020/05/18/koronamem> (2021. 04. 11.)
- W1 = https://slovak.statistics.sk/wps/wcm/connect/9e50bcf6-9f55-4ba1-8e56-bdbe80112a9b/Narodnost_2013.pdf?MOD=AJPERES&attachment=true&CACHE=NONE&CONTENTCACHE=NONE (2021. 03. 21.)
- W2 = <https://www.zakonypreludi.sk/zz/1999-184#p4> (2021. 03. 21.)
- W3 = <https://www.zakonypreludi.sk/zz/1999-221> (2021. 03. 21.)
- W4 = https://slovak.statistics.sk/wps/wcm/connect/9c5ad996-02f4-4c1f-b33c-5baba2af317f/Tab_2_Obyvatelstvo_trvalo_byvajuce_v_obciach_SR_podla_narodnosti_SODB_2011.pdf?MOD=AJPERES (2021. 03. 21.)

The language of posters in the south of Slovakia warning about the pandemic

One of the less researched areas of virology is the virological landscape, comprising the visual use of language and images in a given geographic area, particularly the collection of posters and visual aids offering safety instructions. The paper analyses the language of posters warning about the pandemic found in the bilingual south of Slovakia. The first half of the paper presents the results of an online survey conducted among Hungarians living in Slovakia regarding their attitude and demand in relation to public information about the pandemic (offered in Hungarian), while the second half investigates the virological landscape of Komárno, which is considered to be the cultural centre of Hungarians living in Slovakia. The results of the questionnaire show that Hungarians living in Slovakia consider it important that signs warning about the pandemic include a Hungarian translation in addition to the caption in the state language. However, based on the experience of respondents and the data collected during the fieldwork of the authors in Komárno, monolingual warnings in Slovak are commonplace. The authors explain the lack of warnings in Hungarian with institutions' and shops' hasty reaction to the safety measures and the limited availability of bilingual posters on the internet.

Keywords: linguistic landscape, virological landscape, virology, monolingual warnings, bilingual warnings.

ISTÓK BÉLA
Selye János Egyetem

LŐRINCZ GÁBOR
Selye János Egyetem

Az általános birtoklásjelölő morféma viselkedése a magyar pc-játékosok nyelvhasználatában

1. Bevezetés, témamegjelölés. Egy korábbi munkámban (LANTAY 2020: 43–55) már beszámoltam arról, hogy a magyar anyanyelvű, számítógépes játékokkal játszó nyelvhasználók a videójátékokkal való játszás során elkerülhetetlenül rákényszerülnek az angol nyelv használatára, hiszen a játékok döntő többsége nem kap magyar szinkront és/vagy magyar nyelvű feliratot. Az online játékok során az egymással játszó magyar anyanyelvű nyelvhasználók a játék alatti kommunikációjukban nem fordítják le az angol töveket magyarra, hanem azokat eredeti alakjukban használják, és a szövegkörnyezetnek megfelelően látják el magyar toldalékokkal őket. A magyar anyanyelvű számítógépes játékosok nyelvhasználatának megfigyelése során tűnt föl az a jelenség, hogy egyesek közülük a szibilánsra végződő idegen eredetű tövekhez az általános birtoklásjelölő morféma (a továbbiakban: ÁBJ morféma) *j*-vel álló alternánsát tapasztják. E jelenség azért meglepő, mert a szakirodalom alapján azt várhatjuk el, hogy szibilánsra végződő tőhöz az ÁBJ morféma *j* nélkül álló alternánsa járuljon. Feltevésem szerint, amikor a nyelvhasználó ilyen rendkívüli alakokat produkál, azt egy elidegenítő hatás vagy transzparenciára való törekvés hatására teszi.

Korábbi munkámban a kutatáshoz online kérdőív kitöltésével gyűjtöttem anyagokat, majd a jelenséget optimalitáselméleti keretben közelítettem meg. Jelen írásban hanganyagok rögzítésével jutottam adatokhoz. Kiinduló hipotézisem az volt, hogy az ÁBJ morféma *j*-vel álló alternánsa gyakrabban jelenik meg szibilánsra végződő tövek után szóban, mint írásban. Az optimalitáselméleti keretben történő korábbi megközelítésemben bemeneti alaknak a *tő + ÁBJ* formát használva vizsgáltam. Jelen írásban megvizsgálom, hogy az ÁBJ morféma *j*-s vagy *j* nélkül álló alternánsa a termékenyebb minta, majd az optimalitáselméleti megközelítés során már a termékenyebb alakot veszem fel bemeneti alaknak.

Jelen dolgozat felépítése a következő. A dolgozat **2.** pontjában bemutatom az adatgyűjtés során nyert adatokat, majd ezt összevetem a korábbi adatgyűjtés eredményével (ez részletesen megtalálható LANTAY 2020-ban). A **3.** pontban ismertetjük a birtokos alakokra vonatkozó faktorokat REBRUS (2013) alapján, szólunk a birtokos ragozás kérdéseiről PAPP (1975) alapján, majd KIEFER (1991)-re hivatkozva állást foglalunk abban a kérdésben, hogy az ÁBJ morféma *j*-s vagy *j* nélküli alternánsát célszerűbb-e a termékenyebb mintának tekintenünk. A dolgozat **4.** pontjában optimalitáselméleti keretben közelítjük meg a jelenséget.

2. Az adatgyűjtésről. A jelen kutatáshoz szükséges adatokhoz hangrögzítéssel jutottam hozzá. A munkamódszer hasonló volt a korábbi cikkemben (LANTAY 2020: 45–47) bemutatotthoz, azzal a különbséggel, hogy míg korábban írott anyagokat gyűjtöttem, most hangrögzítést végeztem. Az anonim, saját bevallásuk szerint

számítógépes játékokkal gyakran játszó adatközlőknek 16 mondatot kellett felolvasniuk. Minden mondat hiányos volt, mondatonként legalább kettő, legfeljebb öt tövet kellett a mondat értelmének megfelelő magyar toldalékkal ellátniuk az adatközlőknek. E toldalékolatlan tövek zárójelben, alanyesetben álltak a mondat azon részén, ahová a megfelelő(nek érzett) magyar toldalékkal ellátott alakban kellett elhelyezni a mondatban. A felvételek előtti instrukciók során külön megkértem az adatközlőket, hogy először magukban olvassák el és értelmezzék a mondatokat, és csak azután olvassák fel hangosan, ha már eldöntötték, milyen toldalékkal gondolják ellátni a töveket. A hiányzó szavak nem mindegyike volt angol nyelvű, ezek ellenőrzésül szolgáltak. Néhány tö irreleváns volt a kutatás szempontjából, ezek feladata az adatközlők figyelmének elterelése volt.

A kérdőív összesen 48 toldalékolandó tövet tartalmazott, ezek közül 36 volt olyan, ami szibilánsra végződött. A mondatokat igyekeztem úgy megfogalmazni, hogy az adatközlők a vizsgált tövek esetében az ÁBJ morféma alkalmazását érezzék nyelvtanilag helyesnek. A vizsgált tövek közül 25 angol, 9 pedig magyar nyelvű volt:

[s]¹: *boss; cross; dress; fox; race; hossz.*

[z]: *booze; breeze; gooze; maze; borz; méz.*

[ʃ]: *bush; cash; dash, rush, kés; hús.*

[ts]: *bats; boots; hats; rats; bérc; szanitéc.*

[tʃ]: *patch; peach; torch; witch; gyümölcs; korcs.*

[dʒ]²: *bridge; cage; mage; rage.*

2.1. A beérkezett adatok. A mondatokat összesen 23 adatközlő olvasta fel. Szándékom szerint legalább annyi hanganyag rögzítését végeztem volna el, mint ahány kérdőív-kitöltésem volt a kutatás korábbi fázisában. (Az online kérdőívet összesen 56 adatközlő töltötte ki; l. LANTAY 2020: 47–49.) Ez a célkitűzésem sajnos nem valósult meg. Ennek két fő oka van. Az első: a két adatgyűjtés közti időben szüntek meg olyan fórumok (vagy megváltoztak a közzétételre vonatkozó szabályok, azaz kérdőívet/kérdőív kitöltésére való felkéréseket már nem lehetett posztolni), ahol korábban könnyen tudtam adatközlőket találni (az adatszolgáltatásra kérő bejegyzésemet az oldalak adminjai kiemelték, hogy könnyen észrevehető legyen az oldal felhasználói számára). A másik ok sokkal személyesebb jellegű: a lehetséges adatközlők egy része szívesen szolgált adatot írásban, szóban azonban már nem. Ezt gyakran a – véleményük szerint – rossz angol kifejezéssel indokolták, amivel szerintük gúnyoros megjegyzések céltáblájává tették

¹ Ahogyan korábbi tanulmányomban (LANTAY 2020) is említettem, minden szibiláns esetében 4 angol és 2 magyar nyelvű tövet kellett ellátniuk az adatközlőknek az ÁBJ morfémával. Ez a szám az [s] végű tövek esetében 5 angol és 1 magyar. E szándékolatlan eltérés sajnálatos módon csak a beérkezett adatok összesítése során tűnt fel, így korrigálására már nem volt mód a kutatásban.

² A felsorolásból látható, hogy a kutatás nem terjedt ki a *dz* végű tövekre. Ennek egyik oka az ilyen tövek rendkívül alacsony előfordulása (pl. a szotar.com oldal 18 *dz*-re végződő magyar szót jelöl meg, amiből 17 az *edz* fő és annak különböző igeikötőkkel álló változatai), valamint a szakirodalomban is vita tárgyát képezi, hogy a *dz* önálló fonéma-e a magyar nyelvben, vagy sem. A vizsgált tövekre vonatkozó egyéb megjegyzéseket bővebben lásd LANTAY (2020)-ban.

volna magukat. A rögzített hanganyagokból nyert adatok nem mindegyike minősült hasznos adatnak. Az adatközlők egy része egész egyszerűen toldalékolatlanul hagyott több tövet is, esetleg olyan toldalékkal látta el a töveket, amelyek irrelevánsak a kutatás szempontjából. A magyar nyelvű ellenőrző példák esetében is tapasztalható nem releváns toldalékok, illetve ragozatlan alakok megjelenése. Magukat az adatközlőket teljes anonimitás övezi. Nem gyűjtöttem információt sem életkorukról, sem lakhelyükről vagy éppen iskolai végzettségükről. Az eredményeket a vizsgált tövek szerint csoportosítottam, azaz azt összesítettem, hogy az adott tőhöz beérkezett adatok között hány esetben fordul elő az ÁBJ morféma *j*-s, illetve *j* nélkül álló alakváltozata, nem pedig azt, hogy az egyes adatközlő milyen válaszokat adott a különböző tövekre. Az összes beérkezett és kiértékelt adat táblázatban összefoglalva:

1. táblázat

A hanganyagok rögzítésével összegyűjtött kiértékelt adatok

A tövek utolsó mássalhangzója	A vizsgált tövek	Az összes kitöltés darabszáma	A hasznos kitöltések darabszáma	Az ÁBJ <i>j</i> -s megjelenése
[s]	<i>boss</i>	23	23	0
	<i>cross</i>	23	22	2
	<i>dress</i>	23	21	2
	<i>fox</i>	23	18	3
	<i>race</i>	23	18	2
	<i>hossz</i>	22	22	0
[ʃ]	<i>bush</i>	23	23	4
	<i>cash</i>	23	16	0
	<i>dash</i>	23	19	1
	<i>rush</i>	22	19	3
	<i>kés</i>	23	13	0
	<i>hús</i>	22	16	0
[z]	<i>booze</i>	23	23	3
	<i>breeze</i>	23	20	2
	<i>gooze</i>	23	21	2
	<i>maze</i>	23	23	1
	<i>borz</i>	23	19	2
	<i>méz</i>	23	21	0
[ts]	<i>bats</i>	23	15	2
	<i>boots</i>	23	19	3
	<i>hats</i>	23	19	1
	<i>rats</i>	23	16	2
	<i>bérc</i>	23	23	0
	<i>szanitéc</i>	22	22	1

[tʃ]	<i>patch</i>	23	23	0
	<i>peach</i>	22	18	0
	<i>torch</i>	23	23	2
	<i>witch</i>	22	20	1
	<i>gyümölcs</i>	22	20	0
	<i>korcs</i>	22	14	0
[dʒ]	<i>bridge</i>	23	21	0
	<i>cage</i>	21	20	1
	<i>mage</i>	23	17	1
	<i>rage</i>	22	18	2
Σ		771	665	43

A 665 hasznos adatból 43 esetben jelent meg a *j* szibiláns után. Százalékosan: az adatgyűjtés második fordulójában az ÁBJ morféma *j*-s alternánása szibiláns után az esetek 6,4%-ban jelent meg.

2.2. Az írott és hanganyagok arányainak összevetése. A kutatás korábbi fázisában az online kérdőív kitöltésével összesen 1487 hasznos adathoz jutottam. Ebből 59 tő esetén jelent meg az ÁBJ morféma *j*-s alternánása. Ezen 59 előfordulás közül mindössze 1 tő volt magyar nyelvű: *korcs*, az összes többi esetben kizárólag az idegen eredetű töveken jelent meg *j*-vel az ÁBJ morféma. Százalékos alakban megfogalmazva: az ÁBJ morféma *j*-vel álló alternánása a hasznos adatok 3,9%-ában fordult elő. Ahogy láttuk, a hanganyagok rögzítésével nyert adatok esetében szibiláns után az ÁBJ *j*-s alternánásának megjelenése 6,4% volt, ami valamivel több mint másfélszerese az írott adatok esetében szibiláns után *j*-s alternánással álló ÁBJ morfémák megjelenésének.

Ezen adatok alapján úgy tűnik, hogy hipotézisem, miszerint szibiláns után az ÁBJ morféma *j*-s alternánása gyakrabban jelenik meg szóban, mint írásban, igazolást nyert. Teljes bizonyossággal azonban csak akkor tehetnénk meg ezt az állítást, ha a két fordulóban nagyjából azonos számú adatközlő eredményeinek az összehasonlítására volna lehetőség.

3. A birtokos alakokra vonatkozó faktorok. E pontban a *j*-toldalékos birtokos alakokban a *j* szegmentum megjelenését meghatározó főbb tényezőket vesszük sorra REBRUS (2013: 391) alapján. A produktív minta számos tényező függvénye. Alapvetően a tővégi mássalhangzótól függ. Palatális vagy szibiláns tővég esetén a *j* nélküli allomorf járul a tőhöz. Pl. *Boulogne-uk*, *Page-e*. Egyéb mássalhangzós tővég esetén a *j*-s toldalék az általános minta, még akkor is, ha ez fonotaktikailag kizárt mássalhangzó-kapcsolatokat hoz létre. Pl. *Recskje*, *Sartre-ja*, *Google-ja*. Vannak azonban morfológiai korlátai ennek a fonológiai alapú allomorfjának. Ilyen az, amikor a tő bizonyos képzőket tartalmaz (*-sÁg*, *-At*, *-lék*, *-AlOm* stb.). Ekkor a birtokos allomorf *j* nélküli. Hasonló a helyzet akkor is, ha a tő egyes gyakori idegen végződéseket tartalmaz. Pl. *-(t)or*, *((-á)t)um*. Mindezekon kívül szemantikai tényezők is szerepet játszhatnak. A birtokos alak egyes

speciális jelentésű konstrukciókban kötelezővé teszi a *j*-t. Ilyen például az elidegeníthető és elidegeníthetetlen birtok kontrasztja. Pl. *ablaka* 'rész-egész viszony' vs. *ablakja* 'tulajdonviszony'. Mértékjelölés esetén, úgy tűnik, a *j* akkor is kötelező, ha egyébként nem. Pl. *méterje, szálja, vödörje*. Az eddig említetteken túl még az is megfigyelhető, írja REBRUS (2013: 391), hogy az allomorf-kiválasztásban morfofonológiai információk is szerepet játszanak. A kivételes töváltakozást mutató tövek túlnyomó részéhez a *j* nélküli allomorf járul, pl. *lov-a, borj-a, tork-a*; ugyanez az ún. nyitótövekre is igaz.

REBRUS úgy fogalmaz (2013: 391), hogy az itt említett tényezők kivételekkel és hezitációkkal ugyan, de abszolút módon teljesülnek. A továbbiakban REBRUS a nyitótövekkel foglalkozik, valamint a nyitás, a hangrend és az E/3 birtokosjelölő alternánsai közötti kapcsolatot vizsgálja, e kérdéskör azonban jelen dolgozat szempontjából irreleváns, így ismertetését mellőzzük.

3.1. A birtokos személyragozás kérdései PAPP (1975) alapján. PAPP (1975)-ben is találhatunk néhány olyan állítást, ami említést érdemel jelen munkában. PAPP FERENC A birtokos személyragozás kérdései című könyvfejezetében (PAPP 1975: 109–164) többek között a *j* szegmentum megjelenésének kritériumait vizsgálja. Munkájában külön foglalkozik a következő hangokra végződő tövekkel: *b, d, f, g, h, k, l, m, n, p, r, t, v*. A felsorolt hangok valamelyikére végződő töveket „B” végű töveknek nevezi a rövidség kedvéért. Mint láthatjuk, a szibilánsok nem szerepelnek a „B” végű tövek között, így számunkra azok az állítások érdekesek, amelyek a nem „B” végű tövekre vonatkoznak. PAPP (1975: 116) azt már a „B” végű tövek felsorolása előtt megjegyzi, hogy az affrikátákra (PAPP a *gy*-t és a *ty*-t is idesorolja a jobb átláthatóság kedvéért) és nem ajakrészhangra (tehát nem *v-re, f-re*) végződő tövek általában nem kapnak *j*-t.

Munkájában PAPP (1975: 119) azzal a feltételezéssel él, hogy működik a magyar nyelvben egy úgynevezett bázismegkülönböztető tendencia (a továbbiakban: BMT). Ennek eredményeképpen a legfontosabb névszói bázisok pusztán a hangalakjuk tekintetében is azonnal megkülönböztethetők egymástól. A három legfontosabb bázis a következő: 1. a pusztá, minden további jel nélküli bázis (pl. *üveg, asztal*); 2. az egyes szám harmadik személyű birtokosra utaló bázis (birtok egyes számban) (pl. *üvege, asztala*), valamint 3. a többes pusztá (birtokos személyrag nélküli) bázis (pl. *üvegek, asztalok*). A többi huszonegynéhány névszói bázis felsorolását mellőzi a szerző, amit azzal indokol, hogy e többi névszói bázis egyrészt nem olyan gyakori, mint az említett három, másrészt eléggé testes és jellegzetes jeltömbök alkotják őket. Az említett három bázisalak közül leginkább a pusztá és a possesszív bázis téveszthető össze: az utóbbi jele mindössze egy *-a/-e*, ezek a fonémák pedig pusztá tövégi helyzetben is elég terheltek. A BMT bővebb ismertetésétől, feltételezésének részletekbe menő indoklásától eltekintünk, pusztán a következő gondolatot ismertetjük. A BMT-ről információelméleti szempontból azt mondja PAPP (1975: 127), hogy érdekes fényt vetet a magyar nyelvre mint kódnak a működésére. A kód eszerint úgy van megszerkesztve, hogy a benne továbbított közléseket automatikusan elemezni lehessen szótár nélkül (vagy minimális szótárral). Ha a *j* nem lépne fel ilyen elhatároló funkcióval, akkor minden egyes *a* végű, alanyesetű szóelőfordulás után a szótárhoz kellene fordulni,

és abban ellenőrizni, hogy a *bomba* alak vajon egy *bomb* vagy egy *bomba* szótári alakra megy-e vissza; a **comba* alak egy *comb* vagy *comba* alakra, stb.

PAPP (1975: 152) külön foglalkozik a nem „B” végű tövek *j*-s alakjaival. Munkájában egészen eddig a pontig úgy tekintett a nem „B” végű tövekre, hogy azok egyáltalán nem bővíülhetnek *j*-vel. Ugyanakkor úgy fogalmaz, hogy ez nem teljesen igaz, a valóságban találni néhány ellenpéldát. Ezeket a következő csoportokba sorolja.

1. A betűk neve (ehhez járul egy esetben homonimaként egy zenei hang neve): *c, cs, gy, j, ny, q, ty, z, dz, zs, dzs*. E hangokat vizsgált alakjaiban természetesen úgy ejtjük, hogy [céje], [cséje] stb., és úgy írjuk, hogy *c-je, cs-je*.

2. Néhány nem „B” végű magyar szó vagy kap *j*-t jelzett alakjaiban, vagy ingadozik a *j*-s és *j* nélküli variáns között:

a) a *j* kötelezően megjelenik a következő szavakban:

gy: nagy (melléknév, határozószó, főnév);

sz: szkunksz, angolszász (főnév, melléknév);

ty: ramaty, pitypalatty.

b) ingadozás a *j*-s vagy anélküli alak között:

j: jaj (indulatszó, főnév);

sz: asz, esz, desz, gesz, cisz, disz, fisz, gisz;

ty: pereputty, fütty.

Ilyen kevés adat alapján azonban PAPP nem meri megkockáztatni azt a kijelentést, hogy a *j* megjelenhet sziszegők és affrikáták (vagyis szibilánsok) után is. Az itt említett rendhagyó alakokat PAPP hajlandó a BMT-vel magyarázni: a *szkunksz* *-nksz* kifutása teljesen szokatlan magyar szóvégen. Ezt – úgy látszik – célszerű megtámogatni a nehéz kiejthetőség ellenére is a *j*-vel.

3.2. Bemeneti alak -jA vagy -A? A kutatott jelenség optimalitáselméletben való szemléltetése előtt meg kell határoznunk a bemeneti alak formáját, azaz választanunk kell, hogy az ÁBJ morféma *j*-s, illetve *j* nélküli alternánsa kerüljön a bemeneti alakba. Kérdés az, hogy az ÁBJ morféma *j*-s és *j* nélküli alternánsa közül melyik a termékenyebb. Abból a tényből, hogy a magyarban régóta meglévő szavakban *d* után jöhet az ÁBJ *j*-vel és anélkül is, pl. *hada, padja*, de a nyelvbe újonnan bekerült szavakba csak *j*-vel: *feedje, hedge fundja*, azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a *j*-vel álló alternáns a termékenyebb minta. KIEFER (1991: 8) úgy fogalmaz, hogy a *j*-s alakok jelöletlenebb, vagy más szóval termékenyebb, természetesebb, általánosabb voltát elsősorban nem a ragok eloszlására vonatkozó számadatok, mint inkább a következő tesztek támasztják alá: 1. több esetben az *-a/-e* ragot a *j*-s változat váltotta fel (pl. *vada* → *vadja, földé* → *földje*), az ellenkező irányú folyamatra nincs példa. 2. A gyereknyelvi adatokban szinte kizárólag a *j*-s alakok jelennek meg, még ott is, ahol a köznyelvi norma szerint a *j* nélküli alakok megjelenését várnánk el (*lábja, székje*). 3. A kitalált, nonszensz szavak is *-ja/-je*-t kapnak (pl. *sőbje, bűgja*). 4. Az új jövevényszavakhoz is általában a *-ja/-je* járul (pl. *sputnyikja, lézerje, Reagenje*). REBRUS (1998: 154) továbbá felhívja a figyelmet arra, hogy határozott korreláció tapasztalható azok között a tények között, hogy egy tő nyitótő-e vagy sem, valamint hogy az ÁBJ *j* nélküli vagy *j*-vel álló alakban jelenik-e meg, pl. *hal, hala; lap, lapja*. A magyar nyelvbe újonnan bekerülő tövek általában nem nyitótövek, tehát – hacsak nincs

fonotaktikai oka annak, hogy nem állhat *j* az adott helyen – az újonnan átvett szavakhoz az ÁBJ morféma *j*-s alternánása kapcsolódik. Mindezek alapján úgy tűnik, hogy az ÁBJ morféma *j*-s alternánása a termékenyebb, mivel pedig a bemeneti alakok közül mindig a legtermékenyebbet célszerű választani, ezt az alternánst fogjuk használni az optimalitáselméleti keretben történő szemléltetésünk során.

4. Optimalitáselméleti megközelítés. Kutatásomban azzal a feltételezéssel élek, hogy a magyar anyanyelvű nyelvhasználók egy része azért produkál rendhagyó, meglepő alakokat, mert az idegennek érzett töveket izolátumként kezelik. A nyelvhasználó, amikor ilyen rendhagyó alakot produkál, egyféle elidegenítő eljárást alkalmaz. Ezen eljárás egyik fontos aspektusa a transzparenciára való törekvésben nyilvánul meg. Azaz a nyelvhasználó azt kívánja elérni, hogy a szótag- és morfémahatár egybeessen. Az idegennek érzett, idegenként kezelt tövek esetében a nyelvhasználó tehát az ÁBJ morféma *j*-s alternánását fogja a szibilánsra végződő tőhöz tapasztani, hiszen ekkor a szó- és morfémahatár egybeesik. Ha a nyelvhasználó mégsem érez idegennek, illetve kezel idegenként egy szibilánsra végződő tövet, úgy az ÁBJ morféma *j* nélküli alternánását tapasztja hozzá. Ekkor a szó és morfémahatár már nem fog egybeesni, hiszen az a szegmentum, ami az alanyesetű alakban a kódában foglalt helyet, az ÁBJ morfémával ellátott alak esetén már a következő szótag nyitányába kerül (pl. *rész-je* vs. *ré-sze*). Ezt az elidegenítő hatást vagy transzparenciára való törekvést kísérelem meg optimalitáselméleti keretben szemléltetni.

LANTAY (2020)-ban a jelenség optimalitáselméleti megközelítése során a következő korlátok kerültek alkalmazásra:

(1) MIND(szeg) Minden bemeneti szegmentumnak van megfelelője a kimenetben (törölni tilos). (Vö. PRINCE–SMOLENSKY 1993; SIPTÁR–SZENTGYÖRGYI 2013.)

(2) CSAK(szeg) Minden kimeneti szegmentumnak van megfelelője a bemenetben (betoldani tilos). (Vö. PRINCE–SMOLENSKY 1993; SIPTÁR–SZENTGYÖRGYI 2013.)

(3) HŰ-IO(sztg) A tőmorféma szótagolása a toldalékolt alakokban is ugyanolyan, mint az alanyesetben.

(4) *Sj Szibiláns után nem állhat *j*.

Az elemzés során a *rész* tövet alkalmaztuk az optimalitáselméleti táblákban. A bemeneti alak a *rész* + ÁBJ volt, a kutatás pedig a következő eredménnyel zárult:

(5) *része/részje*

/re:s/ + ÁBJ	MIND(szeg)	CSAK(szeg)	HŰ-IO(sztg)	*Sj
☞ re:sɛ			*	
☞ re:sje				*
re:sɛje		*!	*	
re:s	*!			

A MIND(szeg) és a CSAK(szeg) korlátok egymáshoz viszonyított rangsorát megállapíthatatlanul hagytuk, ezt jelzi a szaggatott vonal a két korlát között. Mivel a *részeje* alak sérti a CSAK(szeg) korlátot, a *rész* alak pedig a MIND(szeg) korlátot, e két versenyző egyike sem lehet optimális kimeneti alak, hiszen van rajtuk kívül olyan jelölt, amelyik nem sérti meg egyiket sem e két legmagasabbra rangsorolt korlát közül. Ugyancsak nem határoztuk meg az egymáshoz viszonyított sorrendjét a HŰ-IO(sztg) és a *Sj korlátoknak. Ezzel a megoldással kívántuk szemléltetni a magyar anyanyelvű nyelvhasználók azon döntését, hogy mikor ÁBJ morfémával kell ellátniuk szibilánsra végződő idegen eredetű töveket, akkor e tövet idegenként kezelik-e, és az ÁBJ morféma *j*-s alternánsát tapasztják a tőhöz, vagy nem tekintik idegennek a tövet, és a tőhöz az ÁBJ morféma *j* nélkül álló alternánsa tapad.

Ez a megoldás azonban már nem tud működni abban az esetben, ha a bemeneti alaknak a *tő + -jA* formát alkalmazzuk:

(6) *része/részje*

/re:s/ + -jA	MIND(szeg)	CSAK(szeg)	HŰ-IO(sztg)	*Sj
☹ re:se	*!		*	
☞ re:sje				*
re:seje		*!	*	
re:s	**!			

Az egyaránt legmagasabb helyre rangsorolt MIND(szeg) és CSAK(szeg) korlátot három versengő alak is megsérti, mivel azonban van még egy versenyző (*részje*), ami nem hágja át e két korlát egyikét sem, ez a jelölt lesz az optimális kimeneti alak. Az alkalmazott négy korlát illetően rangsorolásával nem tudjuk szemléltetni a nyelvhasználók döntését az elidegenítő hatás alkalmazásáról vagy annak figyelmen kívül hagyásáról. A *része* jelöltet csak úgy tudnánk győztesen kihozni a versenyből, ha az akövetkező korlátsorrendet alkalmaznánk: CSAK(szeg)>>*Sj>>MIND(szeg)>>HŰ-IO(sztg). Ebben az esetben a legmagasabbra rangsorolt korlátot egyedül a *részeje* jelölt sértené, és mivel marad három olyan jelölt is, ami nem hágja át e korlátot, a *részeje* jelölt biztosan nem lehet optimális kimeneti alak. A második helyre rangsorolt *Sj korlátot egyedül a *részje* jelölt hágja át, ez az alak sem lehet optimális kimeneti alak. A MIND(szeg) korlátot mind a *része*, mind a *rész* alak megsérti, mivel azonban a *rész* alak kétszer is áthágja a korlátot, a *része* alak nyeri meg a versenyt, hiszen e jelölt jobban megfelel a MIND(szeg) korlátnak, mint a *rész* jelölt.

Mondhatnánk, hogy az elidegenítő hatás alkalmazását a MIND(szeg), CSAK(szeg)>>HŰ-IO(sztg), *Sj korlátsorrenddel, az elidegenítő hatás alkalmazásának mellőzését a CSAK(szeg)>>*S>>MIND(szeg)>>HŰ-IO(sztg) korlátsorrend alkalmazásával tudjuk szemléltetni. E megoldással elsősorban az lenne a probléma, hogy nem felel meg az alapgazdagság elvének. Az optimalitáselmélet egyik fontos alapelve az alapgazdagság (Richness of the Base). Ennek következtében mindenféle elképzelhető alak lehetséges bemenetnek számít. A korlátokat és azok rangsorát úgy kell felállítani, hogy az értékelés során a bemenettől függetlenül, minden esetben

a helyes kimenet bizonyuljon optimálisnak. Azaz, ha azt szeretnénk, hogy a versenyt például a *részje* jelölt nyerve meg, a korlátjainkat olyan sorrendben kell alkalmaznunk, hogy függetlenül attól, hogy a bemenetben $t\ddot{o} + -jA$ vagy $t\ddot{o} + -A$ forma szerepel, ez a jelölt kerüljön ki optimális kimeneti alakként a versenyből.

A másik probléma a V-betoldást tartalmazó *részjeje* jelölt, valamint az alanyesetű *rész* jelölt felvétele lehetséges kimeneti alakokként. A magyarban a V-betoldás nem elérhető javító stratégia, így indokolt e jelölt kihagyása a további elemzésből. Az alanyesetű *rész* jelölt alkalmazásának mellőzését is célszerűnek tartom, hiszen a morfématörlesztés mint javítóstratégia alkalmazása nem játszott szerepet az adatközlők részéről a kutatótt jelenség kapcsán; a kérdés minden esetben az, hogy az ÁBJ morféma *j-s* vagy *j* nélkül álló alternánsát választja-e a nyelvhasználó. (A morféma törlesztésének kérdésköre további vizsgálatokat igényel, e kérdéssel azonban jelen írásban nem kívánunk a továbbiakban foglalkozni.)

Az elemzés során két korlátsorrendet kell majd alkalmaznunk. Az egyik korlátsorrenddel a *része* alakot hozzuk majd ki győztesnek a versenyből, a másik korlátsorrenddel pedig a *részje* alakot. Mindkét korlátsorrendet úgy kell meghatározni, hogy a kívánt jelölt nyerve a versenyt akkor is, ha a bemeneti alak $t\ddot{o} + -jA$, illetve $t\ddot{o} + -A$ formában szerepel.

A (6)-os tábláról könnyen leolvashatjuk, hogy amennyiben a bemeneti alak $t\ddot{o} + -jA$ formában van megadva, a *részje* alak egyedül a *Sj korlátot sérti meg, a *része* alak viszont a MIND(szeg) és a HŰ-IO(sztg) korlátokat hágja át. Ha a bemeneti alaknak a $t\ddot{o} + -A$ formát alkalmazzuk, a helyzet annyiban változik meg, hogy a *részje* alak most már a CSAK(szeg) korlátnak sem tenne eleget, hiszen tartalmaz olyan szegmentumot, aminek nincsen megfelelője a bemenetben, a *része* alak viszont egyedül a HŰ-IO(sztg) korlátot sérti meg.

Azt látjuk tehát, hogy a *Sj korlátot mindkét bemeneti alak esetén megsérti a *részje* alak, a HŰ-IO(sztg) korlátot pedig a *része* jelölt. Valójában e két korlát alkalmazásával tudjuk úgy szemléltetni a magyar anyanyelvű nyelvhasználók részéről az elidegenítő hatás alkalmazását vagy annak figyelmen kívül hagyását úgy, hogy az elemzésünk megfeleljen az alapgazdagság elvének. A MIND(szeg) és CSAK(szeg) korlátokra nincs szükségünk, hiszen ha fölérjük rangsoroljuk a *Sj és HŰ-IO(sztg) korlátokat, az a jelölt nyeri meg a versenyt, amelyik az első helyre rangsorolt korlátot nem hágja át, tehát a MIND(szeg) és CSAK(szeg) korlátoknak semmilyen beleszólása nincs a versenybe.

Amennyiben a magyar anyanyelvű nyelvhasználó idegennek érez egy szibilánsra végződő tövet, és alkalmazza rá az elidegenítő hatást, úgy a felszínen az az alak jelenik meg, amelyhez az ÁBJ *j-s* alternánsa tapad. A korlátok sorrendje tehát HŰ-IO(sztg)>>*Sj lesz, és függetlenül attól, hogy milyen formában adjuk meg a bemeneti alakot.

(7) *részje*

/re:s/ + -jA	HŰ-IO(sztg)	*Sj
re:sɛ	*!	
☞ re:sjɛ		*

(8) *részje*

/re:s/ + -A	Hű-IO(sztg)	*Sj
re:se	*!	
☞ re:sje		*

Ha a magyar anyanyelvű nyelvhasználó nem érez/nem kezel idegennek egy szibilánsra végződő idegen eredetű tövet, úgy az ÁBJ morféma *j* nélküli alternánsát tapasztja a tőhöz.

(9) *része*

/re:s/ + -jA	*Sj	Hű-IO(sztg)
☞ re:se		*
re:sje	*!	

(10) *része*

/re:s/ + -A	*Sj	Hű-IO(sztg)
☞ re:se		*
re:sje	*!	

5. Összefoglalás. A magyar anyanyelvű számítógépes játékokkal játszó nyelvhasználók az angol nyelvű játékok használata során gyakran nem fordítják le az idegen szavakat, hanem azokat eredeti alakjukban, a szöveggörnyezet által megkívánt magyar toldalékkal ellátott alakban használják a játék közbeni kommunikációjuk során. Feltételezésem az volt, hogy a magyar anyanyelvű nyelvhasználók a szibilánsra végződő angol tövekhez néha az ÁBJ morféma *j*-vel álló alternánsát tapasztják. Úgy véltem, hogy e rendhagyó alak gyakrabban jelenik meg szóban mint írásban. Korábbi kutatásomban (LANTAY 2020) írott adatokat gyűjtöttem, jelen tanulmányban viszont már hanganyagokkal dolgoztam. Úgy tapasztaltam, hogy arányaiban gyakrabban jelenik meg szóban az ÁBJ morféma *j*-s alternánsa szibilánsra végződő idegen eredetű tövek után, mint írásban. E kijelentést azonban óvatosan kell kezelnünk, hiszen többen töltötték ki a tesztet írásban, mint ahányan szóban felolvasták. A jelenséget optimalitáselméleti keretben közelítettem meg, különös tekintettel arra, hogy az elemzés hú legyen az alapgazdaság elvéhez. Arra az eredményre jutottam, hogy a *Sj korlát Hű-IO(sztg) korlát fölé rangsorolásával szemléltetni lehet a magyar anyanyelvű nyelvhasználóknak az elidegenítő hatás alkalmazásának mellőzésére vonatkozó döntését. Ez esetben a versenyt az a jelölt nyeri, amelyhez az ÁBJ morféma *j* nélküli alternánsa járul. Ha a nyelvhasználó mégis alkalmazza az elidegenítő hatást, úgy a Hű-IO(sztg) korlátot a *Sj korlát fölé rangsorolja, a versenyt így az az alak nyeri meg, amelyhez az ÁBJ morféma *j*-s alternánsa tapad.

Kulcsszók: ÁBJ morféma, optimalitáselmélet, szibilánsok, elidegenítés.

Hivatkozott irodalom

- KIEFER FERENC 1991. *A magyar nyelv kutatásának általános nyelvészeti vonatkozásai. Akadémiai székfoglaló.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- LANTAY GYULA 2020. Elidegenítő hatás a magyar Pc-játékosok nyelvhasználatában. In: SCHEIBL GYÖRGY szerk., *LingDok 19. Nyelvészdoktoranduszok dolgozatai.* JATE-Press, Szeged. 43–56.
- PAPP FERENC 1975. *A magyar főnév paradigmatisz rendszere. Leírás és automatikus szintézis.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- PRINCE, ALAN – SMOLENSKY, PAUL 1993. *Optimality Theory. Constraint interaction in generative grammar.* Technical Report 2. Rutgers University Center for Cognitive Science. MIT Press, Cambridge (MA).
- REBRUS PÉTER 1998. A *-ja/-je/-a/-e/-i/-Ø* morfémáról. In: BÜKY LÁSZLÓ – MALECZKI MÁRTA szerk., *A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei 3.* JATE, Szeged. 149–167.
- REBRUS PÉTER 2013. Miért nincs *j*? In: BENŐ ATTILA – FAZAKAS EMESE – KÁDÁR EDIT szerk., „...*hogyan legyen a víznek lefolyása...*” *Köszöntő kötet Szilágyi N. Sándor tiszteletére.* Erdélyi Múzeum-Egyesület Kiadó, Kolozsvár. 383–401.
- SIPTÁR PÉTER – SZENTGYÖRGYI SZILÁRD 2013. *Optimális esszék a magyar fonológiáról.* Pannon Egyetemi Kiadó, Veszprém.

The behaviour of the GPM morpheme in the language use of Hungarian PC gamers

This paper examines nouns of foreign origin with sibilants at the end and the way they behave when Hungarian native speakers inflect them with the General Possession Marker (GPM) morpheme. Unlike in the case of other sibilant-final Hungarian nouns (or what speakers identify as Hungarian nouns), some Hungarian native speakers (one of whose hobbies is to play video games in English) add a *j*-initial allomorph of the GPM morpheme to these nouns which is a highly unexpected solution. The analysis presented here uses the framework of Optimality Theory. Whenever Hungarian native speakers choose to apply a kind of estrangement method in forms involving a sibilant-final noun and the GPM morpheme, they rank the constraint FAITH-IO(syl) above the constraint *Sj, so the winner will be the candidate in which a *j*-initial allomorph of the GPM morpheme occurs; otherwise, they rank *Sj above FAITH-IO(syl) and the winner will be the candidate with an allomorph of the GPM morpheme without *j*.

Keywords: GPM morpheme, Optimality Theory, sibilants, estrangement method.

LANTAY GYULA
Szegedi Tudományegyetem

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Egy Karinthy-karcolat tartalomszerkesztési eljárása – Nepenthes

1. A karcolatban az író első személyben mesél el vele megérett történetet, amelynek központjában egy rovaremesztő növény áll. E (nyelvi) szövegtestnek mint irodalmi műnek megértéséhez a történetek rétegeinek folytonos egymásra épülése szükséges ahhoz, hogy az olvasó pszichéjében és tudatában az ábrázolt tárgyiasságok megfelelő elhelyezést kapjanak, amelynek révén érvényesül(het) az szövegalkotó célja (intencionalitás). A szövegvilágot a fogalmak és viszonyok összeépülése alkotja (koherencia), a befogadó meglévő és a szövegbefogadás során kialakuló tudása, hiedelme, gondolkodási képessége alapján elfogadhatónak vagy nem ilyennek tarthatja a szöveget (akceptálhatóság), a nyelviség föltételeinek megléte mellett (kohézió). Mindez a szövegalkotó és a befogadó kapcsolati viszonyát, a helyzetszerűséget is igényli (szituáció), amely jelen esetben a Karinthy-írásmű szokásos státusa a tartalomra vonatkozó hírértékviszonyokkal együtt. A Karinthy-írás tartalomfölépítési tekhnéjének áttekintése az írásmű gondolkodási rendje alapján történik.

A Nepenthes című karcolat szövege a következő (Karinthy F. /1958a, a római számos tagolás nélkül):

[I.] Közeli barátaim tudják rólam, milyen rajongó híve vagyok a természet világának – a Valóság Regénye, amit tudósok és természetbarátok állítanak össze, világ kezdete óta, minden regénynél jobban érdekel.

Valamelyiknek néhány héttel ezelőtt egész kis előadást tartottam az úgynevezett húsevő virágokról, – ezek arról nevezeteseek, hogy rovarokat, sőt kisebb hullóket fogdosnak össze ragados kelyhükben, s azokat megesszik és megemésztik, ebből élnek.

Barátom nem feledkezett meg rólam. Születésnapomra, tudja Isten honnan, beszerzett egy pompás nepenthest¹ és elküldte nekem. Tudnivaló, hogy ez a virág egyike a legdühösebb húsevőknek – ragadozó társai közt olyan rangot visel, mint az oroszlán vagy a tigris a vadállatok közt. Képzeltetik, hogy örültem.

[II.] A feleségem ugyan aggódott egy kicsit, azok után, amiket erről az exotikus kis élőlényről hallott, gyanakodva nézte, s némi célzásokat tett rá, hogy mégis, tekintettel, hogy gyerekek is vannak a háznál, nem lehetne-e, izé, óvatosságból zárt helyen tartani... véletlenül van éppen egy kis ketrecfélénk...

Szavaiból azt vettem ki, hogy nem annyira a virágot félti a gyerekektől, mint inkább a gyerekeket a virágtól. Megnyugtattam, hogy nem tudok esetet, mely szerint a nepenthes felnőtt állatokat is megtámadott volna.

– Legrosszabb esetben – tette hozzá tünődve –, esetleg szájkosarat lehetne...

¹ A Nepenthes rovaremesztő növény 'kancsóka'; Nepenthaceae = Kancsóka-félék (családnév), Nepenthes (nemzetségnev). (B. L.)

– Vagy esetleg kitesszük a kapu elé, házörzőnek – mondtam némi gúnnyal –, csak-hogy ahhoz szelidíteni kellene. Hogy ne csak harapjon, hanem ugasson is, ha tolvajt lát?

Erre nem került a sor, sajnos egyébre se.

A nepenthes nyugodtan viselkedett néhány napig. Úgy látszik, jól volt lakva. Harmadnap, gondolván, hogy már éhes lehet, kövér kukaccal kínáltam meg, amit e célra vásároltam. Betettem a szájába.

A kehely nem csukódott össze,² mint ahogy előírás szerint kellett volna. A kukac vígan kimászott, miután megkóstolta a szirmokat.

Másnap cserebogarat adtam neki. Visszautasította. A nyers hal se kellett neki.

Gondoltam, lehet, hogy már elfinomodott, régen él fogságban, leszokott a nyers kosztról. Harmadnap olajos szardíniát raktam elébe. Rá se köpött.

Aztán csirkecomb következett, majd fasirthús, rakott káposzta, erdélyi fatányéros, véres bifsztek, bécsi szelet, marhaszegy ecetes tormával. Nem ette meg.

Ez így ment hetekig, csodálkoztam, hogy még él. Aránylag elég jó színben volt.

[III.] Egy reggel aztán rajtakaptam. Ott állt a konyhaasztalon, ahová este kivitték. Lekókadtt feje beleért a lábosba, amiben krumplisaláta-maradékok voltak.

Egy vegetáriánus nepenthest tápláltam keblemen! Undorral fordultam el és kiadtam a parancsot, hogy vágják le, főzzék meg, és készítsék el körítésnek a nyúl-pörköltözhöz. Ha ő nem esz meg engem, majd megeszem én őt.

2. A karcolat első része megismertet az elbeszélő (gondolat)világával, illetőleg annak egy részével: a természetszeretetével. E világ bővítése a főhős barátainak világa. A kettő kapcsolatának eredménye, hogy az egyik barát pompás nepenthest küld ajándékba. – Az írás tartalomkibontásának módozatai a következőkben egységenként össze van foglalva, a főlépítési rend fő eljárási pontjait az alábbi jelek segítenek áttekinteni.

1. táblázat

A szövegfelépítési eljárások jelei

⊃	bővítés
⊆	része
≅	közel azonos
↔	ellentét
↑↓	az előzményekkel ellentétben
→ ←	a jelenség iránya
↷	előzmény
↘	következmény
≠	nem azonos

² A vénuszlégycsapó (*Dionanea muscipula*) rovarfogó növény levelei csukódnak gyorsan össze, nem a nepenthesé. – Karinthy tudományos ismeretei nem egy helyen felületesek voltak (l. KÓHEGYI 2013). Az író más művében is említi a növényt; a Kötéltánc című regényében egy szerelmi aktus kapcsán olvasható: „Hüvös, síkos fehérség, két gyümölcsstartó összeszorul, szétternyed. A légyölő virág húsos kelyhe fanyar illatot áraszt” (Karinthy F. /1958b: 110).

Σ	következtetés, összegzés
#	párhuzam
Ⓜ	keveredés
&	és
\neg	tagadás

AZ ELBESZÉLŐ VILÁGA *rajongó híve vagyok a természet világának [túlzás \rightarrow] a Valóság Regénye minden regénynél jobban érdekel \supseteq A BARÁT(OK) VILÁGA („Valamelyiknek”) előadást tartottam az úgynevezett húsevő virágokról*

A BARÁT(OK) VILÁGA *beszerzett egy pompás nepenthes \supseteq AZ ELBESZÉLŐ VILÁGA „elküldte nekem”)*

Az olvasó ezután kap a nepenthesről mint az irodalmi mű ábrázolt tárgyiasságról részletes leírást, ROMAN INGARDEN (1977: 227) alapján a dolgok, személyek, lehetséges történések, állapotok, személyes aktusok és egyebek tartoznak ide. A nepenthes bemutatásában megfigyelhető két olyan elem, amelynek később még jelentősége lesz. A növényről megtudható, hogy a „legdühösebb húsevő”, amely kitétel olyan metafora, amilyen a növényt élőlényként kezeli, ami nyilvánvaló retorikai fogás (nagyítás, túlzás); ehhez járul az az ugyanilyen célzatú hasonlítás, amelyik szerint a valóságos húsevő ragadozókkal (oroszlán, tigris) hozza kapcsolatban. Az elbeszélő mindezek mellett örül a (veszélyes?) ajándéknak.

A NEPENTHES(EK) VILÁGA *rovarokat, sőt kisebb hullóket fogdosnak össze ragadós kelyhekben, s azokat megeszik és megemésztik, ebből élnek \supseteq [nagyítás \rightarrow] ez a virág egyike a legdühösebb húsevőknek \equiv [hasonlat \rightarrow] olyan rangot visel, mint az oroszlán vagy a tigris*

AZ ELBESZÉLŐ VILÁGA *örültem*

A szövegmű második része hozza a növényvel kapcsolatos történéseket. A főhős világában megjelenik a feleség, akinek ismeretei feltehetőleg affélék, mint amilyenek a legdühösebb húsevőkről tudhatók. Allúzió tudatja, mitől fél: „gyerekek is vannak a háznál”, amit az elbeszélő (férj és bizonyos apa) meg is ért a családi helyzet ismeretében (pragmatikai előfeltevés révén: a gyerekek esetleg bántalmazzák a növényt). Az elbeszélő mindezt az olvasója (hallgatója) számára summázza is egy chiazmikus szövegmondategységben (Σ *nem annyira a virágot félti a gyerekektől, mint inkább a gyerekeket a virágtól*). A chiazmus mozgásformáját a kontrapozíció adja: $(a \rightarrow b) \rightarrow (\neg a - \neg b)$, l. FÓNAGY 1990: 35. Az ilyen ismétlés és megfordítás (kommutáció) változatosan valósulhat meg, ezért tökéletlen, tartalmi szinten nem éri el a maximális hírértéket, a kifejezés szintjén a maximális redundanciát (FÓNAGY 1972a. *chiazmus*). A chiazmus után ironikus kijelentés következik, az elbeszélő nem tud olyan estről, amelyikben felnőtt állatokat támadott meg a nepenthes. A *felnőtt állat*-nak szövegbeli referenciája bizonytalan, hiszen a feleség vélhetőleg a gyermekekre gondol, az elbeszélő férj „felnőtt állatokat” említ, eféle pedig a szövegvilág ábrázolt tárgyiasságai közt nincs. Rendkívül pejoratív metafora lenne a *feleség*-gel azonosítani.

(AZ ELBESZÉLŐ VILÁGA ®) A FELESÉG VILÁGA *aggódik, *gyanakodik, *célzásokat tesz –
gyerekek is vannak a háznál [← allúzió]

A FELESÉG VILÁGA amiket [← allúzió] erről az exotikus kis élőlényről hallott ↯ Σ nem
lehetne-e, izé, óvatosságból zárt helyen tartani... ⊇ véletlenül van éppen egy kis
ketrecfélénk...

AZ ELBESZÉLŐ VILÁGA (® A FELESÉG VILÁGA) Σ nem annyira a virágot félti a gyerekektől,
mint inkább a gyerekeket a virágtól [← chiazmus] (pragmatikai előfeltevés: {a gyere-
rekek bántalmazták a virágot} # {¬a virág bántalmazta a gyerekeket})

AZ ELBESZÉLŐ VILÁGA ¬nem tudok esetet, mely szerint a nepenthes felnőtt állatot is
megtámadott volna [íronia →] {gyerekek? ~ nők? ≠ felnőtt állatok}

A feleség mérlegeli a helyzetet, bár ismeretei alapján továbbra is a védekezés módjára tesz javaslatot, amelyet az elbeszélő férj megint ironikus megnyilatkozással vet el. Az íronia alapja részben a szövegelőzményekre („legdühösebb húsevő”, továbbá a meg nem nevezett veszélyek, amelyeket a feleség „erről az exotikus kis élőlényről hallott”), és a virág „házörző”-nek minősíthetősége. Növényről lévén szó ez túlzás, ezért nevetségességet (ridiculum) keltő íronia (SZABÓ–SZÖRÉNYI 1988: 166), mivel (látszólag) elfogadja azt a vélekedést, amelyet a feleség hangoztat. A feleség itt már kicsinyíti a védekezés ketreces módját.

A FELESÉG VILÁGA [kicsinyítés →] esetleg szájkosarat lehetne...

AZ ELBESZÉLŐ VILÁGA [íronia →] vagy kitesszük a kapu elé, házörzőnek

Az utóbbi nevetséges fölvetésnek további részletezése az előzmények alapján („ez a virág egyike a legdühösebb húsevőknek”) folytatódik, megszelídítésének és házörzési teendőjének („ugasson is, ha tolvajt lát”) szükségességét említve.

AZ ELBESZÉLŐ VILÁGA *Erre nem került a sor, sajnós egyébre se*

Ez a sejtetés valamilyen nem várható, de bizonyosan nem szerencsés dolgok következnek, amelyek apránként mutatkoznak meg. Ugyanis a nepenthes nem táplálkozik az elvárható módon. Az elbeszélő hiába kínálja különböző húskételekkel. Kétféle felsorolás fonódik össze a szövegmű e részében. Egyik a nepenthes táplálásának módját adja elő az udvarias kínálástól a *raktam elébe*-ig.

AZ ELBESZÉLŐ VILÁGA *a nepenthes nyugodtan viselkedett néhány napig & (kukacsal) kínáltam meg & adtam neki & raktam elébe & (csirkecomb stb.) következett*

A másik felsorolás az ételfajtákból áll. A kukac és a cserebogár után már nem a rovarmészítő növényhez illő fogások sorakoznak. Ezáltal a nepenthes (mondhatni) emberiesítve van, nem közvetlen perszonalifikáció révén, hanem azáltal, hogy az elbeszélő a saját világának táplálékaival is megkísérli etetni – sikertelenül –, e táplálékok elutasítása ugyancsak a megszemélyesítést mélyíti el a szó- és kifejezőmód révén. Az ételek felsorolása az író étkezési szokásait idéz(het)i fel, ez alkotáslélektani adalék a húsevő virágnak

fölkínált menühöz. „Nagyon szeretett enni, sokat és sokfélét” – írja róla Kosztolányi Dezsőné (/1988: 118), fel is sorol néhányat (marhasült paprikás lében, sós heringet sok hagymával, polip). Karinthy Gábor (1990: 13) így kezdi emlékezését apjáról: „Nagyon szeretett enni”, majd leírja, miként készített körözöttet, rokfortot (vö. BÜKY 2017: 114).

AZ ELBESZÉLŐ VILÁGA [felsorolás (disztribúció) →] *kukac & cserebogár & nyers hal & szardínia & fasirhús & rakott káposzta & erdélyi fatányéros & véres bifsztek & bécsi szelet & marhaszegy ecetes tormával*

A NEPENTHES VILÁGA $\neg a$ *kehely* {nepenthes \subseteq kehely; pars pro toto} *nem csukódott össze*

A virág tehát nem olyan, mint amilyennek lennie kellene, amit az ételekkel kapcsolatos viselkedésének kifejezése mutat. Ezek a szavak, szerkezetek, amelyek több szövegmondaton húzódnak át, a visszautasítás durvább nyelvi módját mutatják. Így a *köp valamire* ’undorral, megvetéssel tekint rá’ átvitt értelmű szerkezet stílusminősítése az ÉrtSz.-ban „durva”, Karinthy korában szintén vulgáris volt, de a 21. század elején az ÉKsz.²-ben nincs semmilyen minősítése. A nem táplálkozó növényről állapotáról ismét emberre szokásos kifejezést alkalmaz az író: „elég jó színben volt”, a *szín* ’arcszín’, l. ÉrtSz. *szín*¹.

A NEPENTHES VILÁGA [fokozás →] **nem kellett neki & visszautasította & rá se köpött & nem ette meg*

AZ ELBESZÉLŐ VILÁGA ® A NEPENTHES VILÁGA *csodálkoztam, hogy még él. Aránylag elég jó színben volt* {előfeltevés: nepenthes \cong ember}

A karcolat cseleményelmondásában fordulat következik, amely az irodalmi művek egyik hatásformája, valamilyen, többnyire hirtelen és váratlan esemény adódik el a történetben vagy gondolkodásmódban. Sem a feleség naiv, sem a főhős lehetséges, ironikus elképzelései nem teljesülnek a virággal való kapcsolatukban, minthogy nem a legdühösebb húsevők egyike van náluk, hanem egy vegetáriánus. Ez a fordulat csattanóhoz vezet a „húsevő” ↔ „vegetáriánus” ellentét miatt. Az elbeszélő a csalódást a *kígyót melegen* ~ *táplál a keblén* ’olyan embert pártfogol, támogat, aki a jóságért gonoszsággal fizet’ (l. ÉrtSz. *kígyó*) mintájú szólásnak a helyzethez alakításával mondja el a fordulat érzelmi kövekezményét. A *lekókad* a *feje* szerkezettel erősödik a nepenthes emberként való kezelése, e kifejezés emberre is alkalmazható (’<Fej, bajusz> lehanyatlik, lehajlik, legörbed’, ÉrtSz. *lekókad*).

AZ ELBESZÉLŐ VILÁGA *reggel rajtakaptam*

A NEPENTHES VILÁGA *lekókad* *feje* {nepenthes \subseteq fej \cong emberfej; pars pro toto} *beleért a lábosba, amiben krumplisaláta-maradékok voltak*

AZ ELBESZÉLŐ VILÁGA {pragmatikai előfeltevés: krumplisalátát eszik} Σ *vegetáriánus* ↔ Σ *nepenthest tápláltam keblemen*

Újabb, nem várható történet következik, e fordulat révén, amelyik az előbbinél erősebb csattanót eredményez. A kabaréjelenet, a vicc és más műfajok szinte nem nélkülözhetik a csattanót, amely hozzájárul a nevetségesség, a humor keltéséhez (vö. FÓNAGY

1972b). Karinthy karcolatában a természet világáért rajongó főhős viselkedése váratlanul megváltozik: körítésnek készített el az eddig kedvelt nepenthést.

AZ ELBESZÉLŐ VILÁGA {*rajongó híve vagyok a természet világának*} ↔ *Undorral fordultam el & készítsék el körítésnek*

A szövegmű lezárása a komikum növelésére törekszik. Olyan chiazmussal zár, amilyenek nincsenek meg az előzményei, illetőleg csupán a feleség aggódásaiban merültek föl a gyerekekkel kapcsolatban. Most a főhős mintegy maga is elfogadja a korábban szóba jött lehetőséget, hogy a virág embert (gyereket) eszik, megfordítja a lehetőséget. Ez a lezáró chiazmus önmagában hatásos poén (csattanó), ha nincs teljesen összhangban az előzményekként előterjesztett állapotokkal (oximoron).

↑↓ AZ ELBESZÉLŐ VILÁGA Σ *ha ő nem esz meg engem* {↔} *majd megeszem én őt* [←chiazmus] {↔} *rajongó híve vagyok a természet világának*}

A hasonló csattanót – amelyik chiazmusba van építve – máskor is alkalmazott Karinthy, kisebb írásainak ez biztos komikus jellegű lezárást eredményezett. Schöberl című írása arról szól, hogy a „Nappal szék – éjjel ágy” hirdetés alapján az elbeszélő megvásárolt egy ilyen kettős szerepben használatos bútort, amelyikről kiderült, hogy sem nappal, sem éjjel nem felel meg a célnak. A Schöberl-gyár elfogadja az e furcsaság miatti felszólamlást: „[...] ön egy hibás darabot kapott, amit valamelyik munkás elfuserált. Ez a Schöberl nappal ágy és éjjel szék – hagyja itt, majd eladjuk egy szállodai portársnak” (Karinthy F. /1958c. 2: 515). Ebben a karcolatban is a csattanóhoz mintegy kódaként ott a megoldás: a szállodai portársnak éjjel több a munkája (pragmatikai előfeltevés), mint nappal.

A chiazmussal való lezárást mint tekhnét Karinthy versben is alkalmazta, a „Struggle for life” (sic: idézőjelben): „Inkább egyenek meg a férgek, | Minthogy a férget megegyem” (Karinthy F. /2017: 86). Ebben a csattanóban is a meglévő hibás előterjesztés (oximoron) adja a váratlanságot. Hasonló megoldású, több szövegmondatra terjedő chiazmus zárja a Heten vagyunk, uram, heten című írását is: „Hétnél többnek nem szabad felszállni a villamosra. [...] mivel kevesebben szállhatnak fel, többen kénytelenek lemaradni, több embert gázolhat el a villamos – mondassék ki határozatilag, hogy egy emberre viszont nem szállhat fel hétnél több villamos” (Karinthy F. /1958d: 49).

3. Karinthy karcolatának történései a bennük lévő ábrázolt tárgyiasságok világával a végkifejletben ellentmondásba kerülnek az előzményekkel (contradictio in adiecto), amelyek látszólag a szöveg világán kívül, ám valójában csupán abban fogadhatók el. Ezáltal a szövegvilág egészét paradoxonként (MISZLOGÁD 1972) akceptálja a szöveg befogadója, az ellentmondás feszültsége komikumban oldódik föl.

Kulcsszók: Karinthy Frigyes, logikai, retorika, stilisztika, nevetségesség.

Hivatkozott irodalom

- BÜKY LÁSZLÓ 2017. A kulturális sokszínűség Karinthy Frigyes Utazás a koponyám körül című regényében. In: BALÁZS GÉZA – MINYA KÁROLY szerk., *Multikulturalitás*. Magyar Szemiotikai Társaság, Budapest. 105–122.
- ÉKsz.² = *Magyar értelmező kéziszótár*: Főszerk. PUSZTAI FERENC. 2., átdolgozott kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2003.
- ÉrtSz. = *A magyar nyelv értelmező szótára* 1–7. Főszerk. BÁRCZI GÉZA – ORSZÁGH LÁSZLÓ. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1959–1962.
- FÓNAGY IVÁN 1972a. [A] chiazmus. In: *VILex*. 2: 198–200.
- FÓNAGY IVÁN 1972b. [A] csattanó. In: *VILex*. 2: 417–420.
- FÓNAGY IVÁN 1990. *Gondolatalakzatok, szövegszerkezet, gondolkodási formák*. MTA Nyelvtudományi Intézet, [Budapest].
- INGARDEN, ROMAN 1977. *Az irodalmi műalkotás*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Karinthy Gábor 1990. *Én, fájdalomherceg*. Pátria Könyvek, h. n. [Budapest].
- Karinthy Frigyes /1958a. Nepenthes. In: Karinthy 1958e. 4: 36–38.
- Karinthy Frigyes /1958b. *Kötéltánc*. Magvető Könyvkiadó, Budapest.
- Karinthy Frigyes /1958c. Schöberl. In: Karinthy 1958e. 2: 512–515.
- Karinthy Frigyes /1958d. Heten vagyunk, uram, heten. In: Karinthy 1958e. 2: 46–49.
- Karinthy Frigyes /1958e. *Az egész város beszél* 1–4. Szerk. ABODY BÉLA. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.
- Kosztolányi Dezsőné 1988. *Karinthy Frigyesről*. Múzsák Közművelődési Kiadó, h. n. [Budapest].
- KÓHEGYI GABRIELLA 2013. Tudomány, babona és misztikum Karinthy Frigyes prózájában. *Ponticulus Hungaricus* 17/5. <http://www.ponticulus.hu/rovatok/hidverok/karinthy-tudomany-babona.html> (2022. 03. 10.)
- MARTINKÓ ANDRÁS 1984. [Az] oximoron. In: *VILex*. 9: 843–845.
- MISZOGLÁD GÁBOR 1972. [A] paradoxon. In: *VILex*. 10: 131–133.
- SZABÓ ZOLTÁN – SZÖRÉNYI LÁSZLÓ 1988. *Kis magyar retorika*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- VILex. = *Világirodalmi lexikon* 1–19. Főszerk. KIRÁLY ISTVÁN / SZERDAHELYI ISTVÁN. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970–1996.

The content editing procedure for a Karinthy sketch – Nepenthes

The article unveils the order of thought in Frigyes Karinthy's vignette entitled Nepenthes. The main organizer of thoughts comes from the world of the narrator, together with different ways of thinking from the worlds of friends, family members and the carnivorous plant itself (Nepenthes). The logical (e.g., expansion, antecedent, consequence, denial, etc.) and rhetorical (allusion, chiasm, irony, etc.) nature of relationships leads to ridiculousness (*ridiculum*).

Keywords: Frigyes Karinthy, logic, rhetoric, stylistics, ridicule.

BÜKY LÁSZLÓ
Szegedi Tudományegyetem

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK

Spoiler – spoilerez

Egy furcsa ige a franciában és a magyarban

„Pont a múltkor fejtegettem azt, hogy van pár ismerősöm, akik egyszerűen nem néznek előzeteseket, mert szerintük elrontja az élményt. Ebben sokszor igazat adok nekik, mert előfordult már velem is, hogy a trailer [filmelőzetes] gyakorlatilag megmutatott az alkotásból minden érdekes dolgot, én meg széttárt kézzel ültem a film végén, hogy most komolyan? Egy kétórás filmet simán el lehet rontani egy 2 és fél perces előzetessel.” – olvashatjuk Toronicza Péter A plakát is el tud spoilerezni egy filmet címen a promotions.hu/orszagos/zene-film-kultúra honlapján 2019. október 26-án megjelent cikkében (Toronicza 2019). Az idézet arról tanúskodik, hogy a *spoilerez*, *elspoilerez* ige – akárcsak a belőle képzett *spoilerezés* főnév – néhány éve már használatos nyelvünkben, noha azokat sem MINYA KÁROLY (2007, 2017, 2019), sem MOLNÁR CSIKÓS LÁSZLÓ (2008, 2021) nem szótározta még az új magyar szavakról szóló gyűjteményeiben.

A *spoiler* ige a ’spoilerez, elspoilerez, vagyis gondolkodás nélkül, esetleg kissé perverz módon szándékosan elárulja egy könyv vagy film végét’ jelentésben a francia nyelvben is nagyon terjedőben van. Használatát a nyelvészek – pl. JEAN PRUVOST, a francia szókinés és szótárak kiváló szakembere (PRUVOST 2022) –, illetve az akadémikusok – pl. FRÉDÉRIC VITOUX (2019) – több szempontból is kifogásolják. Először is, mert a beszélők gyakran helytelenül használják, összekeverik a hozzá hasonló, de más jelentésű, főleg a jogi nyelvben használatos *spolier* ’(erőszakkal vagy csalással) kifoszt, örökségből kiforgat’ igével. Másodszor, mert a szó furcsa, idegen hangzású, pedig könnyen helyettesíthető lehetne más francia szavakkal.

Honnan származnak ezek a furcsa igék a franciában és a magyarban? Természetesen az angoltól – vághatnánk rá. De ez csak részben igaz. Eredete ennél bonyolultabb.

A Francia Akadémia szótárának (DAF.) 1694-ben megjelent első kiadása már felvette a *spolier* ’jogi értelemben kifoszt, megfoszt’ jelentésű tárgyias igét, amit a korabeli helyesírás szerinti *despoüiller* szinonimával magyaráz (vö. mai francia *dépouiller* ’1. állatot megnyúz; 2. levetkőztet; 3. kifoszt, kirabol vkit; 4. feldolgoz, átvizsgál vmit’). További szinonimájaként pedig a szótár még a mára már kihalt *expolier* igét is megadja. Ami a szintén tárgyias ragozású *spoiler* igét illeti, megjelenését a francia nyelvben a Petit Robert egynyelvű francia szótár 2007-re teszi és az angol *to spoil* ’elrontani’ jelentésű igéből vezeti le (ROBERT – REY – REY-DEBOVE 2008).

A *spolier* szó jelentésének megértéséhez egészen az indoeurópai *spel* elemig kell visszamennünk, amely arra a – valószínűleg vadászathoz vagy harchoz kapcsolódó – körülmenyre utalt, hogy két dolgot brutálisan szétválasztanak. Ebből született meg később a latin *spolium*, *spolia* szó, ami lenyűzött állatbőrt vagy ellenségtől zsákmányolt ruházatot, fegyverzetet, majd általánosságban zsákmányt, rabolt holmit jelentett. Rövidesen megje-

lent a 'ruhájától megfoszt vkit, levetkőztet vkit → kifoszt, megfoszt' jelentésű *spoliare* és a hasonló jelentésű *despoliare* ige is, amely eredetileg a bőr eltávolításának aktusát jelölte.

A latinból kialakuló és fejlődő francia nyelvben azután felbukkantak a fenti igékből származó *esp(o)illier*, *despoüiller*, *depouiller*, *dépouiller* 'állat bőrét lenyúzza; vkit levetkőztet, kifoszt' jelentésű igék. Miután a viking származású normand Hódító Vilmos 1066-ban megszerezte Anglia trónját, majd általánossá tette a felsőbb társadalmi osztályokban a francia nyelv használatát, 1300 körül az *espoillier* ige is bekerült az angol nyelvbe, ahol a franciától eltérő hangtani fejlődés következtében a *to spoil* alakban és a 'megölt ellenséget levetkőztet, kifoszt' jelentésben rögzült.

Jegyezzük meg, hogy a szó fentebb jelzett eredeti '(hadi)zsákmány' jelentését idézi fel William L. Marcy new-yorki jacksonista szenátor híres mondása („To the victor belong the spoils”, azaz: 'A győztesé a zsákmány'), ami Andrew Jacksonnak, az Egyesült Államok 7. elnökének 1828-as választási győzelmére utal.

Később pedig a modern angolban kialakult az ige 'elront, tönkretesz' jelentése, ami már jól magyarázza a mai francia nyelvbe 2007-ben alakjában és kiejtésében eltorzulva visszatért *spoiler* [szpojlé] 'spoilerez, elspoilerez' ige jelentését és használatát. És ettől kezdve még annak is szem- és fültanúi lehetünk, hogy a francia nyelvhasználók – beleértve a médiát – rendszeresen összekeverik *spoiler* és a *spolier* alakokat.

Tovább bonyolítja a dolgot, hogy 1971 óta használatos a franciában az ige homográf, de nem homofón alakja is, a *spoiler* [szpojler] 'légtérelő' jelentésű hímnemű főnév, vagyis az a karosszériaelem, amely a jobb aerodinamikát hivatott biztosítani.

Van-e mód arra, hogy elkerüljük ezt a furcsa, idegen hangzású kölcsönszót, ami végső soron nem is az angolból, hanem a franciából eredeztethető? Természetesen igen.

A magyar 'lelő egy poént, elárulja egy könyv vagy film végét' kifejezések megfelelő módon ki tudják váltani a *spoilerez*, *elspoilerez* igéket.

A frankofónia nyelvpolitikai intézményei – a Délégation générale à la langue française et aux langues de France, a Francia Akadémia Commission d'enrichissement de la langue française bizottsága Franciaországban vagy az Office québécois de la langue française a kanadai Québecben – rendszeresen sikeres franciásítási javaslatokkal kelnek a francia nyelv védelmére a haszontalan anglicizmusok visszaszorítása érdekében. Vizsgált ígénk esetében a fenti intézmények a szellemes *divulgâcher* igét javasolták, amely a *divulguer* 'titkot, hírt kiszivárogtat' és a *gâcher* 'elront' igék kombinációjából szóösszevonással alkotott mozaikszó, franciául úgynevezett *mot-valise*. A javaslat olyannyira bevált, hogy a *divulgâcher* ige szótáréretté is vált és a legismertebb francia egy nyelvű szótárak – Petit Larousse (PLI.), Petit Robert (ROBERT – REY – REY-DEBOVE 2008) – felvették azt címszóállományukba. A *divulgâcher* ige hosszabb ugyan, mint a *spoiler* anglicizmus, de az is igaz, hogy a két hétköznapi francia igéből létrehozott új alakot mindenki könnyen megérti, értelmezi: fiataloknak és kevésbé fiataloknak egyaránt tetszik. És még egy érdekes adalék: a szó a Scrabble nevű társas betűjáték francia változatában is megjelent és elfogadottá vált.

Hivatkozott irodalom

DAF. = *Dictionnaire de l'Académie française* 1–2. Paris, 1694.

MINYA KÁROLY 2007. *Új szavak I. Nyelvünk 1250 új szava értelmezésekkel és példamondatokkal.*

Tinta Könyvkiadó, Budapest.

- MINYA KÁROLY 2017. *Új szavak II. Nyelvünk 800 új szava értelmezésekkel és példamondatokkal*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- MINYA KÁROLY 2019. *Új szavak III. Nyelvünk 850 új szava értelmezésekkel és példamondatokkal*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- MOLNÁR CSIKÓS LÁSZLÓ 2008. *Divatszavak. 222 újszerű szó és szójelentés részletes magyarázata*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- MOLNÁR CSIKÓS LÁSZLÓ 2021. *Újabb divatszavak. 200 újszerű szó és szójelentés magyarázata példákkal*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- PLI. = *Petit Larousse Illustré 2020*. Larousse, Paris, 2019.
- PRUVOST, JEAN 2022. *Quand «spoiler» spolie la langue française*. <https://www.lefigaro.fr/langue-francaise/actu-des-mots/quand-spoiler-spolie-la-langue-francaise-20220209> (2022. 03. 01.)
- ROBERT, PAUL – REY, ALAIN – REY-DEBOVE, JOSETTE 2008. *Le Nouveau Petit Robert 2008. Dictionnaire alphabetique et analogique de la langue francaise*. Dictionnaires Le Robert, Paris.
- Toronicza Péter 2019. *A plakát is el tud spoilerezni egy filmet*. <https://promotions.hu/orszagos/zene-film-kultura/2019/10/26/plakat-spoiler-top10-film> (2022. 03. 01.)
- VITOUX, FRÉDÉRIC 2019. *Spoiler ou Spolier?* <https://www.academie-francaise.fr/spoiler-ou-spolier> (2022. 03. 01.)

BÁRDOSI VILMOS

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Lektórium*

A kisebbségi lét folytán a határon túli, s így a kárpátaljai magyar nyelvváltozatok is, számos államnyelvből származó másodnyelvi homonimával gyarapodtak (erről lásd pl. GAZDAG 2018). Jelen munkában is egy ilyen jellegű jelentésátvétel formájában realizálódó közvetlen kölcsönzésről kívánunk szót ejteni.

A bemutatni kívánt szó a *lektórium*, amely a latin *lectum*, *legere* származéka, ahogyan a *lector*, *lektor*, *lektorál*, *lektorátus* szavak is (TÓTFALUSI 2009: 105). A TESz. (2: 746), az EWUng. (2: 886) és az ESz. (482) is viszont csak a *lektor* szó eredetéről ad számot, a *lektórium*-ot származékként sem említi. BAKOS FERENC (IdSzSz.) szótárában sem találhatjuk meg. A *lectorium* szó a klasszikus latin nyelvben a vonatkozó szótáraink (FINÁLY 1884; GYÖRKÖSY 1963) anyagai alapján nem volt ismert, vagyis késői, feltételezhetően középkori, nyugati egyházi latin fejlemény. Első magyar nyelvi előfordulásáról nincsenek adatok, ugyanis azt az NySz., az OklSz., és az SzT. sem tárgyalja, ami alapján az feltételezhető, hogy szűk, egyházi körökben lehetett csak használatos. A *lektórium* (*lectorium*) ugyanis a középkori, ókeresztény templomokban szentélyrekesztő, a kórut a hajótól elválasztó fal vagy korlát (TOLCSVAI NAGY 2007: 614), amely a korábbi felolvasó emelvényből (olvasóerkélyből) alakult ki. A magyarországi latinságban a *lectorium* a fent említett jelentésekben a 15. század óta dokumentálható (MKLSz. 6: 70). A RévaiLex.

* Az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-21-4 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

(12: 570) szerint a szó ekvivalense a *cancellum*, amelyről azt is megjegyzi, hogy átvitt értelemben a szószékre is vonatkozhat (4: 250). A 18. századi adatok alapján a *lectorium* olvasóterem, vagy kölcsönkönyvtár jelentésben is használatos volt (erre vonatkozóan lásd pl. PETROVICH 1974: 316; B. KOROKNAY 1955: 93).

A kárpátaljai magyar nyelvváltozatokban viszont a *lektórium* szó az orosz nyelvi hatás nyomán egy teljesen más jelentésben is (volt) ismert és használt, bár a KMNySz. nem adatozza. P. CSIGE KATALIN a *lektórium* szót fordításeleméleti szempontból olyan orosz lexikai elemnek tekinti, amely a forrásnyelvben használt alakjában a magyar nyelvi beszélők számára ismeretlen dolgot nevez meg (P. CSIGE 1995: 164). Érdemes lehet azonban azt is megjegyezni, hogy az orosz nyelvi *лекториум* alak *lektórium* formában való átvétele jó példa lehet az orosz *санаториум*, illetve magyar *szanatórium* megfelelés analógiájára történő visszalatinosításra is.

Az újlatin eredetű, elavult *лекториум*, valamint a köznyelvi *лекториум* szavak az SSRLJa. (6: 148), valamint az újabb kiadású AkSl. (9: 125) alapján a nyilvános előadások szervezésével foglalkozó szervezeteket, illetve az ezen előadások megtartására szolgáló helyiségeket jelölik. Hasonló jelentéseket találunk az URES. (2: 314) anyagaiban, illetve ŠVEDOVA (2011: 402) szótárában is. ŠANSKIJ (9: 67) szerint a fent ismertetett szovjetkori *лекториум* belső fejlemény, melyet az is alátámaszt, hogy ebben a jelentésében elsőként 1938-ban említi UŠAKOV (2: 43). A GÁLDI-féle Orosz–magyar kéziszótár (1978: 364) a szó magyar jelentéseként – a korábbi HADROVICS–GÁLDI-féle orosz–magyar szótárakhoz hasonlóan, UŠAKOV nyomán – az ’előadásrendezőség’, illetve ’előadóterem’ megfelelőket adja.

Az 1900-as évek második felének kárpátaljai magyar nyelvű sajtótermékei a *lektórium* szót az egyes településeken működő kolhozok vezető feladatait ellátó, illetve a település más tanult személyeiből társadalmi (valójában politikai és központilag irányított) alapokon szerveződő előadói csoportok megnevezéseként használják. A lektóriumok a kommunizmus szellemiségének terjesztésében játszott szerepük mellett az egymással való folyamatos versengés egyik szegmenseként kerültek értékelésre.

Az előadói csoportok elsődleges feladata a kolhozmunkások általános műveltségének a növelése volt, amelyet a sokszínű előadássorozatok megtartása révén kívántak biztosítani: „Berényi elvtárs úgy szervezte meg a falusi lektórium munkáját, hogy rendszeresen tartsanak előadásokat természettudományi, mezőgazdasági és politikai témákról.”¹ (VZ. 1955.09.22./76. szám, 2).²

A lektóriumok legfontosabb szerepe valójában azonban a propagandamunka, a párt-hűség kialakítása, illetve a kommunista eszmék terjesztése, valamint a szovjet dicsőség és a munkában való minél jobb előmenetelre való buzdítás volt: „Az agitkollektiva, a falusi lektórium, a kulturfelvilágosító intézmények, a komszomolszervezet és női tanács egész munkáját a dolgozók nevelésére, a gazdasági feladatok teljesítésére irányítjuk.” (VZ. 1953.11.15./93. szám, 2); „Berehováon megnyílt a központi lektórium, amelynek a propagandamunka módszertani központjává kell válnia.” (VZ. 1984.12.15./154. szám, 1). Jól mutatja a *lektórium* szó magyar köznyelvben ismert, vallási vonatkozású jelentésével való

¹ Az idézett példamondatok az eredeti írásmódnak megfelelő formában kerülnek megadásra.

² A példaanyag gyűjtése az Arcanum Digitális Tudománytár (= ADT., <https://adt.arcanum.com/hu>) felhasználásával történt.

szembenállást az alábbi idézet is: „Az ateista irodalom jobb terjesztése és népszerűsítése céljából az iskola könyvtárában a lektórium tagjai könyvkiállítást létesítettek Hálán J., Gorkij M. és más Írók vallásellenes műveiből.” (VZ. 1966.03.05./28. szám, 2).

A lektóriumok az ateista tanok és a pártszellemiség terjesztése mellett természetesen gazdasági és tudományos előadások fórumaként is funkcionáltak: „A falusi lektórium tagjai előadásokat tartanak a kukorica négyzetes fészekrendszerű termesztéséről.” (VZ. 1954.04.25/33. szám, 3); „A napokban a badalovói lektórium tagjai meghallgatták Popovics Iván, a Területi Mezőgazdasági Kutatóállomás tudományos munkatársának «Az atomenergia felhasználása a népgazdaságban» című előadását.” (VZ. 1960.11.03./131. szám, 4). A lektóriumok sikeres működését a felsőbb nyomás helyett a hallgatóság szellemi fejlődés iránti igényével próbálták igazolni: „Most már elegendő kifüggeszteni a klubban a lektórium munkatervét, amelyben feltüntetjük az előadó nevét, az előadás címét, időpontját és a nagyszámú hallgatóság biztosítva van.” (VZ. 1952.02.17./15. szám, 2).

A lektóriumokban előadó személyeket *lektor*-oknak nevezték: „Az elsőfokú párt-szervezetnek foglalkoznia kell a lektórium munkájával, segítenie kell a lektoroknak, hogy azok a választási kampány ideje alatt rendszeresen tartsanak előadásokat politikai, gazdasági és természettudományi témáról” (VZ. 1955.02.06./11. szám, 2); „Előadásokon kívül a lektorok és a kulturfelvilágosító intézmények munkásai beszélgetéseket és újságfelolvasásokat tartanak a kolhozisták részére.” (VZ. 1951.07.22./57. szám, 2). A magyarországi nyelvhasználatban a hasonló feladatokat végző személyeket népnevelőknek, az őket tömörítő előadói csoportokat pedig népnevelőcsoportoknak nevezték (a szó pontos jelentéséről lásd ÉrtSz. 5: 188; a működésükről pedig HUHÁK 2014).

Természetesen a *lektórium* 'felolvasóterem' jelentésben ugyancsak használatos volt: „Nemrég a városi lektóriumban kerekasztal beszélgetést tartottak nemzetközi témára.” (VZ. 1967.03.30./38. szám, 2), s még napjainkban is előfordul a történeti jellegű írásokban: „A megyei lektóriumban zsúfolásig megtelt teremben emlékeztek Petőfi halálának 100. évfordulójára, az előadások magyarul a rádióban is elhangzottak.” (DUPKA 2017:79, 2021: 41).

Érdekes lehet megnézni azt is, hogy az elmúlt évtizedek magyarországi és erdélyi sajtótermékeiben (pl. a Kisalföld, a Népújság, a Háromszék, az Udvarhelyi Híradó stb.) néhány egyéb példától (*zenei lektórium*, *Lektórium Alapítvány* – ez utóbbi ezoterikus előadások szervezésével foglalkozik) eltekintve, elsősorban az Arany Rózsakereszt Nemzetközi Szellemi Iskolája, azaz a Lectorium Rosicrucianum előadásai kapcsán találkozhatunk a szóval (erről részletesen lásd: <https://rozsakereszt.hu>). Vagyis ezek a példák az erős teológiai kötődésük mellett is inkább az orosz nyelvi jelentésben való használatra utalnak, mintsem a szűk körben ismert templomépítészeti terminusra.

Az erdélyi magyar sajtó kapcsán érdemes lehet azt is megjegyezni, hogy a korabeli romániai magyar sajtó a kommunizmus idején a szovjet reáliákról való tudósítások során ugyancsak használta: „Az egyetem és a lektórium fenntartásainak költségeit nagyrészt a közigazgatásügyi minisztérium és a szakszervezetek fedezik.” (Szabad Szó 1948.08.30./221. szám, 4), illetve ugyanezen példával a Népújság (1948.09.05./205. szám, 5. old). Viszont az Erdélyi Digitális Tudománytár (<http://digiteka.ro/fooldal>), illetve az Erdélyi Magyar Elektronikus Könyvtár (<https://adatbank.transindex.ro>) anyagai alapján a román köz- és sajtónyelvben sem terjedt el.

Zárszóként elmondható, hogy a szovjet világ és a kolhozéra ateista világszemlélete, bár nyilvánvalóan csak a véletlen folytán, illetve ideiglenes jelleggel, de jól megmutatkozott a fentebb bemutatott kölcsönszói homonima vonatkozásában is, amely révén a magyar szó egyértelmű egyházi kötődését a kárpátaljai magyar nyelvváltozatokban és pártpropaganda erős hatása alatt álló sajtónyelvben is egy teljesen szembenálló jelentéstartalom váltotta fel.

Kulcsszók: lektórium, kárpátaljai magyar nyelvváltozatok, homonimák, keresztény egyház, szovjet propaganda.

Hivatkozott irodalom

- AkSl. = *Большой академический словарь русского языка 1–27 (А–Стоящий)*. Под ред. К. С. Горбачевича. Наука, Санкт-Петербург, 2004–2021.
- P. CSIGE KATALIN 1995. Anyanyelv — idegen nyelv? In: KASSAI ILONA szerk., *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat. A 6. Élőnyelvi Konferencia előadásai*. MTA Nyelvtudományi Intézet Élőnyelvi Osztálya, Budapest, 163–169.
- DUPKA GYÖRGY 2017. *Kárpátalja magyar művelődéstörténete. Kultúrtörténeti fejezetek Trianontól napjainkig*. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest.
- DUPKA GYÖRGY 2021. *Irodalmi élet Kárpátalján a szovjet időszakban (1944–1991)*. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest.
- ÉrtSz. = *A magyar nyelv értelmező szótára 1–7*. Főszerk. BÁRCZI GÉZA – ORSZÁGH LÁSZLÓ. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1959–1962.
- ESz. = *Etimológiai szótár*. Főszerk. ZAICZ GÁBOR. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2006.
- EWUng. = *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen 1–2*. Hrsg. LORÁND BENKŐ. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1993–1995.
- FINÁLY HENRIK 1884. *A latin nyelv szótára*. Franklin Társulat, Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, Budapest
- GÁLDI LÁSZLÓ 1978. *Orosz–magyar szótár*. Harmadik kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- GAZDAG VILMOS 2018. Másodnyelvi homonimák a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban. *Magyar Nyelv* 114: 347–359.
- GYÖRKÖSSY ALAJOS 1963. *Latin-magyar szótár*. Harmadik kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- HUHÁK HELÉNA 2014. Népevelők a Rákosi-korszakban. „Ahol a kommunisták elalszanak, ott az ellenség dolgozik”. *Múltunk – politikatörténeti folyóirat* 59/2: 148–188.
- IdSzSz. = BAKOS FERENC, *Idegen szavak és kifejezések szótára. 2.*, átdolgozott kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2002.
- KMNySz. = LIZANEC PÉTER – HORVÁTH KATALIN, *A kárpátaljai magyar nyelvjárások szótára 1–2*. Kárpáti Kiadó, Ungvár, 2012.
- B. KOROKNAY ÉVA 1955. Győr régi könyvkötészete. *Magyar Könyvszemle* 71/88–110.
- MKLSz. = *A magyarországi középkori latinság szótára 1–[6] (+ S1)*. Kiad. HARMATTA JÁNOS etc. Akadémiai Kiadó etc., Budapest, 1987–[2017].
- NySz. = SZARVAS GÁBOR – SIMONYI ZSIGMOND, *Magyar nyelvtörténeti szótár 1–3*. Hornyánszky, Budapest, 1890–1893.
- OkISz. = *Magyar oklevél-szótár*. Gyűjt. SZAMOTA ISTVÁN, szerk. ZOLNAI GYULA. Hornyánszky, Budapest, 1902–1906.
- PETROVICH EDE 1974. A 200 éves Klimó-könyvtár történetéhez. *Magyar Könyvszemle* 90: 315–325.
- RévaiLex. = *Révai nagy lexikona 1–21*. Szerk. RÉVAI MÓR / VARJU ELEMÉR. Révai Testvérek Irodalmi Intézet Rt., Budapest, 1911–1935.

- ŠANSKIJ = *Этимологический словарь русского языка*. Выпуск 1–11 (А–Н). Под ред. Н. М. Шанского. Издательство Московского университета, Москва. 1963–2014.
- SSRLJa. = *Словарь современного русского литературного языка* 1–17. Издательство Академии наук СССР, Москва–Ленинград, 1950–1965.
- ŠVEDOVA 2011. = *Толковый словарь русского языка с включением сведений о происхождении слов*. Отв. ред. Н. Ю. Шведова. Издательский центр «Азбуковник». Москва.
- SzT. = *Erdélyi magyar szótörténeti tár* 1–14. Főszerk. SZABÓ T. ATTILA etc. Kriterion Könyvkiadó etc., Bukarest etc., 1975–2014.
- TESz. = *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* 1–3. Főszerk. BENKŐ LORÁND. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967–1976.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2007. *Idegen szavak szótára*. A magyar nyelv kézikönyvtára 2. Osiris Kiadó, Budapest.
- TÓTFALUSI ISTVÁN 2009. *Klasszikus szócsaládfák. Nyelvünk görög és latin eredetű szavai*. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 96. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- URES. = *Український радянський енциклопедичний словник* 1–3. Гол. ред. М. П. Бажан. Голов. ред. УРЕ АН УРСР, Київ, 1966–1968.
- UŠAKOV = *Толковый словарь русского языка* 1–4. Под ред. Д. Н. Ушакова. ОГИЗ; Гос. изд-во иностр. и нац. слов., Москва, 1935–1940.
- VZ. = *Vörös zászló*. Az UK(b)P berehovói körzeti bizottsága, valamint a dolgozók képviselői Kárpánton túli területi, berehovói körzeti szovjetének lapja. 1945–1990.

Lektórium

In this paper, we deal with the word *lektórium* ‘lectorium’. The word, of Neo-Latin origin, had ecclesiastical connotations in the Hungarian language, and denoted the sanctuary of the early Christian church. In Transcarpathian Hungarian language varieties, on the other hand, the word *lektórium* was known and used as a Russian development as one of the most important tools of Soviet party propaganda dissemination, as the equivalent of Hungarian “social education” groups.

Keywords: *lektórium*, Transcarpathian Hungarian language, Transcarpathian Hungarian language varieties, homonyms, Christian church, Soviet propaganda.

GAZDAG VILMOS

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

A *szoplat* ’*szoptat*’ tájszóról

A *szoplat* ige köznyelvi értelmező szótárainkban (pl. ÉrtSz., ÉKsz.², ÉrtSz.+) nem található. A TESz.-ben sincs erre írásos adat. Ez a ritka előfordulását, archaikus szavunk elsősorban a dél-dunántúli tájszavaink közé tartozik (ÚMTsz. 5: 204, illetve az újabb regionális tájszótárakban: AmTsz. 380, BoTsz. 269, HhSz. 215, VöTsz. 444; vö. még SzlavSz. 3: 130), a köznyelvivel megegyező jelentéssel (’anya gyermekét, állat kölykét emlőjéből táplálja’). A *szoptat* műveltető ige alaktani változatának tűnik, így akár alakí-

morfematikai tájszónak is tekinthetjük. Nyelvjárásaink többségében a 20. századi megfelelője: *szoptat* (vö. MNyA. 486., RMNyA. 2512.: *szoptatja*).

Különleges a *szoplat* morfológiai szerkezete is. KISS JENŐ szerint (1982: 139) a szinonim képzők közé tartozóan a *-TAT'*: *-LAT'* műveltető képző. A *-lat* képzőt SZABÓ JÓZSEF (1986: 148) – talán a *koslat*-félékre gondolva (bár ebben nem a *kos* főnév van) – a denominális képzők közé sorolja, azzal a megjegyzéssel, hogy „nem termékeny képző”.

A *szop(ik)* hangutánzó igei töből képzők hozzátoldásával létrejöhetnek ma is igék (*szopogat*, *szoptat*, *szophat*), igenevek (*szopó*, *szopni*, *szopva*) és névszók (*szopós*, *szoptatós*, *szopóka*, *szopás*). A nyelvjárásokból még számos származéka kimutatható: *szoppint*, *szopít*, *szopacsol*, *szopogál* (TESz. 3: 783). Hasonló alakulásmódok figyelhetők meg a *caflat* szócsaládjához tartozó szavakban: *cablat*, *ceblet*, *ceflet*, *szeplet*; *cafát*, *cefet*, *cafka*, *cáfól*, *cafra* (TESz. 1: 407 és ÚMTsz.). – A *szoplat* igéből keletkezett további tájszavak: *szoplató*, *szoplatós*, *szopli*, *szoplyos* (ÚMTsz 5: 205).

Ha a *koslat* szavunk a *-lat/-let* képzőbokkal alakult, akkor a *szoplat* képzőjét is annak tekinthetjük. Elemei: az *-l* gyakorító képző és az *-at/-et* műveltető képző. A *koslat* igéhez hasonló szerkezetű és jelentésű igénk több is van. Ilyenek: a népnyelvi *baklat* 'koslat', *bislet* 'ide-oda járkál', 'párosodik <állat>', *fislat* 'jön-megy', *feslet* ~ *fislet* 'ide-oda járkál' (TESz 2: 587). A nyelvújítás élesztette fel az elavult, homonim deverbális nomen funkciójú *-lat/-let* képzőt: *bizonylat*, *magaslat*, *karcolat*, *szigorlat*, *vázlat*. A *-lat* deverbális verbumképzői szerepéről nem találtam adatokat a korai nyelvelmékek szövegeiben.

A *szoplat* szó történetéről keveset tudunk. Alapszava, a *szop(ik)* ige legkorábban személynévi származékban maradt fenn: 1360: „Nicolao *Zopus* dicto” és 1386: *Zopus*. Későbbi származékszavakban l. még: 1493 k.: *zoptathaad*, 1577 k.: *zoptatos*, 1636: *szopós* malac (TESz 3: 782).

NYAKAS GIZELLA nyugalmazott iskolaigazgató küldte dolgozatomhoz az alábbi érdekes adatokat: „A *szoplat* igét Győrben (Tolna megyei község) is használták. Ma már csak az én korosztályom (70 évesek), illetve a nálunk idősebbek ismerik. Csak az állatok kapcsán használták, pl. *kiment megszoplatni a borgyut*, de határozottan szóltak, ha valaki így fogalmazott: pl. *megszoplatja a kisbabát*. Nem illett ilyent mondani! Azt hiszem, nem azonos jelentésüként használták a két igét. Amikor a kisborjú már tudott szopni, akkor a *tehen* *szoptatta a borgyut*, és nem *szoplatta*, de amikor a gazda szopni vitte a borjút a tehenhez, akkor *szoplatta*.” – A győrei adatok azt jelzik, hogy a *szoplat* : *szoplat* alakkettőségben a szóalakok elkülönülése ebben a faluban végbement, s valószínűleg ez megtörténhetett másutt is. A *szoplat* : *szoptat* alakkettőség a baranyai Hegyháton és a Völgyében máig megőrződött, de a *szoplat* alak visszaszorulóban van. A *szoplat* jelentésében korábban Győrben két árnyalatot tudtak elkülöníteni: a) ' <tehen vagy disznó> szoptatással (szoptatással) táplálja kicsinyét' és b) ' <személy> borjával szoptatja a tehenet'. A két jelentésben a szemléletmód nem azonos. A cselekvés műveltető tartalma a b) jelentésben dominánsabb.

A *szopik* ige – alapjelentését megtartva – a szlengben is megjelent; és sajátos, a szexualitással is kapcsolatos mellékjelentéssel bővült (l. a *szop*, *szopás*, *szopat*, *szopatás* címszavakat PARAPATICS ANDREA könyvében, 2008: 109)! Úgy is felfoghatjuk, hogy a *szop*, *szopás*, *szopatás* szavaink neutrális hangulati értéke megváltozott a fiatalok

körében; ugyanis ezek a bizalmas beszédben is a durva (közönséges, sértő, vulgáris) konnotációjú szavak közé tartoznak.

Néprajzi vonatkozás (hiedelem) a *szoplat* igével kapcsolatosan: *Áolmáobá szoplát, rosszát jelent* (SzlavSz. 3: 130).

Hivatkozott irodalom

- AmTsz. = PESTI JÁNOS, *Alsómocsoládi tájszótár*. K. n., Alsómocsolád, 2008.
- BoTsz. = PESTI JÁNOS – DOMJÁN JOHANNA, *Bodai tájszótár. Községünk szókinccse és népi műveltsége*. Boda Község Önkormányzata és a Boda Községért Közalapítvány. Boda, 2018.
- ÉKsz.² = *Magyar értelmező kéziszótár*. Főszerk. PUSZTAI FERENC. 2., átdolgozott kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2003.
- ÉrtSz. = *A magyar nyelv értelmező szótára* 1–7. Főszerk. BÁRCZI GÉZA – ORSZÁGH LÁSZLÓ. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1959–1962. [Elektronikus kiadások: Arcanum Adatbázis Kft., Budapest, 2004.; In: *Arcanum DVD könyvtár 6. – Lexikonok, adattárak*. Arcanum Adatbázis Kft., Budapest, 2004.]
- ÉrtSz.+ = *Értelmező szótár+. Értelmezések, példamondatok, szinonimák, ellentétek, szólások, közmondások, etimológiák, nyelvhasználati tanácsok és fogalomkörü csoportok* 1–2. Főszerk. EÖRY VILMA. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2007.
- HhSz. = DALLOS NÁNDOR – PESTI JÁNOS 1999. *Hosszúhetényi szótár*. Hosszúhetényi Honismereti Füzetek 3. Nemes János Általános Művelődési Központ, Hosszúhetény.
- KISS JENŐ 1982. *A rábaközi Mihályi nyelvjárásának hang- és alaktana*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- MNyA. = *A magyar nyelvjárások atlasza* 1–6. Szerk. DEME LÁSZLÓ – IMRE SAMU. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1968–1977.
- PARAPATICS ANDREA 2008. *Szlengszótár. A mai magyar szleng 2000 szava és kifejezése fogalomkörü szinonimamutatóval*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- RMNyA. = *A romániai magyar nyelvjárások atlasza* 1–11. Gyűjt. MURÁDIN LÁSZLÓ. Szerk. JUHÁSZ DEZSŐ. Magyar Nyelvtudományi Társaság, [3–11.] Magyar Nyelvtudományi Társaság – Pharma Press Kiadó, Budapest, 1995–2010.
- SZABÓ JÓZSEF 1986. *A nagykoványi nyelvjárás*. Béri Balogh Ádám Megyei Múzeum, Szekszárd.
- SzlavSz. = PENAVIN OLGA, *Szlavóniai (kórógyi) szótár* 1–3. Forum, Újvidék, 1968–1978.
- TESz. = *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* 1–3. Főszerk. BENKŐ LORÁND. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967–1976. + *Mutató*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984.
- ÚMTsz. = *Új magyar tájszótár* 1–5. Főszerk. B. LÖRINCZY ÉVA. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979–2010.
- VöTsz. = PESTI JÁNOS – MÁTÉ GÁBOR, *Völgységi tájszótár. Vidékünk tájszavai és népi műveltsége*. Pécs, 2018.

PESTI JÁNOS

TUDOMÁNYTÖRTÉNET

Murádin László

(1930–2022)

Életének 92. évében, február 9-én elhunyt Murádin László kolozsvári nyelvész, nyelvjáráskutató, folyóirat-szerkesztő, az erdélyi magyar dialektológia, nyelvművelés és nyelvi ismeretterjesztés kiemelkedő alakja. 80. születésnapján folyóiratunk rövid pályaképpel emlékezett meg róla (vö. JUHÁSZ: MNy. 106. 2010: 503–505).

Murádin László nevét olvasva, hallva a szaktudományban elsősorban a nyelvjáráskutatás, a nyelvföldrajz kerül az előtérbe. De személye ismert az erdélyi újságolvasó nagyközönség előtt is: több száz ismeretterjesztő, nyelvművelő írása sokak számára jelentett utat a tudatos nyelvhasználatához és egyben szellemi élményt, barangolást a nyelv varázslatos világában.

PÉNTEK JÁNOS professzor egyik pályarajzában a nyelvjáráskutató Murádin László erdélyi nyelvi tájak terepmunkásként emlegeti (Murádin László. Erdélyi magyar nyelvészek 1. MTA Kolozsvári Akadémiai Bizottsága, Kolozsvár, 2015. 6). Érzékletes, sokat mondó besorolás, hiszen rajta kívül biztosan nincs olyan nyelvész, aki ennyi erdélyi, partiumi, moldvai magyar faluban kutatott volna, hiszen önmagában A romániai magyar nyelvjárások atlasza is, amelynek anyagát végül egyedül kellett összegyűjtenie, 136 települést jelent. De készített saját táji nyelvatlaszt is az Aranyos vidékéről, és állandó résztvevője volt a kolozsvári egyetem magyar nyelvészeti tanszéke moldvai és székelyföldi terepmunkáinak.

Élete fő műve – ahogy Szabó T. Attilának az Erdélyi magyar szótörténeti tár – A romániai magyar nyelvjárások atlasza 11 monumentális kötete. Ennek még Szabó T. Attila és munkatársai rakták le az alapjait, és önálló kutatócsoportra tervezték a megvalósítását. A két munkatársat azonban az ötvenes években politikai okokból eltávolították, így a velük együtt felvett Murádin Lászlóra maradt a hatalmas gyűjtő és adatrendező munka elvégzése. A kilátástalannak tűnő feladatot azonban Murádin hősies erőfeszítéssel elvégezte. A kézirat a rendszerváltozás után került Kolozsvárról Budapestre, ahol egy ELTE-s kutatócsoport alakult a kiadására. Az 1995-től 2010-ig tartó kiadási folyamat állandó pályázással, kísérletezéssel és új nyelvtechnológiai eljárások kidolgozásával is járt, így egyik ösztönzője lett a 21. századi modern magyar nyelvföldrajz kibontakozásának.

A dialektológia azonban nem ér véget megbízható nyelvi adatok összegyűjtésével és kiadásával! A nyelvföldrajzi anyag értékelése, esettanulmányokban és monográfiákban való feldolgozása jelenti ennek a munkának a betetőzését. Murádin László ebben is jeleskedett, hiszen már az atlasz kéziratának az előkészítése során számos kisebb-nagyobb tanulmányt publikált a kolozsvári Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények hasábjain. Ebből a bő gyűjteményből később egy reprezentatív válogatás is készült Erdélyi magyar nyelvföldrajz címmel (2010).

Murádin László másik közismert arca a nyelvművelő, a tudományos ismeretterjesztőé. Részben önálló nyelvi rovatok működtetőjeként, részben cikksorozatok írójaként több erdélyi napi- és hetilap munkatársa volt. Ebbéli színvonalas tevékenységét élete végéig

folytatta, a könyvkiadási lehetőségek egyre kedvezőbb alakulása révén pedig sorra rendezte sajtó alá kisebb írásait. Ezek a nyelvi „miniatűrök” önmagukban is nagyon tanulságosak, de még erősebb hatást fejtenek ki csokorba kötve. Néhány kötet cím, amely válogatott írásait tartalmazza: *A szavak titka* (1977); *Szavak színeváltozása* (1983); *Anyanyelvünk ösvényein* (1996); *Ki volt az a bizonyos Deákné?* (2003); *Anyanyelvi mozaik* (2004); *Babér és borostyán* (2012); *Hókuszpókusz* (2014).

Murádin László kevésbé ismert tevékenysége a szerkesztői. A Román Tudományos Akadémia magyar nyelvű folyóiratának, a Kolozsváron megjelenő Nyelv- és Irodalomtudományi Közleményeknek 2007-től 2016-ig volt a főszerkesztője, de ő vitte a vállán a periodikát már 1968-tól, amikor szerkesztőségi titkárként lépett be a folyóirat stábjába. Ismerte szinte az egész kortárs erdélyi – sőt magyarországi – humán értelmiséget, kedves, barátságos, empatikus személyiségével bárkit megnyert a jó ügyek szolgálatára.

Munkásságát több kitüntetéssel is elismerték: Csúry Bálint-émlékérem (1974), Bogdan Petriceicu-Haşdeu-díj (1996), az Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége Nyelvörzés díja (2000), az Anyanyelvápolók Szövetsége Lőrincze-díja (2002), A Magyar Köztársasági Érdemrend Lovagkeresztje (2011), A Tudomány Erdélyi Mestere díj (2015). Halálával fájó veszteség érte nemcsak az erdélyi, hanem az egész magyar tudományt és tudománynépszerűsítést.

JUHÁSZ DEZSŐ

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

SZEMLE

Forgács Tamás, *Történeti frazeológia*

A történeti szólás- és közmondáskutatás kézikönyve

Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 218. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2021. 476 lap

1. A frazeológia báját az állandósult szókapcsolatok rendkívül színes, művelődéstörténeti érdekességeket rejtő és szeszélyesen változó „bujá tenyészeté” (HADROVICS 1995: 25) adja. Mivel azonban nem egy jól körvonalazható nyelvi-nyelvreírás szint, hanem a szótani, szó szerkezet-tani és mondattani mellett hangtani, alaktani, szemantikai, stilisztikai, pragmatikai, szociolingvisztikai, sőt kontaktológiai, kontrasztív, kognitív és kulturális (antropológiai) nyelvészeti vonatkozásai is bőven vannak, ráadásul szinkrón és történeti nézőpontból egyaránt, áttekintése, rendszerezése nagy kihívás. Bájától megfosztani nem érdemes és nem szerencsés csak azért, mert az valakinek „nem elég komoly” vagy „nem tiszta” nyelvészet. Ellenkezőleg: mint azt a kötet szerzője a tudománynépszerűsítés fórumain is el szokta mondani, még mindig nem használja ki igazán sem a közoktatás, sem a felsőoktatás a frazeológia vonzerejét a nyelvészet megkedveltetésében, holott a szótárszerű feldolgozások, eredetfejtő munkák iránt láthatóan folyamatos a közönségigény, és nincs is belőlük hiány (l. pl. a Tinta Könyvkiadó e tárgyú kínálatát). A kutatásnak ugyan-

akkor haladnia kell nyelvészeti mélységeinek föltárásával, és FORGÁCS ebben is a nagy elődök (TOLNAI, KERTÉSZ, CSEFKÓ, O. NAGY, HADROVICS) nyomdokaiba lépett. Számos folyóiratcikk, konferencia-előadás után és mellett több elemében újtító, a kor kívánalmaihoz igazított szólás- és közmondásszótárral jelentkezett (2003a; újabb kiadásban: 2013), írt egy szórakoztató könyvet arról, hogyan és milyen tulajdonságokkal jelennek meg az állatok különböző nyelvek szólásaiban és közmondásaiban (2005), valamint egy frazeológiába bevezető, hiánypótló tankönyvet (2007). Mostani munkája, amely MTA-doktori disszertációja alapján készült, ezekre az előzményekre is támaszkodik, de egyértelműen történeti nyelvészeti irányultságú. Az alcím alighanem a kiadó kereskedelmi fogása: „kézikönyv”-nek talán túl akadémikus és szerzteágazó (bár nyelvezete, okfejtése kimondottan olvasóbarát, leszámítva néhány fölösleges idegen szót, pl. „uzuális”, „okkasionális”, „fenomén”), a frazeológia pedig nem csupán a szólásokkal és a közmondásokkal foglalkozik (1. kollokációk, frazeológiai terminusok, funkcióigés kapcsolatok stb.).

2. A terjedelmes mű egy bevezető jellegű, négy hosszabb és egy összegző fejezetből áll rövid előszóval, az irodalomjegyzékkel és a mutatókkal kiegészülve. Így a 2–5. fő fejezetek belső tagolása első pillantásra kissé bonyolult lett. (Például a 2. fejezet 2.1. alfejezete két és fél, a 2.2. hatvan oldal nem kevés alponnal, 2.3. már nincs, a 2.2.13. részösszefoglalás zárja le a témát.) Míg tehát a szerkezeti váz világos, a részletekre alpontról (al-) alpontra derül fény. Az első pillér a történeti frazeológia mibenléte és indoklása, a második módszertanának megalapozása, a harmadik a frazeologizálódási folyamat, a negyedik az azt kísérő változások nyomon követése, az ötödik pedig a frazeológiai egységekben végbenő módosulások. A terület létjogosultsága a frazeológia és a nyelvtörténet oldaláról is megerősítést kap: a frazéma nyelvi, nem pusztán művelődéstörténeti, néprajzi és folklórjelenség, amely létrejöttében, megszilárdulásában, változásában, netán eltűnésében történeti képződmény, és a nyelvtörténet fontos információtára: megőrzi máskülönben kihalt lexikális elemeket, jelentéseket, archaikus és dialektális hangtani, morfológiai és szintaktikai megoldásokat. A félrebillenő, szinkrón és kontrasztív túlsúlyú frazeológia magyarázata a mindennapi nyelvhasználat élménye és közelsége, a hozzá társuló stabil nyelvi kompetencia, az adatközlők elérhetősége, illetőleg a nyelvi forrásbőség. Új távlatot a nyelvemlékek digitalizálása és az elektronikus keresőprogramok fejlődése nyithat. FORGÁCS hisz abban, hogy a nyelvtörténész, beleásva magát a régi szövegekbe, olyan frazeológiai pótkompetenciát tud kialakítani, amely megközelíti a hajdanvolt korok beszélőit, vagy legalábbis elérendő ahhoz, hogy a történeti frazeológiai vállalkozás eredménnyel kecsegtessen.

3. Először módszertani kérdések kerülnek terítékre, hiszen szélesre kitaposott ösvény helyett jórészt felfedezőúton járunk. A szerző itt kevesebb teret szentel a frazéma fogalmi meghatározási nehézségeinek és a frazeológiai kapcsolatok osztályozásának, mint korábbi tankönyvében (FORGÁCS 2007). Megelégszik azzal, hogy a mondatrésztértékű (lexémaszerű) és a teljes mondatnak számító állandósult nyelvi egységeket is felölelő, tágabb frazémafelfogás mellett foglaljon állást. Amit behatóan vizsgál, az a frazémák azonosításának problematikája a történeti szövegekben. Sorra veszi azokat a fogódzókat, amelyekbe a kutató kapaszkodhat: ezek saját anyanyelvi kompetenciája, a már emlegetett nyelvtörténeti pótkompetencia, általános frazeológiai tudása, a szövegek metanyelvi utalásai, a grafikai jegyek, a formai-szerkezeti, lexikális, morfológiai, szemantikai támpontok, a többszöri elő-

fordulás, fordításnál az idegen nyelvi forrás vallomása, valamint a korabeli nyelvtanokból, nyelvkönyvekből, szótárakból és frazeológiai gyűjteményekből származó bizonyítékok.

Csak néhány érdekességet kiragadva: vannak frazeológiai szinonimák egész sorát életre hívó fogalmak, mint a becsapás (l. *csöbe híz, jégre visz, lóvá tesz vkit*) vagy a halál (l. *jobblétre szenderül, beadja a kulcsot, alulról szagolja az ibolyát*). A testrészek (*ami a szívén, az a száján; feláll a hátán a szőr; a lábával szavaz* stb.), háziállatok (*kerülgeti, mint macska a forró kását; a mi kutyánk kölyke; a kecske is jóllakik, a káposzta is megmarad*) szintén fogékonyak a szólás- és közmondásalkotásra (frazeológiai tudás; vö. gyakori forrás- és céltartományok a kognitív metaforaelméletben: KÖVECSES 2002/2005: 31–42). Metanyelvi utalás az „ezért mondták a régiek”, „úgy tartja a közmondás”, „népiesen szólva”, „pestiesen szólva”. Magára vonja a figyelmet egy-egy unikális lexéma (pl. *dugába dől, leesett a tantusz, vargabetűt csinál*) és szó szerint nem értelmezhető kifejezés (*vmi vkinek szöveget üt a fejébe, vki rája a fülét vkinek*). A régi szólás- és közmondásgyűjtemények (mint nálunk Baróti Szabó Dávidé, Dugonics Andrásé, Erdélyi Jánosé) beces források ugyan, de – ahogy több példa szemlélteti – „mind terminológiájuk, mind az összegyűjtött anyag tekintetében erős fenntartásokkal kell hozzájuk közelíteni, s a bennük szereplő kifejezéseket mai frazeológiai tudásunk és frazeológiai (pót)kompetenciánk szűrőjén kell átengedni” (84). A főnti szempontok egyikének-másikának együttes alkalmazásával csökken annak az esélye, hogy valamely frazéma észrevétlen maradjon előttünk, vagy frazémának nézzünk valamit, ami (az adott szövegben) nem az.

4. FORGÁCS nemcsak a magyar, hanem a német nyelvű szakirodalomban is otthonosan mozog, ami a (történeti) frazeológiában nagy előny, sőt szinte kívánalom. (Francia oldalról BÁRDOSI – részben frazeológiai, részben frazeográfiai – munkái segítik a tájékozódást; l. pl. BÁRDOSI 2017.) Különbséget tesz a nem állandósult szókapcsolatokból és a már eleve azokból keletkező frazeológiai egységek között (primer és szekunder frazeologizálás), a szókincs bővülés módozataival vonva párhuzamot: a szóalkotás, szókölcsonzés és szójelentés-változás vetülete a frazémaalkotás, frazémakölcsonzés és frazémajelentés-változás. Egy másik osztályozás a frazeológiai motiváltság típusait próbálja definiálni: az első a szerkezetileg rögzült, de átvitt jelentés nélküli, „aszpecifikus” vagy „strukturálisan állandósult” csoport (pl. *Sok kicsi sokra megy*), a második a figuratív motiváltságú (pl. *rossz fát tesz a tűzre*), a harmadik, „elliptikus” típusból hiányzik valamilyen odaértendő komponens (pl. *Lepsénynél még megvolt*; l. Nóti Károly azonos című bohózatát), végül a negyedikben egyes elemek kicserélődnek, esetleg kiegészülnek: ezek a „modifikált” frazémák (pl. *nincs egy árva fityingje/petákja/buznyákja/vasa sem*). A négy közül elvileg csak az első kettő zárhatná ki egymást, ám még ezek sem föltétlenül, ha például a *fogást keres vkin* frazémát nézzük, amely átvitt jelentéssel (‘ürügyet keres arra, hogy vkibe belekössön’) és anélkül (birkózás) is állandósult szókapcsolat (115).

A figuratív frazéma vagy teljes egészében idiomatikus, mint a *fekete bárány*, vagy részben, mint a *puskaporos hangulat*, amely szó szerint hangulat, de nem „puskaporos”. Mivel a figuratív nyelv (*figurative language*) és a beszédfiguráknak (*figures of speech*) is nevezett trópusok és alakzatok nem pusztán a metaforát, metonímiát és szinekdochét takarják, az idiomatikus frazémaképződés szakkifejezés inkább korlátozható lenne rájuk. A „figuratív” címke alatt viszont ki kell térni a túlzó, az ironikus, a litotikus és az oximoront tartalmazó frazémákra is (122–123), illetőleg a komplex figuratív jelentésekre. Vegyük

a figyelemre eddig alig méltatott litotészt: *nem semmi, nem kismiska, nem leányálom, nem sétagalopp, nem egy Adonisz, nem mai csirke, nem most jött le a falvédőről, nem ijed meg a saját árnyékától, nem a legélesebb kés a fiókban, az élet nem habos torta* – látszik, hogy önmagában is termékeny frazémaminta, mindazonáltal szívesen kombinálódik metaforával és iróniával. A modifikációs frazémaképződés (vö. szekunder frazeologizálódás) köréből a közmondásferdítések tűnnek ki népszerűségükkel (l. HRISZTOVA-GOTTHARDT et al. 2018), de FORGÁCS nem kezeli külön őket, hanem ezúttal is az állandósult szókapcsolatok teljes tárházából válogat. Kitér a frazeológiai egységekből levezethető „monofrazémákra” – továbbra is megkérdőjelezve SOMHEGYI (1988, 1992) terminusát (vö. FORGÁCS 2007: 21–24) – és azok másodlagos frazeologizálódására (pl. *bakot lő* → *baklövés* → *baklövést követ el*), szórakoztató eseteket említ egyes összetevők népetimológiás átértelmezésére, majd a frazeológiai kölcsönzés bizonyításának bonyodalmaival és a nyelvek közötti frazeológiai megfelelések hátterét tárja az olvasó elé.

5. A szerző egyik kedvenc kutatási részterülete a frazeologizálódást kísérő alaki és szemantikai változások leírása (l. pl. FORGÁCS 2003b, 2007, 2008), amely a könyv 4. fejezetének témája. A jelentésoldalt érinti a szerkezeten belüli bővítmenyek tematikus szerepének módosulása (pl. ágens → patiens: *vki a rövidebbet húzza*) és a szemantikai jegyváltás (pl. –élő → +élő: *vki az ujsa köré csavar vkit*), de az már formai eltérés is, ha új vonzat lép be (pl. *lefőtt a kávé vkinek*) vagy esik ki (pl. *vki bedobja a törölközőt*), illetőleg megváltozik az egyik vonzat esete (pl. *fáj a foga vmire*). A frazémák alaki rögzülése sokféleképpen végbemehet. Az egyik folyamat a lexikai kifejezési lehetőségek leszűkülése (pl. vannak régi adatok a *szemébe hány/vet, orcájára vet* alakokra, de ma már csak a *szemére hány/vet* használatos). Elmaradhat a névelő, így segítve a szabad szó szerkezettől való elkülönülést (pl. *lapátra tesz*), felbomolhat az eredeti birtokos szerkezet (pl. *vkinek a szavát fogadja* → *szót fogad vkinek*). Egyedinek látszik, de ide illeszteném be az 1990-es években elterjedt az egy *dolog* társalgási frázis példáját: ebben a hangsúly áttevődése az egy-ről a *dolog* első szótagjára lett az a körülmény, amely nemcsak kísérte, de alighanem fel is gyorsította a frazémává válást annak dacára, hogy ez a hangsúlyelcsúszás nem frazémikusan értelemzavaró (ami a társalgókat általában nem zavarja). Az állandósultságnak lehet tehát hangsúlybeli összetevője is.

Formai egységesülés történhet a frazémák belső („konstrukcióintern”; l. a *szemére hány/vet* példáját) és külső („konstrukcióextern”) vonzataiban is. Nagyon érdekes a *töri a fejét vmin/vmiben* (248) esete, tudniillik a *vmin/vmiben* egykor alternatív vonzatok voltak jelentéskültség nélkül, majd különfejlődtek: a *töri a fejét vmin* azt jelenti, hogy ’feszülten gondolkodik, töpreng’, a *töri a fejét vmiben* pedig azt, hogy ’készül vmire, tervez, forral vmit’. Ezt a párhuzamos alak- és jelentésmegoszlást bátran nevezhetjük szóláshasadásnak (tágabban: frazémahasadásnak) a szakirodalomban GRÉTSY (1962) nyomán elterjedt szóhasadás szakszó mintájára.

Az állandósult szókapcsolatok némelyikének csak tagadó változata lehetséges (pl. *nem megy a szomszédba vmiért, a kisujját se mozdítja*). Ikerformulákban a sorrend megszilárdulása elhúzódhat, nem függetlenül a komponensek hangtani-alaktani variációinak csökkenésétől. FORGÁCS – HADROVICSTÓL (1995) is merítve – bemutat olyan példákat, amelyek nem maradtak meg nyelvünkben (pl. *vkinek sem híre, sem tanácsa nincs vmiben*; napjainkból: *vki oda meg vissza van vmitől/vkitől/magától*). A nyilvánvaló lehetetlenséget

állító „alogizmusok” (pl. *a bolhából elefántot csinál*) vagy már a keletkezésükkor is azok, vagy később válnak azzá, mint a *lakatot tesz vkinek a szájára*. Gazdagon illusztrált, jól kidolgozott része a fejezetnek az unikális elemekről szóló, amelyből többek között kiderül, hogy egyik-másik lexikális archaizmus (l. a 3. pontban idézettek), de vannak idegen eredetűek (pl. *móresre tanít*) és nyelvtani archaizmusok (pl. *se té, se tova*) is.

6. Bár nem mindig könnyű a frazémák létrejöttéhez kapcsolódó jelenségeket és a már rögzült szerkezetek további változásait egymástól elválasztani, kétségtelen, hogy az „állandósult” szókapcsolatok állandósága csupán viszonylagos: az idők során módosulhatnak, variánsaik képződhetnek, s persze ki is veszhetnek a használatból. Az 5. fejezet 120 oldalon keresztül taglalja a frazeológiai egységek „életútjának” jellegzetességeit, kezdve az alaki változásokkal, folytatva a jelentésbeliakkal, harmadikként pedig a visszaszorulás és eltűnés okaival. Az alaki változások körében szó esik a lexémacseréről (pl. *Kaparj/kapálj, kurta, neked is lesz*), a variánsok számának csökkenéséről (pl. *szerecsent szapul/mos/mosdat* → *szerecsenmosdatás*), a belső és külső vonzatokban bekövetkező módosulásokról (pl. *helyén hagy* → *helyben hagy*), a kicsinyítő képzős formák megjelenéséről (pl. *Hiába fürdik a csóka, nem lesz fehér galambocska*) és még sok minden másról. Arra is vannak példák, hogy a szerkezeti típus változik: közmondásból szólás (pl. *Nem jó nagy urakkal egy tálból cseresznyézni* → *egy tálból cseresznyézik / nem cseresznyézik egy tálból vkivel/vkikkel*) vagy szólásból közmondás (pl. *vaj van a fején* → *Akinek vaj van a fején, ne menjen a napra*) lesz.

Míg az alaki eltérések legalább látszanak a forrásokban, a pontos jelentés kiderítése nehézségekbe ütközhet; a régi szójegyzékek, szótárak e téren hiányosak és nem elég megbízhatók. Tudjuk, hogy nem idiomatikus frazémák idiomatikussá válhatnak (l. az ökölvívás világából: *mélyütést visz be vkinek, padlót fog, bedobja a törölközőt*), ami nem ritka, de az idiomatikusak is szert tehetnek újabb idiomatikus jelentésre: ilyen szekunder metaforizáció érhető tetten a *kosarat kap vkitől* (udvarlás → más természetű kérés, ajánlat visszautasítása) vagy a *lábra áll* (’fekvőbeteg meggyógyul’ → ’rendezi megingott helyzetét’) használatában. FORGÁCS szerint a homonímia szintén fölmerülhet, ha az idiomatikus jelentések anynyira távol vannak egymástól, hogy nem lehet őket egymásból, szekunder metaforizációval megmagyarázni. Egyes jelentések kiveszhetnek, módosulhat a konnotáció és a stílusérték. A frazémák eltűnésének nyelvi és nem nyelvi okai is vannak: nyelvi például az egytagúvá válás, valamely komponens jelentésváltozása, archaizálódása, egy szinonim frazéma előtérbe kerülése; nyelven kívüli a letűnt korok szokásainak és használati tárgyainak feledésbe merülése, a kultúraformáló műveltségterületek megváltozása.

7. A magyar nyelvtörténet kutatása az elmúlt egy-két évtizedben több forrásból is kapott új ösztönzést: (1) mint utaltam rá, zajlik a nyelvemlékek digitalizálása, a nyelvtörténeti korpuszpépítés; (2) meghonosodott a grammatikalizáció fogalma és a rá épülő elmélet/szemlélet, amely egymástól látszólag teljesen eltérő nyelvi változásokat is egységes keretben képes tárgyalni; (3) nemzetközileg is kiemelkedő a magyar generatív történeti mondattan; (4) a történeti nyelvtan mellett kibontakozóban van a régi idők nyelvhasználatát tanulmányozó történeti szociolingvisztika és a történeti pragmatika. FORGÁCS történeti frazeológiája ezt a sort bővíti, ám nem csupán a nyelvtörténész profitálhat belőle, hanem más szakterületek művelője is. A frazeológiai változás három szintje, a szemantikai, a formai-szerkezeti, valamint a szó- és kultúrtörténeti szerves egységben jelenik meg

a könyvben, amelynek mutatói segítik a különböző érdeklődésű olvasók gyors eligazodását. Lebilincselő összegzése a szerző eddigi – frazeográfiai alapokon nyugvó – frazeológiai vizsgálódásainak, de nem folytatom, hisz *a jó bornak nem kell cégér*.

Hivatkozott irodalom

- BÁRDOSI VILMOS 2017. *Du phrasème au dictionnaire. Études de phraséographie franco-hongroise*. Eötvös Kiadó, Budapest.
- FORGÁCS TAMÁS 2003a. *Magyar szólások és közmondások szótára. Mai nyelvünk állandósult szókapcsolatai példákkal szemlélítve*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- FORGÁCS TAMÁS 2003b. Lexikalizálódási és grammatikalizálódási folyamatok frazeológiai egységekben. *Magyar Nyelv* 99: 259–273, 412–427.
- FORGÁCS TAMÁS 2005. „Állati” szólások és közmondások. *A felfuvalkodott békától a szomszéd tehenéig*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- FORGÁCS TAMÁS 2007. *Bevezetés a frazeológiába. A szólás- és közmondáskutatás alapjai*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- FORGÁCS TAMÁS 2008. Morfoszintaktikai változások a frazeologizálódási folyamat során. In: BÜKY LÁSZLÓ – FORGÁCS TAMÁS – SINKOVICS BALÁZS (szerk.): *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei V*. SZTE Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged. 27–40.
- FORGÁCS TAMÁS 2013. *Magyar szólások és közmondások szótára*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- GRÉTSY LÁSZLÓ 1962. *A szóhasadás*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- HADROVICS LÁSZLÓ 1995. *Magyar frazeológia*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- HRISZTOVA-GOTTHARDT HRISZTALINA – T. LITOVKINA ANNA – BARTA PÉTER – VARGHA KATALIN 2018. *A közmondásferdítések ma: öt nyelv antiproverbiumainak nyelvészeti vizsgálata*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- KÖVECSE ZOLTÁN 2002/2005. *A metafora. Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe*. Typotex Kiadó, Budapest.
- SOMHEGYI GYULA 1988. Monofrazémák a magyarban I. Valódi monofrazémák. *Magyar Nyelvőr* 112: 357–368.
- SOMHEGYI GYULA 1992. Monofrazémák a magyarban II. Ál monofrazémák. *Magyar Nyelvőr* 116: 437–448.

NEMESI ATTILA LÁSZLÓ
Pázmány Péter Katolikus Egyetem

Gazdag Vilmos, Szláv elemek a kárpátaljai Beregszászi járás magyar nyelvjárásaiban

Termini Egyesület, Törökbálint, 2021. 228 lap

A magyar–szláv nyelvi kapcsolatok kutatása hosszú múltra tekint vissza. E vizsgálatokhoz különösen gazdag és sokrétű anyag lelhető fel azon a helyen, ahol magyarok és valamely szláv nyelv beszélői egymás mellett élnek. Az északkeleti régióban viszonylag korán kezdetét veszi az ukrán nyelvjárások magyar elemeinek vizsgálata. CSOPEY LÁSZLÓ 1881-ben publikálta *Magyar szók a rutén nyelvben* című tanulmányát. Utóbb BONKÁLÓ SÁNDOR, BALECZKY EMIL, JOSZIP DZENDZELIVSZKIJ, MOKÁNY SÁNDOR, LIZANEC PÉTER,

BÁRÁNYNÉ KOMÁRI ERZSÉBET stb. foglalkozott e témával. A helyi magyar nyelvjárások szláv elemeinek rendszeres vizsgálata csak azt követően kezdődött el igazán, amikor az ungvári magyar tanszék kutatási programjába felvette e témakört. A tanszék oktatói közül KÓTYUK ISTVÁN az ungvári járási falvakban, FODÓ SÁNDOR főképp a máramarosi Visk környékén gyűjtött nyelvjárási anyagot.

A Beregszászi járást a kutatások mind ez ideig kevésbé érintették. Hiánypótló munkába fogott tehát GAZDAG VILMOS, amikor a helyi magyar nyelvjárások szláv elemeinek vizsgálatát tűzte ki célul. A szerző gyermekkorától a beregi Zápszonyban él, a kárpátaljai magyarság nyelvi helyzetét és szokásait így nemcsak a kutató szemével, hanem a helyi magyar közösség tagjaként is jól ismeri.

A könyv bevezető fejezetei a kutatás tárgyával, az idegen szó, kölcsönszó és jövevényszó kategóriák elkülönítésének problematikájával, a kölcsönszavak típusaival és használatuk megítélésével foglalkoznak (11–25). A témakör főbb elméleti kérdéseinek tárgyalása után a szerző rövid áttekintést ad a témához kapcsolódó tudománytörténeti kérdésekről, a magyarországi szlavisztika kutatástörténetéről. Külön is szól FRANZ MIKLOSICH, ASBÓTH OSZKÁR, MELICH JÁNOS, KNIEZSA ISTVÁN, HADROVICS LÁSZLÓ és KISS LAJOS munkásságáról (26–47).

A következő fejezetek a kárpátaljai magyarság nyelvi helyzetét, a kétnyelvűség általános kérdéseit, az átvételek csoportosítását és a kárpátaljai magyar nyelvjárásokat tárgyalják (48–61). A kutatás alapját a szerző által gyűjtött nyelvi anyag képezi. Ebből készült el az értelmező-etimológiai szótári adatbázis. A nyelvi adatok forrását és az élőnyelvi gyűjtések módszerét ismertető fejezetekből megtudjuk (62–75), hogy a szerző 150 irányított beszélgetést (kb. 86 órányi hangfelvételt) elemzett. GAZDAG VILMOS a felvételeket 35 beregi településen készítette. Az adatközlők kiválasztása során a társadalmi rétegződésre is figyelemmel volt. Emellett ún. résztvevő megfigyeléses adatokat is gyűjtött. Dicséretet érdemel, hogy e módszerrel nemcsak szavakat, hanem mondatokat is sikerült rögzítenie. Ezzel kapcsolatban úgy fogalmaz: „összesen közel 150 kölcsönszó használatát igazoló példamondatot sikerült feljegyezniem” (73). A szerző a terepmunka és a résztvevő megfigyelés révén feljegyzett adatai mellett a helyi sajtó, a szépirodalom és az internetes kommunikáció nyelvhasználatát is vizsgálja. A világhálón közzétett (online) kérdőívvel végzett kutatása ugyancsak tanulságos.

GAZDAG VILMOS az ellenőrzés során kérdőívet használt. Három korcsoportot vizsgálva összesen 342 adatközlőt kérdezett meg. A kérdőív összeállításában segítségére voltak korábbi gyűjtéseinek eredményei. „A kutatás során használt kérdőív összeállításánál arra törekedtem, hogy abban a kárpátaljai magyar nyelvjárások minden nyelvhasználati színteréhez kapcsolódó kölcsönszavak helyet kapjanak. A válaszadóknak többféle kérdéstípust kellett megválaszolniuk: fogalommeghatározásokon és képezonosításokon át, a felsorolt kölcsönszavak jelentésének a megadásáig. Ezenkívül a válaszadók lehetőséget kaptak arra is, hogy feltüntessék a kérdőívben nem szereplő, de általuk ismert és használt kölcsönszavakat, valamint a kelet-ukrajnai háborús konfliktushoz kapcsolódóan meghonosodott szláv neologizmusokat és újonnan előtérbe kerülő kölcsönszavakat is” (75).

A szótári adatbázis (78–142) szócikkei tájékoztatnak az átvétel típusáról, szófajáról, jelentéséről, a szláv nyelvi megfelelőőről és annak eredetéről, szótörténeti kérdéseiről. A szerző példamondatokat is közöl. Ezeket élőnyelvi kutatásai során gyűjtötte, vagy helyi szépirodalmi művekből, interjúkból, újságokból, illetve az egyik népszerű világhálós közös-

ségi oldalról jegyezte fel. Jelzi, ha az adatok más kárpátaljai adatbázisban is megtalálhatók (a Termini Kutatóintézet Ht-listájában, A kárpátaljai magyar nyelvjárások szótárában, KÓTYUK ISTVÁN kandidátusi, MÁRKU ANITA PhD-értekezésében, valamint KRAJNIK ILDIKÓ szakdolgozatában). A speciális betűtípusok sajnos több esetben nem láthatók. Az adatbázis 581 átvételt és kölcsönszói származékot tartalmaz. Az adatok 493 szócikkben lettek feldolgozva.

A következő fejezetek az átvételek csoportosítási lehetőségeivel (143–150), valamint hangtani-alaktani meghonosodásával foglalkoznak (151–157). A szláv eredetű szavak egy részének kronológiai szempontú vizsgálata cseppet sem könnyű feladat, mivel hiányoznak a régebbi források, ami pedig rendelkezésre áll, az átvételek területiségét, gyakoriságát alig érinti. A II. világháborút követően a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban számos orosz és ukrán szó terjedt el. Az átvételek egy részéről nem lehet pontosan megállapítani, hogy az oroszból vagy az ukránból származik-e. Ennek oka, hogy mindkét nyelvben ugyanolyan alakban használatosak (pl. *dácsa* 1. 'nyaraló', 2. 'kerti lak, házikó' < ukr., or. *дача*; *sáski* 'dámajáték' < ukr., or. *шашики*; *tumbocska* 'éjjeliszekrény' < ukr., or. *тумбочка*). Fontos támpont lehet számunkra, ha tudjuk, mikor honosodott meg az adott szó a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban. Az 1944 előtti átvételek a helyi ukrán nyelvjárásokból eredeztethetők, az 1944 és 1991 közöttiek egy jelentős része viszont már az oroszból származhat, mivel a kárpátaljai magyarok többsége a katonáskodása idején vagy a közeli városban lévő munkahelyen az oroszot tanulta meg: „a kárpátaljai magyar lakosság által használt keleti szláv kölcsönszavak túlnyomó többsége orosz eredetre vezethető vissza” (145). A szórványokban (például a máramarosi településeken) azonban azzal is számolnunk kell, hogy a környező ukrán nyelvjárások hatása erősebb lehetett. 1991 után az ukrán nyelv hatása mindenütt felerősödött, a fiatalabb nemzedék az iskolában ezt a nyelvet tanulja.

Az adatok között több olyan van, amely az átvételek régebbi rétegéhez tartozik. Ezek a környező ukrán nyelvjárásokból eredeztethetők, egy részük Kárpátalján túl is jellemző. Ilyenek például *murkó* 'sárgarépa' (l. MNyA. 58. térkép), és az *abora ~ zabora* 'széna vagy más takarmány tartására való alkotmány, mely négy faoszlopból s rajtuk le- s fölcúsúsztható tetőből áll' tájszavak (l. SzamSz. 1: 22; ÚMTsz. 1: 148), amelyek az északkeleti régió más nyelvjárásaiban is előfordulnak. A *púp* 'köldök' jelentése az Ipoly vidékétől az északkeleti területekig mindenütt előfordul (l. MNyA. 503. térkép; SzamSz. 2: 252), a szlovák és az ukrán nyelvjárásokból egyaránt terjedhetett, a beregi tájnyelvben természetesen ukrán eredetűnek tekinthető.

A gyűjtött adatok többsége 1944 után meghonosodott szlavizmusnak tekinthető (143). Az átvételek között számos olyan van, amely a latinból, franciából, németből, törökből stb. került az orosz és az ukrán nyelvbe (*analiz* 'vegyelemzés, vérvizsgálat' < ukr., or. *анализ* < lat. *analysis*; *baklászán* 'padlizsán' < ukr., or. *баклажан* < tör. *patlican*; *sifer* 'pala' < ukr., or. *суфеп* < ném. *Schiefer*). S vannak olyanok is, amelyek az ukránban és az oroszban ószláv vagy ósszláv örökségnek tekinthetők. „A kutatás során begyűjtött 581 kölcsönszóból 302 olyan, amely a szláv nyelvekbe valamely idegen nyelvből került át. Szláv eredetűnek 223 lexikai elem minősül, s 56 olyan összetett szót adatoltam, melynek egyik tagja szláv, míg a másik valamilyen más nyelvi elem, vagyis hibrid kölcsönszó” – írja a szerző (143).

Vannak olyan tájnyelvi szavaink, amelyek többszöri átvétellel honosodtak meg a magyar nyelvterület különböző részein. Valószínűleg ezek közé tartoznak a *stelácsi* 'konyhában, kamrában lévő polcos állvány' különböző alakváltozatai is (vö. TESz. 3: 599). E soroknak az ungvári járási Szürtéből származó írója a *talácsi* változatot használja.

Elképzelhető, hogy a régebben meghonosodott változatok közé tartozik, alakilag is jobban beilleszkedett a magyar nyelvjárásokba, közvetlenül a németből kerülhetett át a magyar nyelvjárásokba, akárcsak CSÜRY BÁLINT *telázi* (SzamSz. 2: 305), és A kárpátaljai magyar nyelvjárások szótárának *stelázi* (a példamondatban *tellázi*) adata (KárpSz. 2: 254). GAZDAG VILMOS a *szelázs* alakot a beregi nyelvjárásokban szláv közvetítéssel meghonosodott átvételnek tekinti (134). A *szelázs* esetében a hangalakot és a szláv nyelvi környezetet figyelembe véve már valóban elképzelhető a szláv közvetítés.

Többynyelvű környezetben történeti adatok híján persze az ilyen eseteket nem mindig könnyű tisztázni. A *brindza* 'juhtúró' szó esetében szintén felmerülhet a gyanú, hogy nem csak egy irányból terjedt el nyelvjárásainkban. Elsődlegesen természetesen román nyelvi hatással számolhatunk, az erdélyi magyar nyelvjárásokba innen került át. A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára vándorszóként említi, eredetéről pedig azt írja, hogy a vlach pásztorszókéncs eleme, elterjesztői a vlach pásztorok voltak (TESz. 1: 370). GAZDAG VILMOS a szláv átvételek között említi, mivel a beregi nyelvjárások közvetlenül az ukrán nyelvjárásokkal érintkeznek, ezekben pedig vándorszóként szintén megvan a *brindza*. Egyébiránt CSÜRY nem említi a Szamosháti szótárban.

GAZDAG VILMOS gyűjtése az átvételek típusainak vizsgálatához is jól hasznosítható. Előfordul, hogy a szláv átvétel és a magyar köznyelvi lexéma között alaki különbség van (pl. *agronóm* 'agronómus', *diplom* 'diploma, oklevél'). A *pufajka* ~ *pufájka* az egész magyar nyelvterületen ismert, negatív jelentéstartalom társul hozzá, ez azonban a kárpátaljai magyarok körében kevésbé jellemző (125).

Az átvételek fogalomköri (tematikus) vizsgálata is tanulságos. Jól látható, hogy nagyon sok az olyan szó, amely a hivatalos ügyintézéshez (*anketa* 'kérdőív, úrlap', *ukáz* 'rendelet, parancs', *zájává* 'kérvény, folyamodvány'), az állami intézményrendszerhez (*kopera* 'szövetkezeti bolt, üzlet', *kolhoz* ~ *kolhosz* 'termelőszövetkezet, kollektív gazdaság', *rada* 'tanács (szervezet)', *rájkom* 'járási tanács', *buhálter* 'könyvelő', *szubotnyik* 'közös munkafelajánlás munkaszüneti napon', *szuvenyír* 'emléktárgykészítő üzem'), a műszaki-technikai eszközökhöz (*amartizátor* 'lengéscsillapító', *bak* ~ *bák* 'üzemanyag-tartály', *kapot* 'motorháztető', *pricep* ~ *pricept* 'pótkocsi'), vagy más olyan fogalomhoz kapcsolódik, amely a 20. században lett ismert.

A szótári részt négy melléklet követi. Az első az egyik népszerű közösségi portálról származó bejegyzéseket és hozzájuk kapcsolódó képeket közöl (182–196). A második mellékletben 25 térképlap található (197–221). A kérdőíves módszerrel gyűjtött adatok alapján elkészített térképlapok tájékoztatják az olvasót az átvételek alaki és lexikai változatairól, jelentéséről, előfordulásáról, valamint arról, hogy a gyűjtés során hányszor bukkant fel. Arra nem volt lehetőség, hogy a szerző mind a 220 térképet publikálja. A későbbiekben jó lenne az összes térképlapot egy önálló kötetben ismertetni. A 3. számú mellékletben az átvételek (táblázatban közölt) fogalomköri csoportosítása található (222–224), a negyedik melléklet pedig a kölcsönszavakat abc rendben foglalja össze.

GAZDAG VILMOS elemzése és adataira részletes és alapos ismertetést ad a beregi magyar nyelvjárások szlavizmusairól. Külön kiemelném az anyaggyűjtés sokoldalúságát és a széles körű tudománytörténeti tájékozottságot. Jó szívvel ajánlom a könyvet mindazok számára, akik érdeklődnek a kárpátaljai magyarok nyelvjárása és a nyelvi érintkezések kutatása iránt.

Hivatkozott irodalom

- KárpSz. = *A kárpátaljai magyar nyelvjárások szótára* 1–2. Főszerk. LIZANEC PÉTER. Kárpáti Kiadó, Ungvár, 2012.
- MNyA. = *A magyar nyelvjárások atlasza* 1–6. Szerk. DEME LÁSZLÓ – IMRE SAMU. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1968–1977.
- SzamSz. = CSÜRY BÁLINT, *Szamosháti szótár* 1–2. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1935–1936.
- TESz. = *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* 1–3. Főszerk. BENKŐ LORÁND. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967–1976.
- ÚMTsz. = *Új magyar tájszótár* 1–5. Főszerk. B. LŐRINCZY ÉVA. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979–2010.

TÓTH PÉTER
ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

TÁRSASÁGI ÜGYEK

A Magyar Nyelvtudományi Társaság 2021. évet záró közgyűlése

A Magyar Nyelvtudományi Társaság 2022. április 13-án az ELTE BTK Kari Tanács-termében tartotta meg a 2021-es évet lezáró rendes közgyűlését.

1. Kiss Jenő elnök üdvözölte a megjelenteket, örömét fejezte ki, hogy a világvárvány lecsengése után a tagság ismét jelenléti formában találkozhat, majd felkérte Maticsák Sándor egyetemi tanárt, hogy tartsa meg A magyarországi finnugor nyelvtudomány az ezredforduló után című előadását.¹

2. Az előadás elhangzása után Juhász Dezső főtitkár terjesztette elő jelentését a Társaság 2021. évi tevékenységéről.

Tisztelt Közgyűlés! Társaságunk tavalyi tevékenységét is alapjaiban befolyásolta a második éve tartó világvárvány: számos tervezett rendezvényünket vagy nem, vagy csak online formában tudtuk megtartani.

A tavaszra tervezett választmányi ülést online, íméles körlevelek formájában bonyolítottuk. Ennek tárgya az ugyancsak online formájú, 2020-ról szóló évszázad közgyűlés előkészítése volt. A választmány tagjai április elején megkapták és véleményezték a főtitkári beszámolót, valamint a Társaság gazdasági és közhasznúsági helyzetét összegző számvizsgálói bizottsági jelentést.

A 2020-as évet lezáró közgyűlést is online tartottuk meg. Az elfogadott számvizsgálói bizottsági jelentést, valamint a kiegészített főtitkári jelentést a tagság tájékoztató ímel kíséretében megkapta, és egy elektronikus szavazólap kitöltésével április

¹ L. jelen számunk első tanulmányát.

19-éig véleményezte. A beérkezett szavazatokat a szavazatszámoló bizottság összegezte. Ennek eredményeképpen megállapíthatjuk, hogy mindkét jelentést a tagság egyhangúlag támogatta. (A beszámolót l. MNy. 2021: 106–109.)

A második közgyűlés célja az öt évenként esedékes tisztújítás volt. Ennek eredetileg tervezett ideje a 2020-as év volt, de a világjárvány miatt áttevődött 2021 kora őszére. A közgyűlést előkészítő választmányi üléseket szeptember 14-én és 21-én tartottuk. A 14-i választmánynak (a tagfelvételen és helyzetjelentésen kívül) a tisztújítást előkészítő bizottság megválasztása, a 21-i alkalomnak, illetve az előkészítő bizottság javaslatainak a megtárgyalása és jóváhagyása volt a fő napirendje. A tisztújító közgyűlésre jelenléti formában az ELTE Bölcsészkarán került sor, szeptember 24-én, ahol a megjelent tagság a választmány által javasolt tisztségviselői listát egyhangúlag megszavazta. A közgyűlésen egy tudományos előadást is meghallgattunk, Hoffmann István alelnöktől: Magyar névkutatás: irányok és perspektívák címmel (l. MNy. 2021: 385–402).

A szakosztályaink közül az ősz folyamán a Magyar és az Általános nyelvészeti tartott felolvasó ülést: az előbbi kettőt, november 30-án és december 7-én, az utóbbi november 24-én. Előadók voltak: Laczkó Krisztina, Reszegi Katalin, Varga Mónika. A Magyar szakosztály nemzetközi konferenciát is rendezett: Felelős nyelvészet – Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia (november 18–19). Társzervezők: ELTE Alkalmazott Nyelvészeti és Fonetikai Tanszéke, valamint az ELTE Nyelvtudományi Doktori Iskolájának Interkulturális nyelvészet doktori programja.

A Magyar tanári tagozat 2021-ben huszonnegyedik alkalommal rendezte meg a Simonyi Zsigmond Kárpát-medencei helyesírási verseny fordulóját (május 21–23.). 2020-tól a versenyek online formában zajlanak, immár öt országban, több mint 50 000 diák részvételével. A Magyar Nyelvtudományi Társaság fő szakmai partnere 2020 őszétől a Károli Gáspár Református Egyetem, amely komoly erőket fektetett a hatalmassá duzzadt verseny informatikai és szellemi infrastruktúrájának kiépítésébe és folyamatos fejlesztésébe. – 2014 óta a Társaság Magyar tanári tagozata hirdeti és szervezi meg az Eötvös József országos középiskolai szónokverseny iskolai, regionális és Kárpát-medencei fordulóját is. A versenyt – online formában – 2021-ben is sikeresen lebonyolítottuk a középiskolák részvételével (regionális fordulók: március 24., döntő: április 14.). A versenyhez kapcsolódva a felkészítő tanárok és a diákok számára szakmai programot is szerveztünk. A Magyar tanári tagozat több szakmai honlapot gondoz: az Eötvös József országos középiskolai szónokverseny és a Magyar tanári tagozat honlapját, valamint 2020 nyaráig a Simonyi Zsigmond Kárpát-medencei helyesírási versenyét. Megjelent a Magyar tanári tagozat által gondozott Anyanyelv-pedagógia szakfolyóirat 14. évfolyama. A tagozat november 27-én rendezte meg a VII. Vályi András anyanyelv-pedagógiai konferenciát.

A Névtani tagozat egy konferenciát rendezett, a konferenciasorozat szempontjából jubileumi jelleggel: Alkalmazott Névkutatás 2021: Tíz év távlatából (2021. okt. 18.). A rendezvény társszervezői az ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézete és a Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke voltak. A tagozat égisze alatt jelent meg a Névtani Értesítő folyóirat aktuális, 43. száma.

A Pragmatika Tagozat, a Pragmatika Centrum Országos Kutatóközpont és a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kara 2021. szeptember 10-én a Debreceni Egyetemen rendezte meg a Kísérletes pragmatika Magyarországon című kerekasztal-konferenciáját.

3. Vidéki csoportjainktól a következő beszámolókat kaptam:

A szegedi csoport támogatásával rendezték meg 2021 februárjában a 29. gyulai Implom József középiskolai helyesírási verseny Kárpát-medencei döntőjét (online formában), illetve október 8-án a Deme László születésének centenáriumára emlékező konferenciát (a SZTE Magyar Nyelvészeti Tanszékével és az Anyanyelvápolók Szövetségével).

A debreceni csoport 2021 őszén két tudományos előadást tartott: november 25-én (Kovács Éva, A természeti környezetre utaló településnevek általános kérdéseiről) és december 9-én (Szilágyi-Varga Zsuzsa, A romániai helynévkompetencia-felmérés eredményeiről).

A szombathelyi csoport részt vett a 2021. november 27-i VII. Vályi András anyanyelv-pedagógiai konferencia megrendezésében, amelybe online formában lehetett bekapcsolódni. A csoport három tagja részt vett a Vas megyei Zsennyén 2021. augusztus 31-én megrendezett Cicelle Napok programjában. A rendezvényhez kapcsolódó konferencia témája a burgenlandi magyarság múltja és kultúrája volt.

Az egri csoport az ősz folyamán két előadást tartott az Eszterházy Károly egyetemmel közös szervezésben: szeptember 30-án (F. Gulyás Nikolett, Mintha csak hazatérnél. Udmurtföldi élménybeszámoló) és október 13-án (Maticsák Sándor, Sumérok, hunok és halzsíros atyafiak. Nyelvünk eredetkérdései).

4. A kiadványokról szólva első helyen kell megemlékeznünk a Társaság fő folyóiratáról, a 2021-ben már 117. évfolyamát maga mögött tudó Magyar Nyelvről, amely rendben megjelent, papíron is, mind a négy füzetével, változatlan tartalomgazdagsággal. Pillanatnyilag a folyóiratnak még működik a régi honlapja is: a 2021/3. számig érhető el rajta a korábbi füzetek, de a 2021/4. számtól már az új honlap szolgálja ki az olvasókat, az úgynevezett Open Journal System (OJS) keretében, amelyet az ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár bocsát a rendelkezésünkre. Az új honlap kiépítéséhez pályázati támogatást is igénybe vettünk. – A csak online formában működő Anyanyelv-pedagógia szintén sikerrel zárta a tavalyi évet, számai időben megjelentek. – A Névtani Értesítő 2021-es kötete már felkerült az internetre, várjuk a nyomdai megjelenést. – Itt teszek említést a Társaság honlapjáról, melynek átalakítását tavaly ősszel kezdtük el, új felületen, számos tartalmi és formai újítást bevezetve. A folyamat még jelenleg is zajlik, várjuk tagtársaink építő megjegyzéseit.

5. A Társaság állandó feladatai között tartja számon 70., 80., 90. életévüket betöltő tagjainak a köszöntését, valamint a megemlékezést az elhunyt tagtársakról. A laudációkat és a nekrológokat a Társaság folyóirata, a Magyar Nyelv folyamatosan közli. 2021 folyamán két neves tagtársunk születésének centenáriumára emlékkonferenciákat is rendeztünk. Egykori elnökünkről, Benkő Loránd akadémikusról november 15-én emlékeztünk meg az MTA I. Osztályával közösen, Deme László professzorról pedig két ülésen is: először Budapesten, az Anyanyelvápolók Szövetségével, június 16-án, másodszor pedig Szegeden, október 8-án az SZTE Magyar Nyelvészeti Tanszékével (az Anyanyelvápolók Szövetsége itt is társrendező volt). A Deme-emlékülések anyaga önálló kötetben az idén jelent meg (Deme László szellemi öröksége. Előadások a nyelvtudós születésének centenáriumán. Szerk. NAGY L. JÁNOS. Anyanyelvápolók Szövetsége, Budapest, 2022), a tavaly novemberi Benkő-emlékkonferencia előadásai pedig a Magyar Nyelv 2022/1. számában látnak napvilágot.² – Tavaly veszítettük el jeles kollégáink

² A szám időközben megjelent.

közül többek között Békési Imrét, Szabó Józsefet, Kemény Gábort, Pusztai Ferencet, Szabó Gézá. Emléküket kegyelettel megőrizzük.

6. Beszámoló végére érve, összefoglalásként megállapíthatjuk: a Magyar Nyelvtudományi Társaság az elmúlt egy esztendőben a világhárvány nehézségei ellenére is tovább folytatta sokszínű szakmai, tudományos és ismeretterjesztő tevékenységét. Bízunk benne, hogy ez a munka a jövőben is töretlenül folytatódhat. Működésünk anyagi alapjait zömmel pályázati forrásokból fedezzük, de szükségünk van a rendszeresen befizetett tagdíjakra és a személyi jövedelemadó 1%-ának felajánlásából származó támogatásra.

Kérem a tisztelt tagságot beszámoló elfogadására.

7. A közgyűlés a főtitkári beszámolót egyhangúlag elfogadta. Ezt követően Gerstner Károly olvasta fel a pénztárosi jelentést. A Társaság pénzügyei a 2021. évben a következőképpen alakultak:

Összes bevétel: 11 878 100 Ft

2020. évi maradvány:	31 863 Ft
SZJA 1%-ának felajánlásából:	108 205 Ft
Tagdíjbefizetés:	108 000 Ft
Kiadványértékesítés:	32 000 Ft
Pártolói tagdíj:	60 000 Ft
Egyéb (pályázatok, folyóirat-támogatások, versenyek)	11 538 032 Ft

Összes kiadás: 11 870 100 Ft

Személyi kifizetések:	4 520 000 Ft
Szerkesztői és egyéb díjak, munkabér:	3 980 000 Ft
Kifizetéseket terhelő járulékok:	540 000 Ft
Dologi kiadások:	7 342 080 Ft
Bérleti díj:	420 000 Ft
Postaköltség:	301 760 Ft
Banki költségek:	360 400 Ft
Beszerzések:	1 200 000 Ft
Egyéb (nyomdaköltség, tárhelyszolgáltatás, versenyekhez tartozó szolgáltatások):	5 059 920 Ft

2021. évi maradvány:

8 020 Ft

Gerstner Károly pénztáros közölte, hogy a közhasznúsági jelentés szakmai részét a főtitkári beszámoló, pénzügyi fejezetét egy részletes, több oldalas pénzügyi kimutatás alkotják. Ez utóbbi, amelynek a sarokszámait fentebb szóban ismertette – és amelyet Bakonyiné Tóth Gabriellának köszönünk – mindenki számára papíron is megtekinthető, táblázatait pedig a közgyűlés számára kivetítette. Kiss Jenő elnök ezek után szavazásra tette fel a pénztárosi és a közhasznúsági jelentést. Ezeket a közgyűlés egyhangúlag elfogadta.

8. Választmányunk az idén két kitüntetés odaítéléséről döntött. A Társaság díszoklevelét – pályája főbb állomásait is felvillantva – elnökünk Grétsy Lászlónak, az ELTE professor emeritusának nyújtotta át, fölolvassa az oklevél szövegét: „A Magyar Nyelvtudományi Társaság díszoklevelet adományoz dr. GRÉTSY LÁSZLÓ tagtársunknak, a közszeretnek örvendő magyar nyelvésznek, köztiszteletben álló kollégánknak, a tudománynépszerűsítés mesterének, az anyanyelv fáradhatatlan kutatójának és örének emberi, tanári és tudói példamutatásáért.” Grétsy professor úr megköszönte a díszoklevelet, az elnöki méltatást, és felelevenítette életének azokat a sorsfordító mozzanatait, amelyek meghatározóak voltak kutatói, oktatói és közéleti szereplésében.

A Társaság Zsirái Miklós-díjat Ruttkay-Miklián Eszter kapta. Kiss Jenő elnök méltató szavak kíséretében adta át az oklevelet. A díjazott köszönetet mondott a kitüntetésért, egyben meghívta a résztvevőket a zirci Reguly Antal Múzeum és Népi Kézműves Alkotóház Reguly-kiállítására.

9. A közgyűlés utolsó napirendi pontja a tagfelvétel volt. Juhász Dezső felolvasta azok nevét, akik az elmúlt időszakban felvételüket kérték (mindegyik jelölt élvezi a választmány támogatását): Navracsecs Judit, Pölcz Ádám, Tölgyesi Tamás és Szalai Andrea. Kiss Jenő szavazásra tette föl a kérdést; a közgyűlés mindegyik jelölt felvételét egyhangúlag támogatta.

10. Kiss Jenő ismételten megköszönte az előadást, gratulált a kitüntetetteknek, s mindenkinek jó egészséget kívánva berekesztette a közgyűlést.

JUHÁSZ DEZSŐ
Magyar Nyelvtudományi Társaság
ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Manherz Károly 80 éves

A laudáció a vele szemben támasztott klasszikus elvárások alapján meglehetősen kötött szövegfajta: retrospektív összegzés, mely tények és adatok segítségével bemutatja az ünnepelt pályafutását, méltatja munkásságát. Manherz Károly 1968-tól 44 éven keresztül dolgozott az Eötvös Loránd Tudományegyetemen, az utóbbi egy évtizedben pedig professor emeritusként segíti a vezetésével 1992-ben megalapított Germanisztikai Intézetben folyó munkát. E több mint fél évszázad kiemelkedő oktatói, kutatói, tudományszervezői tevékenysége és nem utolsósorban az oktatáspolitikában, valamint az Egyetem és a Bölcsészettudományi Kar vezetésében betöltött szerepvállalásai okán többször méltatták őt szóban és írásban is kerek évfordulók alkalmából. Tanítványaként és doktoranduszaként, majd munkatársaként – mint ahogy a 70. születésnapján intézeti körben elmondott köszöntésem is – személyes, így kissé rendhagyó is lesz, hovatovább a szövegfajtától elvárt emelkedett stílus is döcögni fog néha. A kutatási eredmények, publikációk, projektek, funkciók, elismerések és kitüntetések számbavétele helyett – ez sem lenne könnyű feladat, de megtették már

előttem többen – negyven éves ismeretségünkől idéznék fel válogatásként eseményeket, történeteket, melyekhez az adatgyűjtés minden esetben „résztevő megfigyeléssel” történt.

Bár A tanú című Bacsó-klasszikus után az olyan kérdésfeltevések, mint „Hol találkoztam X. Y.-nal” igényelnek némi bátorságot, mégis itt és ezzel a Jubiláns oktatói tevékenységével kell kezdenem. És nem, nem a Genfi tó mélyén egy bűvárharangban, hanem az akkor még a Pesti Barnabás utcai 1. szám alatti bölcsészkar épület VIII. számú előadótermében, ahol másodéves évfolyamtársaimmal német nyelvtörténet előadásra vártunk. 1981 szeptemberét írtuk. Az előadó – egy a negyvenes éveinek elején járó docens, aki már első ránézésre és már akkor sem a Vörös Október Férfiruhagyár öltönyét viselte (mint mondtam, 1981-et írtunk!) – Manherz Károly volt. Nagy elánnal, a német nyelvet anyanyelvi természetességgel használva fogott bele a germán törzsi nyelvjárások kialakulásának és fejlődéstörténetének bemutatásába. Röpködtek a szakkifejezések: apofónia, rhotacizmus, Lautverschiebung, Verner törvénye, Zsirmunszkij 12 lépéséről már nem is beszélve. Mindannyian egyre lejjebb csúsztunk a padban, s hogy Tanár úr egyik szavajárását idézzem: „néztünk, mint a Stockerék malaca”, amely a „nézett, mint a vett malac” népi szólásmód pilisvörösvári változata. Azonban – Karinthy után szabadon –, Tanár úr „készült”: kiosztotta a Wulfila-féle gót bibliafordításból a „Weihnachtsgeschichte”, azaz Jézus születéstörténetének egyik részletét. Ennyi év távlatából is szabadjon megjegyezni, kedves Tanár úr: a siker az első pillanatban nem volt osztatlan. Ahogy végignéztam a padosorokon, mindenkinek az arcára, engem is beleértve, ugyanaz a kilátástalansággal vegyes kétségbeesés ült ki: „Na, schee scha-mer aus!”, azaz „Na, jól nézünk ki!” – gondoltuk, hogy ismét egy echte vörösvári, nyelvjárási manherzizmust idézzek. De aztán, ahogy a szakkifejezések konkrét nyelvi példákkal való beazonosításával végigelemeztem a forrást, lassan minden a helyére került – „sicut in coelo, et in terra”, azaz „amint a mennyben, úgy a földön is”, hogy stílszerű legyek –, és nem mellékesen a VIII-as számú előadóteremben is. Egy kezemen meg tudom számolni, hány volt tanárom első órájára emlékszem ilyen dokumentarista pontossággal. Hogy erre igen, az nem véletlen. A történetnek ugyanis – az én szempontomból – még nincs vége. Tanár úr az óra végén felhívta figyelmünket a „Magyarországi németek” című speciális kollégiumára – közkeletű nevén speckol –, ezekből szabadon választható kötelező tárgyként kettőt el kellett végeznünk. „Miért ne, legalább túl leszek az egyiken” – gondoltam, nem túl lelkesen, hiszen gyerekkoromtól régésznek készültem, buzgón látogattam a „Bóna-Mócsi-Kubinyi-triász” előadásait, és szerveztem német szakom leadását. Ez nem történt meg, maradtam: de ehhez nem kevés karizma, szakmai tudás és pedagógiai teljesítmény kellett. Hogy ez Tanár úrnál megvolt, arra nem csak az bizonyíték, hogy nem egy múzeum személyi állományát gyarapítom. Tanár úrnak az elmúlt több mint öt évtized során sok ezer tanítványa volt, közülük számosan nem a német, hanem a másik szakjukra építették fel karrierjüket. Mégis: ha találkozom bármelyikükkel, szinte az az első, hogy Tanár úrról érdeklődnek, hogy aztán jóízűen felelevenítsék a hozzá, óráihoz vagy a vizsgákhoz kapcsolódó emlékeiket. És még egy jellemző adalék, ami magyarázza a *Tanár úr* lehetséges *Tanárúr* írásmódját is. A Germanisztikai Intézetben a *tanár úr* megnevezés igen érdekes jelentésszűkülésen, sőt tulajdonnevesülésen ment át. Míg férfikollégáim „beazonosításához” családnevük is szükségeltetik, addig a *Tanárúr* – akár egybe és nagy kezdőbetűvel is írhatjuk – mindig csak az Ünnepelet jelöli. Sőt, német szövegekben is használatos: *der Tanárúr!*

Tanárúr nem szobatudós, ez már az általa művelt két tudományterület – a dialektológia és a néprajz – alapvetően empirikus jellegéből is következik. „Legnagyobb kincsünk az adatközlő” – szoktuk mondani, és ő nagyon ért a nyelvükön, konkrét, de átvitt értelemben is: nemcsak azt tudja, hogy mit, hanem azt is, hogyan kell tőlük kérdezni. Ez utóbbinak a hazai németiség esetében – az ismert történelmi traumák okán – talán még fokozottabb a jelentősége. Probatum est, hiszen az 1980-as években hallgatóként, majd aspiránsként többször voltam Tanárúrral hosszabb nyelvi és néprajzi terepmunkán, táborokban. Az ott, tőle „in situ” ellesett technikákat és stratégiákat máig eredményesen alkalmazom. Az pedig, hogy ugyanolyan természetességgel és a szituációnak megfelelő adekvát módon avatott dékánként egyik nap díszdoktort talpig talárban, tárgyalt miniszterrel, mint ahogy esetleg már másnap egy egyszerű falusi konyha viaszosvászon terítős asztalánál beszélgetett adatközlőkkel: egy ritka, külön adomány. Ahogy a német mondja: „Das kann man nicht lernen, das kann man nicht kaufen, entweder man hat es, oder man hat es nicht.” Azaz: „Ezt nem lehet tanulni, ezt nem lehet venni, ezzel [a képességgel] vagy rendelkezik az ember, vagy nem.”

És ha már a terepmunkánál tartunk: empirikus kutatásoknál alapvető fontosságú az adatgyűjtés és -rögzítés. Bár Kazinczy életvezetési útmutatásnak szánta, egyik legismeretesebb epigrammájának szállóigévé vált részlete – „Jót s jól, ebben áll a nagy titok!” – találóan foglalja össze az ezekkel kapcsolatos minőségi elvárásokat is. Az utóbbi húsz évben sokat dolgoztam a Magyarországi Német Nyelvatlasz kérdőíveinek nyelvi adatállományával. Nyugat-Magyarországon teljes mértékben Tanárúr végezte a lekérdezést, de a másik két nagy régióból is számos kérdőívben találkoztam kézírásával, aminek mindig nagyon megörültem, hiszen garanciát jelentett. Tanárúr tartja magát Kazinczy epigrammájához: Nemcsak a transzkripció precíz, de a túlnyomórészt egyetlen adat rögzítésére szánt kis helyen másod-, harmadközlések, szinonimák, antonimák, használati gyakoriságra, stílusértékre vonatkozó információk, példamondatok és nem ritkán néprajzi adalékok is „zsúfolódnak” nála, néha a kérdőív hátlapját is igénybe véve, vagy külön cédulákon dokumentálva – a teljes körű adatfelvétel jegyében. Így az általa kitöltött kérdőívekben – pl. az *idősek, fiatalok, régebben, újabban, gyakran, ritkán* megjegyzések révén – jól nyomon követhető többek között a nyelvi kontaktusjelenségek dinamikája, amiért személy szerint külön is hálás vagyok neki. De említhetném a magyarul, *szilva*-ként (Prunus) lekérdezett gyümölcsnevet is. Elterjedt véleményekkel szemben a *Pflaume* és a *Zwetschke* nem totális szinonimák és nem regionális heteronimák à la *Samstag*, *Sonnabend*. Eredendően két különböző szilvafaj megnevezéséről van szó, így ugyanazon nyelvjárásban mindkettő előfordulhat specializálódott jelentésben – korai vs. késői, kék/lila vs. sárga, magvaváló vs. nem magvaváló –, mint ahogy azt Tanárúr adatolása körültekintően dokumentálja is, egyben remek nyersanyagot kínálva egy tanulmányhoz. Annál is inkább, merthogy a szer-teázó szemantikai beágyazódások miatt a szót térképezni nem lehetett.

Noha csak válogatást ígértem, de van az Ünnepeletnek egy tevékenységi területe – jelszül a kiadványszerkesztés –, amely nem maradhat ki ebből. Négy periodika alapítása fűződik nevéhez, és az általa szerkesztett kötetek több könyvespolcnyit tesznek ki. Felkutatja, beszerzi a kéziratokat, és publikálható formába önti őket: többek között a kiváló szakdolgozatokat, így ezek nem egy tanszéki könyvtár mélyén porosodnak az idők végezetéig. Hogy ez egyben tudományterjesztés, modern szóval tudástranszfer is, azt nem kell magyaráznom. Tanárúrnak a szerkesztés a vérévé vált. Régóta meggyőződése: valami

megfoghatatlan, harmadik típusú vonzalom fűzi a kéziratokhoz. Krónikus korrektúritiszban szenved, még hozzá gyógyíthatatlanul (hála Istennek!). Nemcsak hogy órákat képes elbíbelődni velük, gyakran késő estig – a titkárságon már senki sincs, csak ő ül rendületlenül a szöveggupacok fölött –, de semminemű szöveget nem szabad a kezébe adni azzal, hogy kizárólag csak tartalmilag véleményezze, ez még egy nyers változat, elütésekkel, amiket majd javítunk. Átv teszi a szöveget, ugyanazzal a mozdulattal – már automatikusan – nyúl a tollért. Külön képessége, hogy kéziratokat, de már megjelent publikációkat is pont ott nyit ki, ahol egy elütés található.

Liewr Tanárúr, ois-ois Kuats zum Kepuotstook! A Jóisten tartson meg erőben, egészségben a maga örömére és a mienkre!

ERB MARIA

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

A. Molnár Ferenc 80 éves*

Tisztelt Ünnepelet, kedves Feri!

A jelen születésnap kapcsán bennem egy Csokonai-vers szólalt meg: „Óh idő, futós idő! / Esztendeink sasszárnyadon repülnek”. Biztos vagyok abban, hogy Te magad is versorok sokaságával gondolsz az évfordulóra. A költők közül minden bizonnyal megjelenik Balassi, Zrínyi, Csokonai, Arany János; másfelől – úgy gondolom – felbuknának részletek az ómagyar szövegemlékekből, a Biblia különféle kiadásaiból, a protestáns énekhagyomány régebbi és mai szövegváltozataiból – miközben ezek mind felidéznek egymást.

Első helyen pontosan ezt szeretném hangsúlyozni: amikor az Ünnepelet különféle nyelvtörténeti vagy más filológiai kérdések elemzésére vállalkozik, megközelítésében mindig jelen van a régi magyar irodalom páratlan ismerete s egyszersmind az a törekvés és képesség, hogy felismerje és felmutassa a különböző korokból származó szövegek közötti kapcsolatokat, továbbá az, hogy egy-egy nehezen megoldható probléma megfejtéséhez különféle korok hatalmas anyagából mozgósítson elemeket. Ezen a téren – úgy gondolom – egyedülálló szint képvisel a magyar nyelvtörténet művelésében.

Milyen állomások jelzik magát a szakmai életutat?

A. Molnár Ferenc 1942. február 28-án született Nagyváradon. Egyetemi tanulmányait a Kossuth Lajos Tudományegyetemen végezte, itt szerzett magyar–finnugor szakos diplomát 1966-ban. Ehhez később egy kiegészítő felsőfokú könyvtárosi diploma is társult (ELTE, 1977).

Pályájának fő állomásai a következőképpen vázolhatók. 1966–1979: a KLTE Egyetemi Könyvtárának tudományos munkatársa (közben a Finnugor Nyelvészeti Tanszéken óraadó, 1973–1976: finnugor nyelvészetből aspiráns). 1979–1985: az ELTE Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárástani Tanszékének adjunktusa, ahol részt vesz A magyar nyelv történeti nyelvtanának munkálataiban is; 1985–2007: a KLTE, mai nevén Debreceni Egyetem

* Elhangzott a Társaság 2022. május 31-i ülésén, Budapesten.

Magyar Nyelvtudományi Tanszékének oktatója; 2007–2012: a Miskolci Egyetem Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézetének egyetemi tanára, jelenleg is professor emeritusa. Tanári pályája így több egyetemhez kötődik: ELTE, DE, ME. A doktori képzésben többszörösen részt vállalt: tagja a DE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskolájának, ahol több nyelvtörténeti PhD disszertációnak volt témavezetője; tőrzstagja lett egy Irodalomtudományi Doktori Iskolának (ME BTK); tanított a Debreceni Református Hittudományi Egyetem Doktori Iskolájában is. Finn kutatóhelyekkel és a kolozsvári Babeş–Bolyai Egyetemmel való kapcsolatai szintén fontos mozzanatok pályáján. – Kutatásai a következő tudományterületeket ölelik fel: magyar nyelvtörténet, irodalmi és egyházi szöveggyománányozódás (máig), finnugor filológia. Egyetemi doktori disszertációját finnugor nyelvészetből írta (1972), kandidátusi fokozatát magyar nyelvtudományból szerezte (1993). Tudományos életútjának újabb állomása a habilitáció (2002), majd az MTA doktora cím (2007).

Tíz évvel ezelőtt PUSZTAI FERENC (2012) kollégánk meleg szavakkal köszöntötte az akkor 70 éves A. Molnár Ferencet, megrajzolva tudósi habitusának jellegzetes vonásait és kiemelve munkásságának gazdag és szerteágazó voltát. Kitérített figyelmet szentelt az általa szerkesztett Nyelvi és Művelődéstörténeti Adattárnak s e sorozat több kötetének (köztük: A. MOLNÁR 1999; A. MOLNÁR – OSZLÁNSZKI 2011). Ezekre mind jellemző, hogy bennük a nyelvtörténeti, irodalomtörténeti, művelődéstörténeti és egyháztörténeti megközelítés összekapcsolódik. Ez lehetővé teszi például a protestáns hagyományban élő szövegek olyan vizsgálatát, amely éppúgy elvezethet a középkori előzmények feltáráshoz, mint a 20. századi irodalomban játszott meghatározó szerep elemzéséhez. A. Molnár Ferenc valóságos mestere annak, hogy az ilyen szövek szálait kivételes erudícióval megragadja és felfejtse.

Mi legyen a köszöntés fő iránya most, az újabb évforduló alkalmából? Számomra az látszik a legvonzóbbnak, ha felidézem az Ünnepelet azon munkáit, amelyeket a magyar nyelvtörténet s elsősorban az ómagyar kor kutatása szempontjából különösen fontosnak és emlékezetesnek tartok.

Közülük első helyre azt a kötetet teszem, amelynek főcíme: A legkorábbi magyar szövegemlékek (A. MOLNÁR 2005b). Erre a könyvre – és folyóiratokban megjelent előzményeire – gondolva mindenekelőtt azt hangsúlyoznám, hogy sok nagy tudós idevágó munkái és különösen BENKŐ LORÁND (1980) hasonló témájú nagymonográfiája után kellett egy adag bátorság ahhoz, hogy szerzője tervbe vegye ugyanezeknek az emlékeknek egy újabb, igencsak elmélyült feldolgozását. Jól mutatja ez, hogy A. Molnár Ferenc a saját útját járja, s miközben tisztelettel adózik tudós elődeinek, ez nem gátolja abban, hogy esetenként tőlük határozottan eltérő véleményt képviseljen. Ez igen rokonszenves alapállás, hiszen nyilvánvaló, hogy a tudomány nem véglegesen lezárt igazságok tárháza, hanem feladata az – PAIS DEZSŐ (1971: 44) szavaival –, „hogy nyugtalanodjék és nyugtalanítson”. A könyv jellegzetességei közül kiemelem, hogy a vizsgált négy emlékek először is betű szerinti közlését adja (ez önmagában is forrásértékű kiadvánnyá teszi), majd olyan olvasatokat közöl, amelyek főbb vonásaikban Benkő Loránd rendkívüli újdonságokat hozó irányát követik, ám a lehetséges árnyalatok feltüntetése helyett egységes megoldásokra törekednek. Mindez feltétlen előny például az egyetemi oktatásban, ahol ez a könyv alapműként használatos. Természetesen külön figyelmet érdemelnek A. Molnár Ferenc saját megfejtései. Ezek közé tartozik a magyar nyelvtörténet legvitatottabb szóalakjának, a HB. *feze* írású adatának [feje] olvasata és ’kútfeje, kezdete’ értelmezése (46–56; részletesen kifejtve: A. MOLNÁR 1986), továbbá a HBK. *unutte*i alakjának [ününei] olvasata és ’övéi’

értelmezése (58–66), mindkét esetben másolói hiba feltevésével. Hasonló javaslatok az ÓMS. szövege kapcsán is jelentkeznek: ilyen a *kyniuhhad* igealak ’könnyítsed’ értelmezése (97–102) vagy a *therhetyk kyul* szerkezet következő megvilágítása: [tettetik], azaz ’láttatik, mutatkozik’ (106–114). A fenti megfejtések természetesen nem jelentik egy-egy probléma lezárását (a tudományban jobb is óvakodni ettől), sokkal inkább azt, hogy – további gondolkodásra, esetleg vitára késztetve – feltétlenül előbbre viszik annak kutatását. Ezzel összefüggésben rokonszenves az a fogalmazásmód, hogy egy-egy emlék kapcsán következetesen annak „egy föltehető olvasata” és „egy lehetséges értelmezése” szerepel. Az emlékekhez fűzött magyarázatok mindig különleges figyelemben részesítik a magyar egyházi nyelv kérdéskörét.

Ez utóbbi egy egész tanulmánykötetnek is központi témája (A. MOLNÁR – M. NAGY szerk. 2003), melyben öt szerző (A. MOLNÁR FERENC, DEMJÁN ADALBERT, FEKETE CSABA, KARASSZON DEZSŐ és M. NAGY ILONA) 14 dolgozatát olvashatjuk. Az első írás az apostoli hitvallás *halottai*ból kifejezését értelmezi (ilyen módon: ’[a pokol, azaz az alvilág] halottai közül’), az utolsó kettőben az új protestáns bibliafordítás, illetve a magyarországi református énekeskönyv kerül előtérbe. A nyitó és a záró tanulmány között helyet kapnak már itt is a Halotti beszéd és az Ómagyar Mária-síralom kérdései, a kódexirodalom egyes sajátosságai és az Óreg Graduál zsoltárainak különféle vonatkozásai. Ha meggondoljuk: az időbeli távlatok az ómagyar kor elejétől napjainkig terjednek.

A középkori emlékekről szólva külön kiemelendő a párhuzamos szövegek vizsgálata. Éles szemre és hatalmas anyagismeretre vall az a felismerés, hogy a Laskai-sorok néven ismert imának a Thewrewk-kódexben is van megfelelője (A. MOLNÁR 2000), s hogy a Kazinczy-kódexben megőrzött tízparancsolat-szöveg forrása Luther Márton Kis kátéja (2009). Ilyen megállapításokra csak az juthat, akinek szellemi otthona a régi nyelv, irodalom és egyháztörténet. A nyelvészeti írások sorát hosszan folytathatnánk. Közülük feltétlenül említést kívánnak A magyar nyelv történeti nyelvtanába írt fejezetek (A. MOLNÁR 1991, 1992), amelyek révén az Ünnepelet sokunknak közeli munkatársa lett.

Ideje azonban más tudományterületek felé is fordulni, legalább egy-két rövid utalás erejéig. A. Molnár Ferencnek sokat köszönhet a régi magyar irodalom kutatása. Különösen kiemelkednek Balassi-kommentárjai (2005a), Zrínyivel kapcsolatos tanulmányai, valamint a Himnusz és a Szózat értelmezésével kapcsolatos írásai. Aki olvasta tőle (1997), hogy a „jó kedvvel, bőséggel” szerkezet első eleme valójában az isteni kegyelemre vonatkozik, az másképp gondol azóta erre a sorra. Ugyancsak fontos jelezni finnugrisztikai munkáit, külön is a finn és az angol nyelvűeket (például: 1974). Változatos tárgyú filológiai, tudománytörténeti és néprajzi vonatkozású írásaival gyakran vállalkozik hídépítő szerepre különféle területek között. A nyelvtörténet és a művelődéstörténet kapcsolata ezekben mindig jelen van. A hídépítés más szempontból is igaz: A. Molnár Ferenc szívügyének tekinti, hogy a tudomány eredményei az olvasók tágabb köréhez is eljussanak, így rendszeresen közöl írásokat napilapokban, egyházi lapokban és más fórumokon is.

E gazdag életpályára visszatekintve mit kívánjunk az Ünnepeletnek? A válasz önként adódik: azt, hogy a rá jellemző munkakedvvel és kutatói szenvedéllyel folytassa tovább munkálkodását jó egészségben, sok öröm között. Kedves Feri, hűséges kollégánk és pályatársunk, Isten éltesse!

Hivatkozott irodalom

- A. MOLNÁR FERENC 1974. *On the History of Word-final Vowels in the Permian Languages*. JATE, Szeged.
- A. MOLNÁR FERENC 1986. *Feze* (A Halotti Beszéd értelmezéséhez 2.). *Magyar Nyelv* 82: 169–190.
- A. MOLNÁR FERENC 1991. A két- és többszófajúság; a szófajváltás. In: *TNYt*. I. 553–583.
- A. MOLNÁR FERENC 1992. A két- és többszófajúság; a szófajváltás. In: *TNYt*. II/1. 911–928.
- A. MOLNÁR FERENC 1997. Jól értjük-e a Himnusz első sorait? *Élet és irodalom* 44/33 (08. 15.): 3.
- A. MOLNÁR FERENC, 1999. *Anyanyelv; vallás, művelődés*. Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége, Kolozsvár.
- A. MOLNÁR FERENC 2000. *Két régi magyar ima az oltárszentségről*. *A Laskai Sorok és párhuzamos szövege a Thewrewk-kódexben*. Nyelvtudományi Értekezések 148. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- A. MOLNÁR FERENC 2005a. *Balassi-kommentárok*. Nyelvi és Művelődéstörténeti Adattár. Kiadványok 6. Debreceni Egyetem, Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen.
- A. MOLNÁR FERENC 2005b. *A legkorábbi magyar szövegelemlek*. *Olvasat, értelmezés, magyarázatok, frazeológia*. ΑΓΑΘΑ XVII. – Nyelvi és Művelődéstörténeti Adattár. Kiadványok 8. A Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kara, Klasszika-filológiai Tanszék, Debrecen.
- A. MOLNÁR FERENC 2009. Luther Márton Kis kátéjának tízparancsolat-szövege a Kazinczy-kódexben. *Evangélikus Élet* 74/25 (06. 21.): 10.
- A. MOLNÁR FERENC – M. NAGY ILONA szerk. 2003. *Tanulmányok a magyar egyházi nyelv története köréből*. Nyelvi és Művelődéstörténeti Adattár. Kiadványok 4. Debreceni Egyetem, Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen.
- A. MOLNÁR FERENC – OSZLÁNSZKI ÉVA 2011. *Szenci Molnár Albert zsoldárainak szöveggyűjteményéről*. Nyelvi és Művelődéstörténeti Adattár. Kiadványok 12. Debreceni Egyetem, Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen.
- BENKŐ LORÁND 1980. *Az Árpád-kor magyar nyelvű szövegelemlei*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- PAIS DEZSŐ 1971. Életem, emlékeim. *Valóság* 1971/6: 32–46.
- PUSZTAI FERENC 2012. A. Molnár Ferenc 70 éves. *Magyar Nyelv* 108: 116–118.
- TNYt*. = *A magyar nyelv történeti nyelvtana*. I. *A korai ómagyar kor és előzményei*. II/1. *A kései ómagyar kor*. *Morfematika*. II/2. *A kései ómagyar kor*. *Mondattan*. *Szöveggrammatika*. Főszerk. BENKŐ LORÁND. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1991–1995.

KOROMPAY KLÁRA

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Gósy Mária 70 éves*

Egyetemista koromban, a Pesti Barnabás utcai épület második (vagy harmadik?) emeleti előadójába hetente egyszer egy fiatal, kedves, lendületes óraadó oktató (megbízott előadó) érkezett a Nyelvtudományi Intézetből, és olyan izgalmas dolgokat tanított, mint például mi történik az agyban, miközben a nyelvet használjuk, hogyan sajátítják el a gyerekek az anyanyelvet, avagy milyen modelljei vannak az olvasásnak. A terem mindig tele volt,

* Elhangzott a Társaság 2022. május 3-i ülésén.

az órák végén megtapsoltuk a tanárt, és a vizsga utáni jegybeírásakor irigykedtünk minden hallgatóra, akinek azt mondta, hogy érdemes lenne pszicholingvisztikával foglalkoznia. Ez az előadó Gósy Mária volt. Számos évfolyamtársammal beszélgettünk azóta az egyetemi emlékekről, és mindannyian azt mondták, hogy Máriának azért nagyon hálásak, mert a gyermeknevelési tanácsait, illetve a tőle tanult anyanyelv-elsajátítással kapcsolatos ismereteket a mai napig jól tudják használni a saját életükben, a gyermekeik nevelésében. Azt hiszem, egy egyetemi oktatónak ez lehet a legnagyobb ajándék.

A következő emlékem abból az időből van, amikor 2002-ben megürült több álláshely a Fonetikai Tanszéken, és Mária lett a tanszékvezető. A szintén üres tanársegédi álláshelyre több pályázatot vártak, ezért Mária felhívott, hogy a doktori tanulmányaimat éppen megkezdő doktori hallgatóként nem lenne-e kedvem nekem is pályázni. Mivel egészen más volt eredetileg a doktori témám, ráadásul várt egy ösztöndíj Olaszországban, hezitáltam és gondolkodási időt kértem. Amikor volt kedves tanáraitól tanácsot kértem, hogy mit tegyek, azt mondták, hogy egy akkora tudóst, mint Gósy Mária, nem lehet visszautasítani. Ettől kezdve éjjel-nappal azon izgultam, hogy nehogymás kapja meg az állást, és alig vártam az állásinterjút. Az egyik legjobb dolog, ami történt velem, hogy végül én kerültem be a tanszékre, és beszédkutató lettem.

Merthogy Gósy Mária nagy tudós volt már akkor is, az általános és magyar fonetika, a beszédkutatás és a pszicholingvisztika nemzetközileg elismert kutatója. Pályája során számos témát kutatott a beszédtudományokon belül, amelyek közül többel elsőként foglalkozott magyar nyelven. Ilyenek voltak például a gyermekek beszédének akusztikai-fonetikai vizsgálatai, a spontán beszéd fonetikai és pszicholingvisztikai elemzése, a megakadásjelenségek a spontán beszédben, egyes beszédhangok, valamint koartikulációs jelenségek nyelvspecifikus elemzése, illetve a fonetikatörténet egyes kérdései. Külön kiemelendők a beszédpercepciós folyamatokkal, beszédészlelési zavarokkal kapcsolatos kutatásai, amelyek eredményeképpen egy országszerte (sőt, a határokon túl is) széles körben használt beszédpercepciós szűrőeljárást hozott létre, amit minden magyar logopédus ismer, a GMP-diagnosztikát. Szintén Mária nevéhez fűződik a nemzetközi szinten is különlegesenek számító, első magyar, fonetikai kutatásokra alkalmas beszélt nyelvi adatbázis, a BEA fejlesztésének elindítása, amelyen számos kutató végez méréseket, elemzéseket több mint egy évtizede. Mária volt az ötletadója és a névadója az ELTE Alkalmazott Nyelvészeti és Fonetikai Tanszékén fejlesztett GABI gyermeknyelvi adatbázisnak is. Vezetésével kezdődött el a hallás alapú megakadásjelenségek gyűjtése és kategorizálása, amelynek eredménye „Nyelvbötlés”-korpusz néven jelent meg éveken keresztül a Beszédkutatás folyóirat számaiban.

Karrierjéből kiemelendő, hogy fiatalon, 1994-ben szerzett akadémiai doktori fokozatot, 1996-ban habilitált. Háromszor jelölték a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjának. Tudományos osztályvezetője volt az MTA Nyelvtudományi Intézet Fonetikai Osztályának, és tanszékvezető egyetemi tanára (jelenleg professor emeritusa) az ELTE BTK Alkalmazott Nyelvészeti és Fonetikai Tanszékének (korábban: Fonetikai Tanszék).

Lenyűgözően sok publikációja jelent meg: a Magyar Tudományos Művek Tárában jelenleg több mint 500 publikációja szerepel. Ezek közül 15 könyv, 34 külföldi folyóiratban megjelent cikk, független hivatkozásainak száma 3893, Hirsch-indexe 26. Mindez jól jelzi nemzetközi és hazai elismertségét. Publikációi között az oktatásban használt szöveggyűjtemény és kézikönyvek is vannak, ezzel egyetemista generációk tanulásához járult hozzá pszicholingvisztikából és fonetikából. Tudományos eredményeinek elismerése az is,

hogy számos hazai és nemzetközi pályázatot nyert el témavezetőként. Iskolateremtő tevékenységének köszönhetően új szakok alakultak az egyetemen (Nyelv- és beszédfejlesztő tanár MA, Beszédtudomány MA, Beszédtrener, beszédtanácsadó szakirányú továbbképzés), illetve az ő nevéhez fűződik az alkalmazott nyelvészeti doktori program elindítása is. Tanítványai közül mára többen elismert kutatók, akik a felsőoktatásban vagy akadémiai kutatóintézetekben dolgoznak.

A tudományos közéletben, tudományszervezésben is aktívan részt vesz már régóta. Több hazai és nemzetközi folyóiratnak a főszerkesztője vagy szerkesztőbizottsági tagja, számos hazai és nemzetközi konferencia meghívott és plenáris előadója, máskor konferenciák szervezője. Nemzetközi tudományos bizottságok és társaságok tisztségviselője volt vagy képviselője jelenleg is, kiemelendő ezek közül az International Society of Phonetic Sciences, amelynek alelnöke, illetve főtítkára jelenleg is. További tudományos és bizottsági tagságait lehetetlen felsorolni, a lista igen terjedelmes. Bizton állítható, hogy Mária munkájára, véleményére, ötleteire sokan és sokszor számítottak az MTA-n és a felsőoktatásban is.

Kiemelkedő munkásságát számos kitüntetéssel ismerték el: MTA Ifjúsági Díjjal, Kempelen Farkas Emlékéremmel, a Fül-Orr-Gége Szakmai Kollégium Audiológiai Szekciójának Békésy György Díjával, az OPAKFI Tudományos Egyesület Békésy György-díjával, Széchenyi Professzori Ösztöndíjjal, Brassai Emlékéremmel, Akadémiai Díjjal, Bárczi Gusztáv Emlékéremmel, Pro Neophilologia in Hungaria Érdeméremmel, Magyar Érdemrend Tisztikeresztje kitüntetéssel, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Cziráky Antal-díjával, végül nemrégiben a legrangosabb hazai tudományos kitüntetéssel, a Széchenyi-díjjal.

Egy ilyen tudóssal nem volt mindig könnyű együtt dolgozni, hiszen hihetetlen munkabíráásával minket, kollégáit, tanítványait is folyamatos munkára ösztönzött. Sosem volt kérdés, hogy van-e kedvünk tanulmányt írni a következő Beszédkutatás kötetbe, avagy jelentkezni egy rangos fonetikai konferenciára. A kérdés az volt, hogy mivel jelentkezzünk, milyenné tanulmányt írunk. Így aztán mindig volt két-három cikk vagy előadás, amin párhuzamosan dolgoztunk. Azt hiszem, ez az egyik dolog, amiért a leginkább hálás lehetek/hálásak lehetünk neki. Hogy kialakította bennünk/bennem azt a belső vágyat, hogy folyamatosan kutassunk, írjunk, keressük a lehetőségeket az előadásra, szakmai munkára. Hogy igazán szeressük, amit csinálunk.

Kedves Mária! Reméljük, még sokáig inspirálsz minket a tudományos munkában, és mutatsz példát újabb nyelvész generációk számára. Isten éltesen sokáig!

BÓNA JUDIT

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Gerstner Károly 70 éves*

Örömmel fogadtam a Magyar Nyelvtudományi Társaság felkérését, hogy ünnepelünk közvetlen munkatársaként – ahogy ő mondta egyszer: „harcostársaként” – én tartsam ezt a születésnapit köszöntőt. Az ilyen alkalmakkor gyakran hangzik el: „Szinte hihetetlen,

* Elhangzott a Társaság 2022. április 26-i ülésén, Budapesten.

hogy X. Y. már ennyi éves.” Az effajta kezdés – éppen régi és folyamatos munkakapcsolatunk miatt – tölem hiteltelen volna. Rögtön hozzáteszem azonban, hogy a külső szemlélő feltehetőleg csodálkozik Karcsi életkorán. Valószínűnek tartom például azt, hogy a járműveken vagy állomásokon az ellenőrök felszólítják: igazolja, hogy jogosan utazik ingyen. Én azonban tudom, hogy a 70. születésnap már eljött, sőt el is múlt. Ez az első olyan évforduló, amelyről a Társaság meg szokott emlékezni. Tekintsük át tehát ebből az alkalomból Karcsi pályáját, persze korántsem a teljesség igényével.

Gerstner Károly 1952. március 12-én született Dorogon. Német nemzetiségi családból származik. A Komárom-Esztergom megyei (akkor Komárom megyei) Leányváron, kétnyelvű környezetben nőtt fel. Németsege és a kétnyelvűség azután tudományos munkásságában is fontos szerephez jutott.

Középiskolai tanulmányait Budapesten, a többek között nyelvoktatásáról is híres Eötvös József Gimnáziumban végezte, német tannyelvű osztályban. Itt érettségizett 1970-ben, jeles eredménnyel. A sikeres egyetemi felvételit követően egyéves katonai szolgálatot kellett teljesítenie Hódmezővásárhelyen, így 1971-ben iratkozhatott be az ELTE Bölcsészettudományi Karán magyar–német szakra. 1976-ban ezen a szakpáron szerzett jeles minősítésű tanári diplomát. – Az egyetemi években mindkét szakon elsősorban a nyelvészeti tárgyak vonzották. Érdeklődésének formálódásában természetesen több oktató is nagy szerepet játszott. Itt most Benkő Loránd, Pusztai Ferenc és Mollay Károly nevét emelem ki.

Az egyetem elvégzése után Karcsi tudományos ösztöndíjas gyakornokként került az MTA Nyelvtudományi Intézetébe (a mai Nyelvtudományi Kutatóközpont jogelődjébe), a Benkő Loránd vezette Nyelvtörténeti és Dialektológiai Osztályra, ahol 1978-tól tudományos segédmunkatársi státusban folytatta munkáját. Ugyanebben az évben az ELTE bölcsészkarán summa cum laude minősítéssel védte meg egyetemi doktori értekezését a magyar–német kétnyelvűség témaköréből.

Intézeti munkájával párhuzamosan 1978 és 1981 között szerződéses oktatóként is dolgozott az ELTE Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárástani Tanszékén, tanársegédi, majd adjunktusi rangban. Hangtani és nyelvjárástani szemináriumokat tartott. – Én akkor voltam egyetemista, úgyhogy csupán a csoportbeosztáson múltott, hogy Karcsi nem lett a tanárom. Személyesen tehát még nem ismerhettem meg, de évfolyamtársaimtól jókat hallottam róla.

1981-ben pályája fontos állomáshoz érkezett. Vendégtanári állást kapott Hollandiában, a Groningeni Állami Egyetem Finnugor Tanszékén. Itt 1986-ig számos magyar nyelvészeti tárgyból tartott szemináriumokat és előadásokat, sőt történelemből és néprajzból is kellett vizsgáztatnia. – A hollandiai évek feledhetetlen élményeket nyújtottak a húszas és harmincas éveinek fordulóján járó fiatalembernek, és jövőjére nézve máig ható útravalóval látták el: gazdag szakmai és emberi tapasztalatokkal, értékes baráti kapcsolatokkal, nem utolsósorban pedig a nyugat-európai világ olyan áldásaival, amelyekről akkor Magyarországon legfőlőbb álmodni lehetett. Érthető, hogy hazatérése után Karcsin – noha nem panaszkodott – egy ideig érezni lehetett, hogy egy kissé nehéz visszaszoknia az itthoni világba. Félreértés ne essék: ez csak az országbeli életkörülményekre, társadalmi viszonyokra vonatkozott. A munkában nagyon hamar megtalálta a helyét.

Én Karcsinak a groningeni időszakában kerültem az intézetbe, közelebbről az Ety-mologisches Wörterbuch des Ungarischen munkacsoportjába. Akkoriban gyakran hallhattam az osztály és a csoport vezetőjének, Benkő tanár úrnak az ilyen kezdetű mondatait: „Majd ha megjön a Gerstner Karcsi Hollandiából...” A mondat befejezése pedig mindig

valamilyen biztató, szinte csodaváró gondolat volt. 1986-ban Karcsi visszatért Magyarországra, és bekapcsolódott az EWUng. munkálataiba. Csodát tenni természetesen nem tudott, de igen gyorsan nyilvánvalóvá vált, hogy megjelenésével a munkacsoport jelentősen erősödött. Nem okozott meglepetést, hogy Benkő tanár úr egy idő után szerkesztői feladatokkal is megbízta, emellett német nyelvi lektorként is tevékenykedett. – Szócikkíróként elsősorban a német vonatkozású anyag kidolgozása jutott neki, de másfajta szavakkal is bőven volt dolga. A szótár számára összesen majdnem kétezer szócikket írt.

Az EWUng. csoportjában dolgozva nap mint nap meggyőződhettem magas szintű szakmai ismereteiről és készségeiről: alaposágáról, pontosságáról, kötelességtudásáról, szorgalmáról és elkötelező munkabírájáról. Tudása és teljesítménye mellett szerénysége, higgadt és barátságos természete is nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a csoportban mindenki tisztelje és kedvelje. – Együttműködésünket számomra az is megkönnyítette, hogy hamar kiderült: szakmai szemléletünkben sok a közös vonás; ebben nyilvánvalóan meghatározó szerepe volt a Benkő-iskolához tartozásnak. Munkakapcsolatunk talán még az addiginál is szorosabbá vált akkor, amikor együtt szerkesztettük az EWUng. mutatóját.

Hollandiából való visszatérése után Karcsi az intézetben tudományos munkatársi beosztásban dolgozott. A szótárnál végzett sokoldalú és magas színvonalú munkássága, valamint egyetemi doktori disszertációjának ismételt benyújtása útján 1995-ben megkapta az új minősítést, a PhD-fokozatot. Ennek köszönhetően az intézetben tudományos főmunkatársi rangot nyert.

Az intézeti szótárírói munkája mellett – immár gazdag itthoni és külföldi oktatói tapasztalatok birtokában – ismét bekapcsolódott a magyar felsőoktatásba is. 1988 és 1998 között az ELTE Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárástani Tanszékén – szerződéssel, adjunktusi, majd docensi rangban – nyelvészeti proszemináriumokat, nyelvtörténeti és nyelvjárástani szemináriumokat tartott, továbbá szakdolgozatok témavezetését is vállalta.

1994-től kezdve egészen 2021-ig, azaz majdnem harminc éven át a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Magyar Nyelvészeti Tanszékén is dolgozott: előbb néhány évig (budapesti egyetemi munkájával párhuzamosan) óraadóként, majd 1999 és 2002 között a Széchenyi Professzori Ösztöndíj keretében, azután megbízott előadóként, azt követően pedig címzetes docensi, majd docensi rangban. A PPKE tanszékén szélesedett oktatói palettája: a magyar nyelvtörténeti és nyelvjárástani szemináriumokon kívül lexikológiai, névtani, alaktani és helyesírási órák szintén szerepeltek rajta, továbbá előadásokat is tartott magyar nyelvtörténetből, valamint a fordító- és tolmácsolásból résztvevők számára nyelvhasználati kérdésekről. Természetesen szakdolgozatok témavezetését is vállalta. Az egyetem doktori iskolájának munkájába szintén bekapcsolódott. Oktatói tevékenységéhez az is hozzátartozik, hogy 2004-től kezdve többször tartott rövid vendégtanári kurzusokat a groningeni és a müncheni egyetemen magyar, holland és német nyelven.

Karcsinak pályája kezdetétől fogva lételeme volt az egyetemi tanítás. A feladatok túlszaporodásának időszakaiban persze fárasztotta is, de mindig sok örömet nyújtott neki, és szakmai-szellemi megújulási és karbantartási eszközt is látott benne. És persze az utánpótlás-nevelés eszközeit szintén: számos tanítványát vezérelte rövidebb-hosszabb időre vagy véglegesen nyelvészeti pályára. – Hadd tegyem hozzá: hálás vagyok neki azért, hogy az ő közvetítésével tanítványai közül több értékes embert is megismerhettem. Többféle forrásból is tudom, hogy Gerstner Károlyt a hallgatói nagy tudású, igényes, de

nem öncélúan szigorúskodó tanárnak tartották, olyannak, akinek a jóindulatára és segítőkészségére mindig számíthattak.

Térjünk vissza Gerstner Károly intézeti pályafutásához. Az EWUng. munkálatainak lezárulása felvetette a kérdést: hol és hogyan tovább? Több tényező is a Lexikográfiai és Lexikológiai Osztály (későbbi, egyszerűbb nevén: Szótári Osztály) felé irányította Karcst. Az egyik saját kutatói érdeklődése, vérbeli lexikográfusi volta. A másik pedig a Nagyszótár ügye iránti elkötelezettség. Nem volt a vágyai netovábbja, hogy osztályvezető legyen, de úgy érezte, hogy legalább egy időre vállalnia kell ezt a feladatot annak az elősegítésére, hogy a Nagyszótár készítése megannyi korábbi megtorpanás után végre reménytelivé és folyamatossá válhasson. Karcsi nehéz időszakban került az osztály és a szótár élére. Az 1980-as évektől a számítógép térhódítása biztatóan mozdította előre a Nagyszótár készítésének lehetőségeit, a 90-es években viszont olyan hangok szólaltak meg, amelyek egyáltalán nem kedveztek a lexikográfusi tevékenységnek, sőt szélsőségesebb formájukban a szótárírók intézeti jelenlétének szükségességét is megkérdőjelezték. Ilyen légkörben egyáltalán nem volt könnyű lexikográfiai feladatot vállalni, de Karciban talán a veszély tudata is megerősítette azt az érzést, hogy szükség van rá a Nagyszótár és más szótárak segítésében.

Ugyanakkor érezhetően nem lelkesítette, hogy osztályvezetői munkájának nagy része a szorosabb értelemben vett szakmai feladatok helyett adminisztrálásból, menedzselésből, pályázati kilincselésből áll. Azt is be kellett látnia, hogy az osztálynak és a Nagyszótárnak a vezetése egész embert kívánna, és ez az egyetemi oktatói munkáról való lemondásra kényszerítené. Nem ragaszkodott tehát foggal-körömmel az osztályvezetői ranghoz, és 2001-ben meg is vált tőle. Magához a Nagyszótárhoz azonban nem lett hűtlen: a címszóanyag kijelölőjeként és lektorként segítette a készítését.

Olyan munka is akadt az osztályon, amely Karcsi számára sohasem járt vezetői terhekkel: Pusztai Ferenc tanár úr kérésére részt vett a Magyar értelmező kéziszótár megújításában, elsősorban az etimológiai minősítések felelőseként.

Az EWUng. megjelenése után vissza-visszatérő igényként jelentkezett az a gondolat, hogy szükség lenne a szótár magyar nyelvű, legalább valamelyest megújított változatára is. A terv megvalósítása pályázati támogatással a 2010-es években kezdődött, és ma is tart. Kezdetől fogva mindenki úgy gondolta, hogy a munkálat vezetője csakis Karcsi lehet. Sajnos a szűkös anyagi lehetőségek közepette a munkáját csak maroknyi csapat segítheti; ennek magam is a tagja vagyok. – Ezzel kapcsolatban megkerülhetetlen a kérdés: milyen vezető Karcsi? Beosztotti szempontból mindenképpen kellemes olyan személy irányításával dolgozni, akinek tiszteletet érdemlő, megbízható a tudása, aki türelmes, jóindulatú és segítőkész, akiből hiányzik a kiskirálykodási, örmesterkedési hajlam.

Gerstner Károly nevéhez nemcsak szótárak köthetők, hanem kézikönyveknek, egyetemi tankönyveknek a fejezetei is. Természetesen nagy részük szókészlettörténeti tárgyú: ilyen A magyar nyelv kézikönyvébe (GERSTNER 2003) és a Magyar nyelv című kézikönyvbe (GERSTNER 2011) írt összefoglaló, az É. KISS KATALINNA és HEGEDŰS ATTILÁVAL írt tankönyvben szereplő fejezet (GERSTNER 2018b), valamint a KISS JENŐ és PUSZTAI FERENC szerkesztette magyar nyelvtörténeti kézikönyv egyik fejezete is (GERSTNER 2018d); az utóbbi kettőben a hangtörténeti fejezet szerzője is Gerstner Károly (GERSTNER 2018a, ill. 2018c). – Valószínűleg kevésbé ismert tény, hogy Karcsi számos szócikket írt a Magyar Nagylexikonba is, ezek germanisztikai vonatkozásúak.

Nem társszerzőkkel írt könyveként kiemelést érdemel A német vonatkozású elemek újabb etimológiai szótárainkban című munkája; ez a Nyelvtudományi Értekezések 145. számaként jelent meg (GERSTNER 1998). Módszertani szempontból is szép példája annak, hogyan végezhető el egy eredetkategória képviselőinek bemutatása etimológiai szótárakra alapozva. – Hozzáteszem: számomra megtiszteltetés volt, hogy ezt a munkát én lektorálhattam, tanulságos és élvezetes feladatként.

Itt csak röviden, általánosságban szólhatok Karcsi tanulmányairól, cikkeiről, recenzióiról. Természetesen sok közöttük a lexikológiai, lexikográfiai tárgyú, de tekintélyes a tudománytörténet és a névtan képviselője is; ismeretterjesztő cikkek szintén felbukkannak. Nem csekély a német tárgyú, valamint a német nyelven különböző témákat tárgyaló írásoknak, köztük az ismertetéseknek a száma sem. – Az ismeretterjesztést és a recenziókat leszámítva lényegében hasonlókat mondhatnánk azokról az előadásokról, amelyeket Karcsi magyarországi és külföldi nemzetközi kongresszusokon, konferenciákon, valamint nem nemzetközi jellegű hazai rendezvényeken német, illetőleg magyar nyelven tartott.

Nem esett szó eddig Karcsi folyóirat-szerkesztői munkálkodásáról. 1990 és 1995 között szerkesztője volt az *Acta Linguistica Hungarica* nemzetközi folyóiratnak. 1995-től tagja a Névtani Értesítő szerkesztőbizottságának, 2016-tól pedig a Magyar Nyelvének is.

A szakmai közéletnek is aktív résztvevője: részint különféle disszertációk opponenseként, védési bizottságok résztvevőjeként és pályázatok véleményezésével, részint pedig szakmai testületekben való szerepvállalással. 1976-tól tagja a Magyar Nyelvtudományi Társaságnak; titkára volt a magyar nyelvészeti szakosztálynak, sőt magának a Társaságnak is; már jó ideje a Társaság pénztárosa és választmányi tagja. 2000-től tagja az MTA Szótári Munkabizottságának, néhány évig a titkára is volt. 2008-tól tagja a Földrajzinévbizottságnak. Ugyancsak 2008-tól tagja az MTA Nyelvtudományi Bizottságának (éveken át a titkára is volt), tagja volt a Magyar Nyelvi Bizottságnak és jogutódjának. 2010 és 2016 között az MTA közgyűlésébe delegált nem akadémikus képviselő is volt.

Gerstner Károly pályarajzából persze a kitüntetések sem hiányozhatnak. 1996-ban az EWUng. megalkotásáért (szócikkírótársaival megosztva) Akadémiai Díjban részesült. 2018-ban pedig megkapta a Magyar Érdemrend Lovagkeresztjét (a polgári tagozatban).

Hogy Karcsi ilyen gazdag életművet tudhat a magáénak, ahhoz saját erőnyeinek kívül nagyban hozzájárul családi háttere is. Feleségével nemcsak házasságkötésük óta segítik egymást, hanem szövetségük már az óvoda óta tart. Sok örömük van két gyerekükben és három unokájukban. Karcsi aktív nagyapa, s mivel unokái fiúk, a praktikus teendők mellett a focizás is a nagyapai kötelességek közé tartozik. Hogy Karcsi számára az otthoni háttér milyen fontos, azt az is jelzi, hogy a férfiak átlagánál – de hozzáteszem: férfihöz egyáltalán nem méltatlan módon – jóval többet beszél a családjáról. És ez nemcsak a 70 éves korához érkezett nagyapát jellemzi, hanem érvényes volt a harmincas éveiben járó fiatalemberre is.

Karcsi nemcsak a tanítványai között volt népszerű, hanem intézeti és általában véve nyelvészi körökben is közkedvelt. Nemcsak tiszteletet keltő tudásának és munkálkodásának köszönheti ezt, hanem megbízhatóságának, jó kapcsolatteremtési képességének, rendkívül nyugodt, kiegyensúlyozott természetének (ezért mindig irigyeltem!), kedvességének, segítőkészségének is. Hogy mennyire figyelmes, és milyen fontosak neki a régi emlékek és az emberi kapcsolatok, azt többek között az is jól példázza, milyen lelkesen képes visszaemlékezni a katonatársakra, egyetemi kollégiumi társaira, s hogy milyen hűségesen ápolta és ápolja a kapcsolatokat nyugdíjas munkatársainkkal.

Kedves Karcsi! Biztos vagyok abban, hogy a nyelvészet a jövőben is része lesz az életednek. Hogy milyen tartalommal és formában, azt valószínűleg még magad sem tudod pontosan. A magam és mindnyájunk nevében minél jobb egészséget, sok-sok szakmai és családi örömet kívánok Neked. Isten éltesen sokáig!

Hivatkozott irodalom

- GESTNER KÁROLY 1998. *A német vonatkozású elemek újabb etimológiai szótárainkban*. Nyelvtudományi Értekezések 145. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- GERSTNER KÁROLY 2003. A magyar nyelv szókészlete. In: KIEFER FERENC – SIPTÁR PÉTER szerk., *A magyar nyelv kézikönyve*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 117–157.
- GERSTNER KÁROLY 2011. A magyar nyelv szókészlete. In: KIEFER FERENC szerk., *Magyar nyelv*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 437–481.
- GERSTNER KÁROLY 2018a. Hangtörténet. In: É. KISS KATALIN – GERSTNER KÁROLY – HEGEDŰS ATTILA, *Fejezetek a magyar nyelv történetéből*. https://mersz.hu/hivatkozas/m374famnyt_14#m374famnyt_14 (2022. 04. 20.)
- GERSTNER KÁROLY 2018b. Szókészlettörténet. In: É. KISS KATALIN – GERSTNER KÁROLY – HEGEDŰS ATTILA, *Fejezetek a magyar nyelv történetéből*. https://mersz.hu/hivatkozas/m374famnyt_131#m374famnyt_131 (2022. 04. 20.)
- GERSTNER KÁROLY 2018c. Hangtörténet. In: KISS JENŐ – PUSZTAI FERENC szerk., *A magyar nyelv-történet kézikönyve*. Tinta Könyvkiadó, Budapest. 103–128.
- GERSTNER KÁROLY 2018d. Szókészlettörténet. In: KISS JENŐ – PUSZTAI FERENC szerk., *A magyar nyelvtörténet kézikönyve*. Tinta Könyvkiadó, Budapest. 249–270.

HORVÁTH LÁSZLÓ
ELKH Nyelvtudományi Kutatóközpont

Szili Katalin 70 éves*

1. A hölgyeknek nincs koruk. Mint azt Ünnepeletünkötől, Szili Katalintól, számtalanszor hallhattuk az Interkulturális kommunikáció órákon: a magyar kultúra tele van olyan írott, de még inkább íratlan szabályokkal, melyek csak apró nüanszok, árnyalatok, s ezeket átadni, megmagyarázni a nem anyanyelvi beszélőnek, a nem ebben a kultúrkörben felnövőnek, embert próbáló feladat, csodálatos kihívás. Itt azért nem apró nüanszról van szó, hanem fontos illemszabályról: ahogy azt minden nem magyarajkú hallgatónknak megtanítjuk, súlyos sértés egy nőtől a korát direkt módon megkérdezni. Mondhatjuk, hogy tabutémának számít, nem illik emlegetni, s most mégis itt vagyunk; ezért javasolom, fogalmazzunk illőben: szeretnénk megragadni a mai alkalmat arra, hogy amit a pandémia nem tett lehetővé, most pótoljuk: nyugdíjba vonulásakor nekünk, tanítványainak, nem volt módunk méltóképpen megköszönni Szili tanárnőnek azt az iskolateremtő munkáját, melyet végzett. Ezért ezt most szeretném megtenni.

Szili Katalin az Eötvös Loránd Tudományegyetem habilitált egyetemi docense, tanzsékalapító, a magyar mint idegen nyelv mint önálló kutatási diszciplína hazai megterem-

* Elhangzott a Társaság 2022. május 10-i ülésén.

tője, nemzetközileg elismert szakembere. Tanítványai világszerte ott vannak lektorként, vendégoktatóként egyetemi tanszékeken, kulturális központokban, kutatóintézetekben.

Középiskolai tanulmányait Zalaegerszezen végezte, orosz–francia szakos osztályban. 1975-ben szerzett magyar–orosz szakos középiskolai diplomát az ELTE Bölcsészettudományi Karán, majd 1985-ben magyar mint idegen nyelv szakos tanári diplomát. Kutatói munkával egyetemi éve alatt kezdett el foglalkozni, diákköri dolgozatokat írt a felvilágosodás korának irodalmából, kisebb publikációi jelentek meg a Helikon című folyóiratban. Hopp Lajos irányításával Mikes Kelemen írói stílusával foglalkozott. Szakdolgozatát Kármán József munkásságáról írta.

Első munkahelye az Akadémiai Kiadó Lexikonszerkesztősége volt, ahol szerkesztőként dolgozott az akkor készülő Világirodalmi Lexikonon. Az alkalmazott nyelvészettel, ezen belül is a magyar mint idegen nyelv oktatással 1978-ban került kapcsolatba az akkori Nemzetközi Előkészítő Intézetben, ahol óraadói feladatot látott el. 1979-től az ELTE Központi Magyar Nyelvi Lektorátusának megbízásából végezhetett hasonló munkát. Ekkor fordult az érdeklődése véglegesen a nyelvészet, a magyar nyelv oktatásának gyakorlati kérdései felé. 1981-ben megpályázta a Lektorátuson meghirdetett tanársegédi állások egyikét, ahol 2020-ig, nyugdíjazásáig oktatott.

1982-től 1984-ig a magyar mint idegen nyelv posztgraduális szakon folytatta tanulmányait. Az egyetemi doktori címet 1986-ban Az igeekötők szófajtani kérdései című dolgozatával szerezte meg. 1987-ben adjunktussá nevezték ki. Az igeekötők funkcionális szempontú vizsgálatának kérdései címmel írt kandidátusi értekezését 1995-ben védte meg, a következő évben docenssé és ezzel együtt a Központi Magyar Nyelvi Lektorátus vezetőjévé nevezték ki. A magyar mint idegen nyelv szak új tantárgyi struktúrájának egyik kialakítója, a Magyar Nyelvi Lektorátus a vezetése alatt vált Magyar mint Idegen Nyelv Tanszékké. 2015-ben elindította a magyar mint idegen nyelv alprogramot az alkalmazott nyelvészeti doktori programon belül. Azóta két diák szerzett doktori fokozatot, a képzésben pedig jelenleg öten vesznek részt. 2020-ban Apáczai Csere János-díjat kapott.

Magyar mint idegen nyelv tanárként a grammatika oktatásának problematikája, a modern nyelvoktatási metódusok adaptálásának lehetőségei érdeklik. Fő nyelvészeti kutatási területei az igeekötők, az aspektualitás, de intenzíven foglalkozik pragmatikával is. Egy OTKA-pályázatnak köszönhetően elsőként végzett empirikus vizsgálatokat a magyar beszédaktusok körében. E munka összegzése habilitációs dolgozata, mely könyv formában is megjelent, több kiadást megért Tetté vált szavak címmel (SZILI 2004). A habilitált egyetemi tanár fokozatot 2006-ban szerezte meg.

2001-től közel egy évtizeden keresztül oktatott a Pécsi Tudományegyetemen működő Nyelvtudományi Doktori Iskola Alkalmazott Nyelvészeti Programja keretében. Gazdag külföldi oktatói, szakértői tevékenysége is: 1988-tól mintegy 10 évig volt tanára az akkori Marx Károly Közgazdasági Egyetemen a New York-i székhelyű Council on International Educational Exchange-nek (CIEE). 1989-ben szaktanácsadóként segítette az American Council for Collaboration in Education and Language Study (ACCELS) munkáját egy ottani magyar nyelvi program létrehozásában. 1992–1994 között vendégoktató volt a hollandiai Groningenben működő Rijksuniverteiten, 1997-től 2013-ig magyar-nyelvtanárként dolgozott a Nemzetközi Kapcsolatok Főiskoláján, Eisenstadtban. 2013-tól (jelenleg is) az Eperjesi Egyetem Magyar Nyelv és Kultúra Intézetének docense és egyben

a nyelvészeti képzés felelőse. Az ELTE Alkalmazott Nyelvészeti Doktori Programjának keretén belül öt doktorandusz vezetőtanára.

Szili Katalin tanárnő kiváló oktató, nemzedékek sora tanult nála. Csodálatos humora van, élvezetes előadó, felejtethetlen mondásait ma is emlegetjük. Ha a „By the way mondom” mondat elhangzott, érdemes volt sűrűn jegyzetelni, mert biztosak lehettünk benne, hogy az egyik vizsgakérdésre adandó választ hallhattuk. A mintafeladatok magyartanuló John-jának nyelvi viszontagságait, Tanárnő találó példamondataiban megbűvó humort ma is gyakran idézzük. A Pragmatika, a Magyar mint idegen nyelv grammatikája és az Interkulturális kommunikáció mellett legkedvesebb tárgyunk a Mikortanítási gyakorlat volt: itt ízekre szedtük egymás mintaóráit, miközben jól szórakoztunk és rengeteget tanultunk. Ki ne emlékezne például a „hét kicsi gonoszra?” (Akik nem jártak Tanárnő óráira, azoknak elárulom, hogy a *tesz*, *vesz*, *lesz*, *visz*, *hisz*, *eszik*, *iszik* igékről van szó.) Külső nézőpontból szemlélni anyanyelvünket, kultúránkat: csodálatos új világ felfedezése. Tanárnő lehetőséget adott közös tananyagkészítésre is: a tanszéki diákműhelyben, a hallgatókkal közösen szerkesztette, készítette a Formától a használatig című sorozat mindhárom kötetét (SZILI et al. 2009–2010–2014). Ebben magam is hatalmas lelkesedéssel vettem részt. A rajzok, a kreatív ötletek Szili tanárnő gondos szakmai irányítása mellett lettek tananyagká.

Nagyszerű emberismerő, a sálak és kendők koronázatlan királynője, mindig elegáns, franciásan rafinált összeállításait imádtuk, mi, egyetemista lányok. Vele együtt rajongtunk, Christian Lacroix ruháiért, egy-egy stílusos darabért. Megtanultuk Tőle azt is, hogy a tanár legfontosabb kiegészítője a cipője, hiszen nagy szüksége van a lábára, mert egész nap *talpal*, és *talpon kell maradnia*. (Ennek a szócsaládja is megérme egy külön metaforadolgozatot, melynek rejtelmeibe szintén Tanárnő vezetett be bennünket.)

Szili tanárnő nemcsak egy tanárunk volt, hanem pótanyánk is, aki mindig mindenki szakmai és magánéleti gondjait és örömeit is számontartotta: részt vett esküvőkön, doktori védéseken és avatásokon, ismeri a gyerekeinket, az irodája mindig nyitva állt a világ minden tájáról érkező hajdani tanítványok, külföldi hallgatók számára is. Mindenkihez van egy kedves szava, figyelme, gondoskodása százfelé terjed: reklamált, vitázott, ha nem érkezett meg az ösztöndíj vagy bármelyik nálunk időző magyartanulónak bármilyen gondja volt, bizalommal felkereshette. Az Ő munkaideje nem ért véget a hivatali idő leteltével.

Egy másik szintén felejtethetlen mondása: „Mondja, Anikó, Ön szeret aludni?” Nem értettem a kérdést (persze, mindnyájan szeretünk), de megmagyarázta: „Kisgyerekek mellett készüljön fel arra, hogy tudományos munkát csak éjjel vagy hajnalban fog tudni végezni.”. Ebben is igaza volt, igaza lett. Sokat gondoltam erre is, miközben ez a közzöntő készült – hajnalban és éjjel. Tapasztalatból beszélt, hiszen közel másfélszáz tudományos cikket írt a pragmatika, az igekötők, az aspektus, a 17–18. századi nyelvtanok történetének tárgyköréből főként a Magyar Nyelvőr, Magyar Nyelv, Hungarológiai Évkönyv kiadványokban. Itthon és külföldön is jelentek meg nyelvkönyvei, önálló monográfiái, szakkönyvei. Vezérkönyve a magyar mint idegen nyelv tanításának alapműve (2006). Hogy egyik kedves tanítványa, kollégánónk találoán megfogalmazta: „Mindannyian Szili Katalin köpönyegéből bújtunk elő”. Ebben a magyar mint idegen nyelv módszertanát összegző, kiváló munkájának bevezetőjében így ír szakmánk legörömtelibb pillanatairól: „Könyvemet sokéves magyar mint idegen nyelv tanári gyakorlattal a birtokomban írtam. Az ezen a szakon tanuló hallgatóimnak sokszor példálózom azzal, milyen megpróbáltatásokkal teli volt számomra az első tíz év ezen a pályán, mert bizony sokszor kellett utánanéznem

a külföldi diákjaim által feltett váratlan kérdéseknek. A Vezérkönyvvel ezt az időszakot kívánom lerövidíteni, megkönnyíteni azoknak a kollégáknak, akik e nem könnyű, de szép feladatra vállalkoznak: mert a tudásunk gazdagodik az évek során, s egyre tapasztaltabbak leszünk, ám az az öröm mindig megmarad, amit akkor érzünk, amikor diákjaink az első önálló (néha sutára sikeredett) mondatot elmondják anyanyelvünkön” (SZILI 2006: 10). Pontosan így van, s legyen is így, szívből kívánunk Tanárnőnek ilyen lelkes diákokat, energiát és időt a kutatómunkához. Tudom, aludni most sem lesz idő, hiszen most már az örökmozgó unoka ad feladatot napközben, de ennél nagyobb gondja sohase legyen! Isten éltesse, kedves Tanárnő!

Hivatkozott irodalom

- SZILI KATALIN 2004. *Tetté vált szavak: A beszédaktusok elmélete és gyakorlata*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- SZILI KATALIN 2006. *Vezérkönyv a magyar grammatika tanításához (A magyart idegen nyelvként oktató tanároknak)*. Enciklopédia Kiadó, Budapest.
- SZILI KATALIN et al. 2009–2010–2014. *A formától a használatig. Hungarian Grammar Exercises 1–3*. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Magyar Nyelvi Lektorátus, [később] Magyar mint Idegen Nyelv Tanszék, Budapest.

SZABÓ T. ANNAMÁRIA ULLA
ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK

Ismeretlen Bereg megyei települések

1. 2010-ben jelent meg a Bereg megye helységneveinek etimológiai szótára című monográfiám (SEBESTYÉN 2010), amelyben a történelmi Bereg megye területén ma található, illetve egykor létezett települések nevének eredetével foglalkoztam. Az általam felhasznált szakirodalom és az akkor hozzáférhető források alapján is kétséges volt számomra, hogy minden beregi helységet sikerült fellelnem. A megye polihisztor monográfusa, LEHOCZKY TIVADAR a háromkötetes monográfiájában az elpusztult helységeket is felsorolta (LEHOCZKY 1881–1882), de rajta kívül szintén több, ma már ismeretlen falut említ DEZSŐ LÁSZLÓ a kárpátaljai ukrán nyelvjárásokat vizsgáló könyvében (DEZSŐ 1967). A szótár bevezetőjében utaltam arra, hogy a nagymértékű kenézi telepítési tevékenység során létrejöhetnek olyan helységek, amik a sikertelen telepítés, háborús cselekmények, járvány stb. következtében rövid életűek voltak, s az elpusztult helységek írásos nyomai talán még felbukkanhatnak, előkerülhetnek az urbáriumok adatai között. Ez a hatalmas anyag ugyanis névtani szempontból ma még szinte teljes mértékben feldolgozatlan.

Az NKA által támogatott közgyűjteményi digitalizációs programnak köszönhetően a Hungaricana portálon elérhető a Magyar Nemzeti Levéltárban (MNL) őrzött urbári-

umok és összeírások egy részének (OL E 156) digitalizált adatbázisa. A több mint 250 fasciculusnyi gyűjtemény elsősorban 15-18. századi urbáriumokat tartalmaz. A legkorábbi beregi adatok 1554-ből származnak, a legkésőbbiek pedig a 19. század elejéről.

Az összeírások feldolgozásához a megye történeti személynévanyagának az össze-
gyűjtése céljából láttam hozzá, de az adatgyűjtés során számos olyan települést is találtam,
amikről eddig sem LEHOCZKY-nál, sem más forrásokban nem történt említés.

Az újonnan fellelt helységek elsősorban a megye keleti részén, az ún. Krajnán, il-
letve a Munkácstól észak-északnyugatra található hegyvidéken, szintén kenézi alapítású
falvak között található. Pontos földrajzi azonosításuk a hiányos adatok miatt azonban
nem mindig lehetséges, gyakran csak a felsorolásban említett szomszédos falvakból kö-
vetkeztethetünk egykori helyükre.

A névadatok alapján e falvak közös ismertetőjegye, hogy a telepítések második nagy
hullámában, a 16–17. század fordulóján jöttek létre, de gyorsan elnéptelenedhettek, s a ne-
vük is eltűnt a köztudatból. Habár ezek a települések hamar eltűntek, vagy eleve csak egy-
egy összeírásban szerepelt a nevük, épp az egyedi előfordulás miatt szolgálhatnak értékes
információval a telepítési és névadási tevékenységgel kapcsolatban.

Gyakran egy már létező falu mellett jött létre azonos nevű, jelzővel megkülönböz-
tetett helység (pl. *Alsómogyorós*, *Kisszerencsefalva*, *Újkislányfalva*). Ugyanakkor figye-
lembe kell vennünk azt, amire már SZABÓ ISTVÁN is felhívta a figyelmet a falukettőződés-
sek kapcsán, hogy a jelzővel elkülönülő falunevek „esetenként csupán egy-egy összefüggő
egységes település részét jelentették. Ezek a falurészek, ha egy időre külön falura mutató
nevet kaptak is, az idők folyamán legtöbbször nyomtalanul elvesztették megkülönböztető
neveiket, s ezután egyetlen név, rendszerint az eredeti alpnév alá foglalódtak” (SZABÓ
127). A csak felsorolásból adatható helységek esetében ennek a bizonyítása szinte le-
hetetlen, de a kenézeket is közlő urbáriumok alapján biztosan állítható, hogy az önálló
kenézsel rendelkező falu viszonylagos önállóságot élvezett.

A gyors pusztulás egyik ékes bizonyítéka, hogy az egykori településeknek (egy-két
kivételtől eltekintve) nem találjuk nyomát a dülönévanyagban sem, vagyis az emléküket
teljesen kiveszett a köztudatból. Ritka esetben, de sikerülhet lokalizálnunk egyes falvakat,
amelyek dülő- vagy víznévről kapták a nevüket, s ezek ma is használatban vannak.

Az alább bemutatandó 14 település zöme elsősorban két összeírásból adatható:
a munkácsi várhoz tartozó uradalom egy 1570-es, 1603-ban bővített urbáriumának két pél-
dányából (UC. 18: 24, 97: 29), valamint ugyanennek az uradalomnak az 1613-as urbáriu-
mából (UC. 18: 25).

Alsómogyorós – 1570/1602/1603: *Also Mogyoros* (UC. 18: 24), *Also Mogiorós* (UC.
97: 29). A falut a megye nyugati részén, Bobolistya (ma Bubuliska, Бобовище) környékén
említi az urbárium. Alsómogyorós a Mágócsi Gáspár halála (1571) után, Rákóczi Zsig-
mond birtoklása idején (1591–1612) létrejött falvak között található. Bobolistya szom-
szédságában fekszik napjainkban Kis- és Nagymogyorós helység, de egyikkel sem lehet
azonos, mivel mindkét falu szerepel abban a két összeírásban, amelyekben *Alsómogyorós*-t
említik. A név alapján arra következtethetünk, hogy Nagymogyoróstól délre feketett.
Mivel csak egyszer említik, valószínűleg korán elnéptelenedett. A *Mogyorós* helységnév
víznévi eredetű (vö. MIZSER 454–455; SEBESTYÉN 2020: 215, 298), de a falu neve egyér-
telműen névosztódással keletkezett a korábbi alapítású *Nagymogyorós* nevéből.

Balázsfalva – 1570/1602/1603: *Balas falwa* vel *Zelycze* (UC. 18: 24), *Balasfalwa* vel *Zelicze* (UC. 97: 29). A település szintén az említett két, tartalmilag azonos összeírásban szerepel ugyanabból az évből, de egyik urbárium sem említ pontos adatokat a helységről. Mindössze annyit tudunk meg róla, hogy valahol a Krajnán, tehát a megye keleti részén feküdt. Ábránka (Nagyábránka, Локитъ) és Ivaskófalva (Ивашковиця) között sorolják fel, a falu helye tehát a két szomszédos helység környékén keresendő. Sem a telepítőkről, sem a lakosokról nem tartalmaz információt. A helységnév etimológiája alapján alapítói talán magyarok voltak, de a párhuzamos, bizonytalan olvasatú *Zelice* (*Szelice* ~ *Szilce*?) vö. ukr. *сільце* 'kis falu, falucska' név alapján feltételezhető ruszin-magyar vegyes lakossága. A Krajnán ekkor már létező *Kisfalud* párhuzamos ruszin neve szintén *Szilce*, de a két helység nem lehet azonos, mivel utóbbi távol fekszik az említett helységektől. A megye nyugati részén az ungi határon szintén létezett egy *Balázsfalva* nevű helység, ennek korai neve azonban *Ballósfalva* volt (vö. SEBESTYÉN 2010: 20).

Dobókenézfalva – 1570: *Dobo kenez falua* (UC. 18: 22), *Dobokenezfalwa* alias *Dobowa* (UC. 18: 23), 1570/1602/1603: *Dobo kenezfalua* Alias *alboa* (UC. 18: 24), *Dobo kenezfalwa* alias *Alboa* (UC. 97: 29). A település 1570-ben tűnik fel, az urbárium szerint alapító kenézei Joannis és Nicolaus *Dobo*, velük együtt lakik Georgius Trozth (UC. 18: 23). A *Dobókenézfalva* név a kenéz nevének és a birtokos személyjellel kiegészült *falu* főnévnek az összetétele. Személynév + tisztségnév + *-falva* szerkezetű helységnévnek ritkán fordulnak elő a magyar névadásban (vö. TÓTH V. 168; KÁZMÉR 109–111), Beregben azonban további példával is találkozunk, l. *Ivaskópapfalva*. Nem zárható ki, hogy a *Dobókenézfalva* névalak magyarosítás eredménye, esetleg az urbárium szerzőjének alkotása. A kenézek neve a m. *Dobó* csn. (CsnSz. 303; ÚMCsT. 246) vagy a kárpátaljai ruszinok körében elterjedt *Дуб* csn. (CSUCSKA 212) származéka. A magyar név mellett az urbáriumok a párhuzamos ruszin névalakokat is közlik. Az egyik 1570-es összeírásban a település ruszin neve *Dobowa* alakban szerepel, ami a *Dobó* szn. birtoklást kifejező *-ova* képzős alakja, jelentése tkp. 'Dobóé'. A másolatban közölt urbárium azonban *Alboa* névalakot említ, ami a helységen átfolyó *Obava* folyó nevéből ered, l. 1270: *Olbu*a (Gy. 1: 548). A falu nem tűnt el nyomtalanul, azonos a ma is létező Dubinával (Дубино).

Dubócka – 1613: *Duboczka* (UC. 18: 25), 1622: *Duboczka* (UC. 18: 26). A Munkácsról északkeletre fekvő Szinyák hegység területén feküdt Dubócka helység, aminek a nevével az 1613-as urbáriumban találkozunk. Nagyrabonica (Alsóhrabonica, egyesült Szentmiklóssal) és Felsőrabonica (Felsőhrabonica, Верхня Грабівниця) között említi az összeírás, mivel azonban a két helység földrajzilag távol esik egymástól, ezért a település pontos helyének meghatározása lehetetlen. DEZSŐ LÁSZLÓ egy *Dubóc* nevű falut említ ezen a környéken, a két helység valószínűleg azonos (vö. DEZSŐ 250; SEBESTYÉN 2010: 43). A falu kenézisége 1613-ban *Duboczka*i Jánosnál volt, de a lakosok többsége is a *Duboczka*i családnevet viselte: *Duboczka*i Thamas, *Duboczka*y Janos, *Duboczka*y Janko. A kenézcsoádok gyakran kapták nevüket az általuk alapított helységről, itt is ennek lehetünk a tanúi. Rajtuk kívül *Drogar Gherghelyi*, *Thwr Pal* és *Peter*; *Orban Laszlo*, *Thrws Sandor* és *Szirokman Demko* egész- és félhelyes lakosok éltek a faluban. A helység leírásában a következő információk szerepelnek: „Az kenezeknek vagion egi malmok var fukfegere ahioz tartoznak bochiatanj. Vagion itt egy Pokittna neww awac erdeó Obowaigh

Raboniczaigh eo Naga fzamara minden koron tilalmaσ volt, az eo Naga Jwhai jartak rayta de moft az eo Naga jwhafzi azon kiwulis az maσ jwhafzokat meg fzokiak haborgattni azon a berczen” (uo.). Az erdő neve (*Pokittna*) alapján sem sikerült pontosabban meghatározni a település helyét. Az 1622-es urbáriumban is szerepel, ekkor *Lázár* nevű kenéze volt. A korábban már említett 1570-es, 1603-ban kiegészített urbárium *Buztra* (*Bisztra?*) *Dubockai* néven említ egy helységet, ami valószínűleg megegyezik ezzel a faluval, vö. 1570/1602/1603: *Buztra doboczka* (UC. 18: 24), *Buztra dobroczkay* (UC. 97: 29).

Kisszerencsefalva – 1613: *Kÿs Zerencheffalwa* (UC. 18: 25), 1622: *Kis Zerenczefalva* (UC. 18: 26). A Munkáctól északnyugatra fekvő *Szerencsfalva* (Щасливе, korábban Серенчуви) helység mellett az 1613-as urbárium említ egy *Kisszerencsefalva* nevű falut, ahol *Andras Lazar* a fő kenéz, de egy kenészségben lakik vele *Andras Miklos*, aki minden bizonnyal a testvére. Kenézlevéllel is rendelkezik („Lewelek vagion eō Nagatol”), s az összeírás szerint a kenézek ugyanúgy adóznak, mint más falvakban. Az egyedüli jobbágy a faluban *Verak Mihaly*, aki fél jobbágyhellyel rendelkezik. A település ezen kívül még az 1622-es összeírásban is szerepel: az urbárium szerint kenéze *Stephanus* nevet visel. Az 1625-ös és a későbbi urbáriumokban már csak Szerencsfalva helységről esik szó, amiből arra következtethetünk, hogy Kisszerencsefalva valószínűleg elnéptelenedett, vagy eleve csak Szerencsfalva újabb településrésze volt.

Kobolkapálfalva – 1613: *Kobolkapalffalwa* (UC. 18: 25), 1622: *Kobolkapalvalva* (UC. 18: 26, 27). Bár ez a település *Kobulka* néven szerepel LEHOCZKY monográfiájában, a helység korai névadatai miatt fontosnak éreztem a megemléztetését. LEHOCZKY leírása szerint „Hajdan falu volt a vizniczei pataknál; az 1704-ki úrbér szerint, nyoma a XVII. század elejéről való, a midőn Kobulko János kenéz lakott ott, annak halálával a kenészség pár telekre szállott le s Kobulka György és Opalenik Lázár birtak három malmot is a Viznicze vizén. 1704-ben már mint pusztát említi. melyről nem tudatik, mikor lett laktalaná. Most egykori fekvése is ismeretlen.” (LEHOCZKY 3: 824). A helység nevének első ismert említése 1613-ból származik, s *Kobolkapálfalva* formában szerepel az urbáriumban. A falu kenéze ekkor már „*Kobolka* Marton eghelz helyes feő kenez”. Rajta kívül *Kobolka Geörgi* és *Bifztrai Simon* fél helyes lakosok adóznak a faluban. A névadó Pál személyéről nem tesz említést az urbárium, de az emléke még élhetett, amit a helységnév bizonyít. Talán az 1613-as kenéz édesapja lehetett, s a falut néhány évvel korábban alapíthatták. 1622-ben ugyanez a Márton a kenéz. 1625-ben már a keresztnév nélküli településnév-változat használatos, vö. 1625: *Kobulkafalua* (UC. 18: 28). A 17. század második felére pedig a köznévi tag is lekopott, vö. 1705: *Kobulka* (UC. 20: 1). (A névváltozatok kapcsolata: *Kobolkapálfalva* > *Kobulkafalva* > *Kobulka*.) A kételemű személynév + -falva szerkezetű nevek ritkábban fordulnak elő a helynévadásban (vö. TÓTH V. 43–45), de Beregben több példát is találunk erre a névszerkezetre, l. alább *Páskajánosfalva*, ill. *Papgyörgyfalva*, *Fejérágostonfalva*, *Désandrásfalva* stb. (SEBESTYÉN 2010: 46, 110, 2020: 96).

Lyakova – 1570/1602/1603: *Lyakova* (UC. 18: 24), *Lyakoua* (UC. 97: 29). Az eddig ismeretlen *Lyakova* település is a két említett munkácsi uradalmi összeírásban szerepel. Egyik urbárium sem említ pontos adatokat a helységről, mindössze annyit tudunk meg róla, hogy valahol a Viznicze folyó vidékén, Munkáctól északra feküdt. Az 1603-as

kiegészítés a szintén elpusztult, de ismeretlen fekvésű *Pruznya*, illetve *Chyeben*, vel *Rhochytnja* (Csabina, Чабин) falu között sorolja fel. Mivel az utóbbi falu a Viznicével párhuzamos Obava folyó völgyében fekszik, feltételezhetjük, hogy Lyakova nyomait is ott kell keresnünk. Az urbárium a telepítőkről és a lakosokról sem tartalmaz információt. A név etimológiája bizonytalan, talán az ukr. *Лях* csn. birtokos képzős alakja (vö. CSUCSKA 351).

Parascicsfalva – 1613: *Parascicsffalwa* (UC. 18: 25). A falut az 1613-as urbárium említi. Nem szerepel az összeírásban kenéz, de a két adózó lakos, *Parafchich Laszlo* és *Parafchich Demko* egészhelyes személyek neve alapján minden kétséget kizáróan feltételezhetjük, hogy ők a falu alapítói és névadói. A falu leírásában szerepel, hogy „Hafonlo ezeknekis allapattiok, mint az teöbbinek, Dunkofalwahoz halgattnak, oda fizettnek adotis, eggiwtt, ninch kenezzek.” A helység tehát az Obava folyó völgyében, Dunkófalva (Обава) közelében települhetett. A települést később nem említik az összeírások, egy 1725-ös dokumentum azonban *Paraszcsiczovicza* néven egy pusztát azonosít Dunkófalva és Alsóhrabonica között: „Praedium Paraszcziczovicza modo colunt Dumko falusienses. Possunt Interminare Avend Cubulos Quatuor foenile non... sylvis totum excrevit, nec pecora Cornuta nec oves pascuari possunt nam ex Una parte, Hrabonicza ex altera vero Dumko falva possedet” (UC. 124: 5). Ugyanebben az összeírásban szerepel még többek között *Harhalinovicz*, *Jiuszovicza*, *Kosztreovicza Praedium*, arról azonban nincsenek adataim, hogy ezek korábban falvak lettek volna, mert más összeírásokban nem szerepelnek. Nem zárhatjuk ki azonban, hogy Parascicsfalvához hasonlóan ezek is elnéptelenedett kenézi falvak maradványai.

Páskajánosfalva – 1613: *PaszkaJanosffalwa* (UC. 18: 25). Ez a település is csak az 1613-as urbáriumban szerepel Kislohó és a középkorban szintén eltűnt Szotolecfalva között a Munkácstól északnyugatra húzódó hegyvidéken. A falu főkenéze Pászka János („Paszka Janos feő kenez”), aki a leírás szerint „Chiak maga lakik, femmi jobbagia ninch, nemio lefzen foha, eo Naga lafsa, Adaja mint az teöb kenezeknek.” Minden bizonnyal egy olyan helységről van szó, ami inkább csak falukezdemény, s az alapító kenéznek nem sikerült telepéseket gyűjtenie maga mellé. A kenézlevélről nem esik szó, a település nevéből azonban arra következtethetünk, hogy lehetett ilyen, hiszen a kenéznek adót kell fizetnie, vagyis a „falv” alapítása hivatalos úton történt. A falu neve ugyancsak hatósági névadásról utal, vö. *Kobolkapálfalva*.

Prenicse – 1570/1602/1603: *Preniche* (UC. 18: 24, 97: 29). Az ismeretlen település szintén az 1603-ban kiegészített 1570-es összeírásban szerepel, s a korábban már említett falvakhoz hasonlóan csak a nevével találkozunk, egyik urbárium sem említ adatokat a helységről. Mindössze annyit tudunk meg róla, hogy valahol a Krajnán, tehát a megye keleti részén feküdt két, ma már szintén nem létező falu, Mocsárka és Trojánfalva között. A név olvasata (*Prenice?*) és etimológiája is bizonytalan, talán kapcsolatba hozható az ukr. *Пріи́мич* családnévvel (CSUCSKA 467).

Rákóc – 1570: *Rakocz* (UC. 18: 23), 1570/1602/1603: *Rakocz* (UC. 18: 24), *Rakochy* (UC. 97: 29). Az 1570-es, a munkácsi uradalom településeit felsoroló urbáriumokban találkozunk *Rákóc* falu nevével, ami az eredeti összeírás 17. század eleji másolataiban

Rákóci alakban szerepel. Ennek oka valószínűleg abban keresendő, hogy a munkácsi uradalom 1587-ben Rákóczi Zsigmond birtokába került felesége, Mágocsi András özvegye, Alaghy Békény Judit révén (vö. LEHOCZKY 3: 82). A helységet az Obava folyó völgyében említik Munkáctól északra, Kockaszállás (Косино) és Dunkófalva (Обава) között. A faluban a kenézséget Malany Ferenc és László együtt viselte („Fran. et Ladaus Malany”), a kenézlevelet Szentjánosi Lajos beregi főispántól kapták 1568-ban. Az összeírások mindössze egy telepest, Franciscus Farkast említenek a helységben, s a leírás szerint nem érkezett további telepes vagy beköltöző a faluba. Nyilván ezzel is magyarázható, hogy a településkezdemény elenyészett. A falu pontos helyének meghatározása ma már lehetetlen, ugyanakkor a névadás motívuma biztosan feltárható. Az Obava völgyében ugyanis találkozunk egy *Rakovec* víznévvel, vö. 1865: *Rakovecz pat.*, *Rakovicza patak*, *Rakovecz patak*, *Rakovecz Bach* stb. (SEBESTYÉN 2017: 272), a településnév minden bizonnyal névátvitellel jött létre a mellette folyó patak nevéből. Szentmiklós 1865-ös kataszteri térképén pedig *Rakovecz* néven találunk egy dűlöt, vö. 1865: *Rakovecz* (SEBESTYÉN 2008: 40).

Resova – 1603: *Resoŭa* (UC. 97: 30), 1622: *Rhesova* (UC. 18: 26, 27), 1625: *Refoua malom* (UC. 18: 28). A helység az 1603-as és 1622-es összeírásban is szerepel a települések között. Pontos fekvése nem derül ki a leírásból, de Munkács után, illetve a munkácsi uradalomhoz tartozóként említik. Az urbáriumokban kiemelik a resovai malmot, ami a Latorca vizén állhatott. A malom említésére már az 1603-as urbáriumban sor kerül, vö. 1603: „Resoŭa Malombann Vagion ibidem keö. Az eggyk kereket keöuel mind malö hazaftul az ur ideyeben chynaltak.” Az itteni malom a Munkács várához tartozó tizenhat malom egyike, s a lucskai malom után sorolják fel. 1625-ben is csak a malmot említik: „Itt eö Feolgenek az hatarban Jo Molna wagion harom keöre forogh. Refoua malomnak hÿak” (UC. 18: 28). Később nem írnak róla az urbáriumok, LEHOCZKY sem tud róla. TÓTH JÁNOS Beregrákos helyneveit feldolgozó füzetében azonban a Latorca folyó közelében említ egy *Résova* nevű dűlöt: „*Résova* – A Latorca partján húzódó mély gödör. A folyó alakította ki formáját; részben művelés alatt áll; nevét a rés szóból kapta” (TÓTH J. 15). Bár a név etimológiáját valószínűleg máshol kell keresnünk, az egykori falura való vonatkozását és egyezését erősíti, hogy a dűlő közvetlen közelében adatul a szerző egy *Pusztafalu* nevű legelőt is (uo.).

Újkislányfalva – A beregi Hát hegység egyik legfontosabb kenézi alapítású települése Leányfalva, a 9 krajnai falu egyike. A 14. században alapított helység mellett a 16. század végén jött létre Kislányfalva, ami a 18. század végén elnéptelenedett, majd ruszin jobbágyokkal való újratelepítése után a *Berezinka* nevet kapta. Az 1613-as urbárium a két Leányfalva (*Nagy Lamffalwa*, *Kÿs Lamffalwa*) mellett egy *Újkislányfalva* nevű helységet is említ, vö. 1613: *Uj Kÿs Lamffalwa* (UC. 18: 25). A *Lámfalva* névalak a korai, elsődleges *Lánfalva* fonetikai variánsa (a név etimológiájához l. KISS 279–280; SEBESTYÉN 251–252). A település kenéze ekkor „Feÿer Agofton feö kenez”. Az összeírás két további lakost is felsorol a faluban, *Feÿer Thamas-t* és *Jacob-ot*, akik egész helyes jobbágyok: „Mind kenezek es jobbagoik adaÿa s fzolgalattia haſonlo ittis mint maſutt”. A helység még egy összeírásban szerepel, vö. 1622: *Vÿ Kis Lanfalva* (UC. 18: 26). Az 1622-es urbárium szerint a kenéze *Jakab* nevet viselt, aki valószínűleg megegyezik a korábbi iratban szereplő *Feÿer Jakab*-bal. Később már nem említik a falut, eltűnésének körülményei sem ismertek, nem zárható ki, hogy egyesült Kislányfalvával. Az 1613-as kenéz neve

alapján felvetődhet, hogy a helység nem lehet-e azonos a 16–17. század fordulóján említett Fejéragostonfalvával (vö. SEBESTYÉN 2012: 46). Ezt azonban kizárhatjuk, mert azt a települést LEHOCZKY és DEZSŐ is a megye északnyugati részén, Bubuliska közelében lokalizálja (LEHOCZKY 3: 818; DEZSŐ 250).

Zaricsó – 1570/1602/1603: *Zarichio* (UC. 18: 24), *Zaricho* (UC. 97: 29). *Zaricsó* neve szintén a Rákóczi Zsigmond idején települt falvak között szerepel. A felsorolásban két, ma már szintén nem létező falu, Hazugafalva (*Hazogha falwa*) és Kisbelebele (*Kis Belebel*) között említik a Viznice folyó vidékén. Nevezett falvak azonban a Viznicével párhuzamos Obava folyó völgyében feküdtek, a település helyét tehát – több elpusztult helységgel hasonlóan – ott kell keresnünk. A név etimológiája sem segíti a pontos lokalizálást, jelentése ugyanis ’folyón túl’, így a völgyben bárhol lehetett. Ugyanakkor a helység kapcsán fény derült LEHOCZKY TIVADAR egy tévedésére, aki a Bereg megyei elpusztult falvak között sorolja fel *Zariscsa* falut, amelyről megállapítja, hogy „Az 1600. évi adóösszeírási okmányban a munkácsi várhoz tartozó helységül említetik, melyben Rákóczy Zsigmondnak egy jobbágytelke volt. Zariscsának mondatik oroszul Karaszlő ugocsai helység” (LEHOCZKY 3: 842). Valószínű azonban, hogy nem az ugocsai, hanem a Munkácstól északkeletre fekvő Zaricsóról van szó, amit LEHOCZKY tévesen azonosít Karaszlőval.

Hivatkozott irodalom

- CsnSz. = KÁZMÉR MIKLÓS, *Régi magyar családnevek szótára. XIV–XVII. század*. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 1993.
- CSUCSKA = ЧУЧКА, ПАВЛО 2005. *Прізвища закарпатських українців. Історико-етимологічний словник*. Видавництво „Світ”, Львів.
- DEZSŐ = ДЭЖЕ, ЛАСЛО 1967. *Очерки по истории закарпатских говоров*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Gy. = GYÖRFFY GYÖRGY, *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* 1–4. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1963–1998.
- KÁZMÉR MIKLÓS 1970. *A „falu” a magyar helységnevekben (XIII–XIX. század)*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- KISS LAJOS 1992. A telepítő kenézükről nevet kapott falvak a beregi Hát vidékén. In: PÁL DERÉKY – SZ. BAKRÓ-NAGY MARIANNE – TIMOTHY RIESE – HAJDÚ PÉTER szerk. *Emlékkönyv Rédei Károly 60. születésnapjára*. Institut für Finno-Ugristik der Universität Wien – MTA Nyelvtudományi Intézet, Wien–Budapest, 269–289.
- LEHOCZKY TIVADAR 1881–1882. *Beregvármegye monographiája* 1–3. Pollacsek Miksa, Ungvár.
- MIZSER LAJOS 2007. Mogyorós. *Magyar Nyelv* 103: 454–455.
- SEBESTYÉN ZSOLT 2008. *Kárpátalja településeinek történeti helynevei*. Bessenyei Kiadó, Nyíregyháza.
- SEBESTYÉN ZSOLT 2010. *Bereg megye helységneveinek etimológiai szótára*. Bessenyei Kiadó, Nyíregyháza.
- SEBESTYÉN ZSOLT 2017. *A Felső-Tisza-vidék folyóvíznevei*. Nyíregyházi Egyetem, Nyíregyháza.
- SEBESTYÉN ZSOLT 2020. *Kárpátalja helységnevei*. Szerzői kiadás, Nyíregyháza.
- SZABÓ ISTVÁN 1966. *A falurendszer kialakulása Magyarországon. X–XV. század*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- TÓTH JÁNOS 1988. *Beregrákos (Rakosino) helynevei*. Magyar Névtani Dolgozatok 75. ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névkutató Munkaközössége, Budapest.

- TÓTH VALÉRIA 2017. *Személynévi helynévadás az ómagyar korban*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- UC. = Urbaria et conscriptiones (Urbáriumok és összeírások). In: Hungaricana Közgyűjteményi Portál. Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest. <https://archives.hungaricana.hu/hu/urbarium/>
- ÚmCsT. = HAJDÚ MIHÁLY, *Újmagyarkori családneveink tára. XVIII–XXI. század. I. Adatok*. Szerzői kiadás, Budapest, 2012.

SEBESTYÉN ZSOLT
Nyíregyházi Egyetem

Számunk szerzői

DR. BÁRDOSI VILMOS, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Romanisztikai Intézet, Francia Tanszék, bardosi.vilmos@btk.elte.hu – DR. BÓNA JUDIT, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Alkalmazott Nyelvészeti és Fonetikai Tanszék, bona.judit@btk.elte.hu – DR. BÜKY LÁSZLÓ, Szegedi Tudományegyetem, Magyar Nyelvi és Irodalmi Intézet, Magyar Nyelvészeti Tanszék, buky@hung.u-szeged.hu – DR. ERB MÁRIA, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Germanisztikai Intézet, Német Nyelvészeti Tanszék, erb.maria@btk.elte.hu – DR. GAZDAG VILMOS, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Magyar Tanszéki Csoport, gazdagvilmos@gmail.com – DR. HORVÁTH LÁSZLÓ, ELKH Nyelvtudományi Kutatóközpont, horvath.laszlo@nytud.hu – DR. ISTÓK BÉLA, Selye János Egyetem, Tanárképző Kar, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, istokv@ujs.sk – DR. JUHÁSZ DEZSŐ, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék, juhasz.dezso@btk.elte.hu – DR. KISS SEBESTYÉN, DSZC Péchy Mihály Építőipari Technikum, sebestyen.kiss75@gmail.com – DR. KOROMPAY KLÁRA, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék, korompay.klara@btk.elte.hu – LANTAY GYULA, Szegedi Tudományegyetem, Nyelvtudományi Doktori Iskola, Általános Nyelvészeti Tanszék, gyulalantay@hotmail.com – DR. LŐRINCZ GÁBOR, Selye János Egyetem, Tanárképző Kar, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, lorinczg@ujs.sk – DR. MATICSÁK SÁNDOR, Debreceni Egyetem, Magyar Nyelvtudományi Intézet, Finnugor Nyelvtudományi Tanszék, maticsak.sandor@arts.unideb.hu – DR. M. NAGY ILONA, Debreceni Egyetem, Történelmi Intézet, Klasszika-filológiai és Ókortörténeti Tanszék, m.nagy.ilona@arts.unideb.hu – DR. NEMESI ATTILA LÁSZLÓ, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, Magyar Nyelvészeti Tanszék, nemesi.attila@btk.ppke.hu – DR. PESTI JÁNOS, drpestijanos@gmail.com – SÁJTER LAURA, Állami Egyetem Bálta, Angol-Német Tanszék, Moldova Köztársaság, laurasajter@gmail.com – DR. SEBESTYÉN ZSOLT, Nyíregyházi Egyetem, Magyar Nyelvészeti Tanszék, sebestyen.zsolt@nye.hu – DR. SZABÓ T. ANNAMÁRIA, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék, szabotannamaria@btk.elte.hu – DR. TÓTH PÉTER, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Berzsenyi Dániel Pedagógusképző Központ, Magyar Nyelvtudományi Tanszék, toth.peter@sek.elte.hu.